

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

UNGARISCHE HISTORISCHE RUNDSCHAU

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

TARTALOM:

PÉTERFALVY JÁNOS:	Magyar Mózes
SZABÓ ISTVÁN:	Jegyzetek a görög kultúra hazai nyomairól
BÁLINT CSANÁD:	A kutya a X. -XII. századi magyar hitvilágban
BÁLINT CSANÁD:	A magyar köznép a X. -XI. században
KRAJNYÁK GÁBOR:	Szent István veszprémi-völgyi donatiójának görög egyházi vonatkozásai
THÚRY JÓZSEF:	Egy pécsi török történetirő (I.)

DIRECTOR

EUGENIO MATIAS FEHÉR
Espana 639, Castelar, Bs. As.
ARGENTINA.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

ARADY ERIK	Hung. Hist. Seminar Coord.	SYDNEY (Australia)
BÉKY-HALÁSZ IVÁN	egyetemi könyvtáros	TORONTO (Canada)
CSERY C. MIHÁLY	egyetemi levéltáros	QUEBEC (Canada)
DOMONKOS LÁSZLÓ	egyetemi ny. r. tanár	YOUNGSTOWN (USA)
FOGOLYÁN MIKLÓS	Redact, "Pazmaveb"	VENEZIA (Italia)
FÖLDVÁRY GÁBOR	egyetemi kurator	SYDNEY (Australia)
HALÁSZ ISTVÁN	egyetemi kurator	SEAFORTH (Australia)
KERTÉSZ TIVADAR	Soc. Hist. Húngara	CARACAS (Venezuela)
KÉZDI VÁSÁRHELYI B.	Soc. Int. Genealogico-Heraldica	STOCKHOLM (Sweden)
MAGYAR ARNOLD	Archivum Franciscanum	GRAZ (Austria)
nagykállói NAGY GY.	történész	SOLOTHURN (Suiza)
SZENDREY TAMÁS	egyetemi a. tanár	ERIE (USA)
SZÉPLAKI JÓZSEF	egyetemi könyvtáros	ATHENS (USA)
SZILASSY SÁNDOR	egyetemi ny. r. tanár	TAMPA (USA)
TOKAY JÁNOS	Research S. f. Orient. Studies	NEW YORK (USA)
TÖMÖRDY GYULA	Instituto Antropológico	JUJUTLA (Mexico)
VÁRDY I. BÉLA	egyetemi ny. r. tanár	PITTSBURGH (USA)
VLADÁR ERVIN	Soc. Hist. Húngara	CARACAS (Venezuela)

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

A KÜLFÖLDI MAGYAR TÖRTÉNE'SZ MUNKAKÖZÖSSÉG LAPJA

I N D E X

IV. Évfolyam

TOMUS IV.

D I R E C T O R

EUGENIO MATIAS FEHÉR

España 639. CASTELAR Bs. As. Argentina.

Copyright by Hungarian Historical Review 1973.

Propiedad Intelectual No. 1216066

T A N U L M Á N Y O K

BÁLINT CSANÁD:	A kutya a X. -XII. századi magyar hitvilágban	353-373
	A magyar köznép a X. -XI. században	374-384
BENICZKY GYULA:	A besenyők Sur törzsének történelme	40- 50
CZEBE JULIUS:	Ephraim, Missionär von Tovqxia	159-166
A. DEMBO y J. IMBELLONI:	De la deformation cefalica	96-106
DÜMMERTH DEZSŐ:	Álmos fejedelem mítosza és valósága	245-270
	A magyar fejedelemség keletkezése és eszmevilága	271-288
ECKMANN JÁNOS:	Keleteurópa és Nyugatázsia a legrégibb arab térképen	143-158
EDELSPACHER ANTAL:	Az ogundur és ogur bolgárokról	29- 39
FEHÉR M. JENŐ:	Magyar Pál mester "Summa de Penitentia"-ja	51- 70
FETTICH NÁNDOR:	Az európai szellemi élet kezdetei	211-229
GYÓNI MÁTYÁS:	A keleti egyház jelentkezése a Temes vidékén	
	Szent István korában	188-194
JOSEPH van HECKEN:	Les réductions catholiques du pays des Ordos	167-187
KRAJNYÁK GÁBOR:	Szent István veszprémvölgyi donatiójának	
	görög egyházi vonatkozásai	385-394
NAGY GÉZA:	A skythák	3- 28
	A skythák	109-142
PÉTERFALVY JÁNOS:	Magyar Mózes	311-330
PRIMUS LESSIÁK:	Edling - Kazaze	230-244
M. ROHI UIGHUR of KASHAR:	The original home of the Turkharians	81- 95
	"	195-208
SZABÓ ISTVÁN:	Jegyzetek a görög kultúra hazai nyomairól	331-352
THURY JÓZSEF:	Egy pécsi török történetirő I.	395-410
TROGMAYER OTTÓ:	A pusztaszeri vérszerződés emléktemploma	289-296

FORUM

F Ó R U M

SZEPESSY ZOLTÁN:	Der Mesopotamische Lebensbaum II.	71- 80
------------------	-----------------------------------	--------

B I B L I O G R Á F I A

SZÉPLAKI JÓZSEF:	Hungarian Bibliographies No. 3.	297-307
------------------	---------------------------------	---------

MAGYAR MÓZES

A KIJEVI BARLANGKOLOSTOR SZERZETESE A XI. SZÁZADBAN

PÉTERFALVY JÁNOS (München)*

HODINKA ANTAL, a neves egyháztörténész említi a munkácsi püspökség történetéről írt nagy munkájában a kijevi lavrával kapcsolatban, hogy "a barlangkolostor régi lakóinak a mumiái között ma is mutogatják egy magyarnak holttestét." (1) Ezt az adatot a kijevi tartózkodása során állapította meg, de semmi további következtetést nem vont le belőle, sem közelebbi történelmi kapcsolatot nem keresett hozzá. Pedig ha ismerte volna POLYKÁRP barlangkolostori legendáiról paterikonját, 11 korábban élt, elhíresült, szentéletű szerzetes idealizált életéről egész különlegesen a "MAGYAR MÓZES" és IVÁN ZATVORNYIK legendát, akkor módjában lett volna a közszemlére, zarándokok tiszteletére kihelyezett "mumiá"-ról megállapítani, hogy az MAGYAR MÓZES 1050 táján elhalt magyar származású szerzetes holtteste, melyhez nagyon sok és értékes történelmi, írott adat fűződik. (2)

MAGYAR MÓZES tisztelete még ma is eleven a keletiegyház orosz ágazatában. Az istentiszteletek sorában külön liturgiája (latinosan miséje) "tropar"-ja, "kondak"-ja és kánonja van, amely évente megismétlődik. A zagorszki Szt. Háromság lavrában festett, magyar feliratos ikonja (1. ábra) Magyarországon részesül tiszteletben. (3) Ezekhez a tárgyi adatokhoz csatlakoznak bő áradással az írásos források. Az orosz hagiográfia sorozatos kiadványai mellett a nyugati irodalomtörténeti gyűjteményekben is szerepelnek. GOMBOS F. ALBIN forrásgyűjtemény kiadványa "Zywoť Mojżesza Wegryżyna" címen említi ez a MÓZES-legendát és szerzőjét: "Auctor Polycarpus monachus Kiowiensis" névvel iktatja. (4) Részletes latin szövegkiadását a lengyelek nagy dokumentális kiadása, a "Monumenta Poloniae Historica" közli. (5)

Az orosz hagiográfiai irodalom gyöngyszemei közé tartoznak az ún. "paterikon"-ok, azaz az egyes kolostorok elhíresült, szentéletű szerzeteseinek rövid és erkölcsi tanítással végződő életrajzai. Ilyen legendák, paterikonok fűződnek közel 70 orosz, görögkeleti kolostorhoz. Egy ilyen őrizte meg 11 más szerzetes életrajza közt MAGYAR MÓZESÉT is, a már említett POLYKÁRP tollából.

A kijevi barlangkolostor paterikonja eredeti formájában nem maradt az utókorra, hanem csak a XIII. század végéről származó átdolgozásokban, amelyeket végző formában ARSZENYEV tvjeri püspök utasítására 1406-ban írtak le. (6) A legbővebb és sok mellékmagyarázattal ellátott kiadása, illetve átírása egy ugyancsak a kolostor másolóműhelyében dolgozó KASSZIAN nevű szerzetes műveként szerepel az orosz hagiográfiában. (7)

Magyar részről a MÓZES-legendá egyes szövegrészeit TROCSÁNYI ZOLTÁN ismertette, (8) majd teljes egészében és az orosz irodalomtörténészek kommentárjainak figyelembevételével IGLÓI ENDRE közölte marxista történész szemléletével. (9) HODINKA gyűjteményes kiadásából hiányzik. (10) Tárgyunk teljes kimerítése érdekében, az alábbiakban a KASSIÁN-féle másolat szövegét, magyar fordításban, teljes egészében közöljük.

Szentéletű MAGYAR MÖZES ikonja

Ime, amit tudunk boldog MÓZESRŐL. Magyar származású volt, kegyeltje szent BORISZNAK és fivére GYÖRGYNEK, akire ezt a herceg arany nyakláncot akasztott, s akit a herceggel együtt öltek meg az Altánál, levágva a fejét arany nyakláncért. Akkor egyedül ezt a MÓZEST nem szurták le. Elkerülvén a keserű halált, PREDSZLAVÁHOZ, JAROSZ-LAV hugához menekült. S minthogy abban az időben sehová sem lehetett menni, az erőlelkű MÓZES itt maradt és imádkozásban töltötte napjait. Azután a mi istenfélő fejedelmünk - JAROSZLAV, - vértanúságot szenvedett fivéreire iránti forró szeretettől indítva megtámadta és legyőzte a törvényszegő, istentelen, büszke és átkozott SZVJATOPOLKOT. Ez azonban a lengyelekhez menekült, majd BOLESZLÁVVAL visszatérve elkergette JAROSZLAVOT, és maga foglalta el a kijevi trónt. BOLESZLÁV pedig hazatért Lengyelországba, magával hurcolva JAROSZLAV két hugát és sok bojárt is.

Az elhurcoltak között volt boldog MÓZES is. Kezét-lábát nehéz vasba verték, így vezették. Nagyon őrizték, mert testében erős, szép ember volt. A gyönyörűségeen szép fiatal férfit meglátta egy bizonyos előkelő szép fiatalasszony, aki hatalmas és nagyon gazdag volt. MÓZES szépsége megragadta képzeletét, s a vágy sebet ejtett szívére. Hogy a szent életű férfit is szerelemre indítsa, hizelgő szavakkal igyekezett őt vágyának ki-elégítésére rávenni: "Ó ember! miért szenvedsz ilyen kínokat? Legyen eszed, amely megszabadíthat bilincseidtől és szenvedéseidtől?" MÓZES így válaszolt: "Igy tetszik az Istennek." Az asszony meg így folytatta: "Ha engedelmeskedsz nékem, kiszabadítlak a fogságból és hatalmasá teszek Lengyelországban. A tied leszek én is, egész gazdagsággal együtt." Megértvén az asszony szennyes szándékát, a szent így szólt hozzá: "Ki az a férfi, aki asszonyt véve magának és néki engedelmeskedvén megőrizte a törvényt? Az asszonynak engedelmeskedett az első ember - ÁDÁM - és kiűzetett a paradicsomból. SÁMSON mindenkinél erősebb volt, ellenségeinek seregén győzelmeskedett, s végül asszonya mégis az idegenek kezére adta. SALAMON is a bölcsesség mélyéig hatolt, s mégis az asszonynak engedvén bálványokat imádott. HERODES is sok győzelmet aratott, s azután az asszony hatalmába kerülván, megölette KERESZTELŐ SZENT JÁNOST. Hát akkor én, szabad ember, hogyan tehetném magam asszony rabjává. Nem volt nékem még dolgom asszonnyal soha!" Az asszony erre így szólt: "Kiváltalak és nemes emberré teszek, házamnak ura és férjem leszel, csak teljesítsd akaratomat, csillapítsd lelkemnek gerjedelmét és engeddd, hogy élvezhessem szépségedet. Elég nekem a beleegyezésed is. Nem tudom elviselni, hogy hiába hervadjon el szépséged. Hadd csillapuljon szí-

vem perzselő lángja, hadd szűnjenek meg kinzó gondolataim és hadd nyugodjék el szenvedélyes vágyam! Te is élvezni fogod szépségemet: egész birtokomnak urává, hatalmam örökösévé teszek és első leszel a bojárok között. " Boldog MÓZES meg így válaszolt az asszonynak: "Tudd meghogy nem teljesítem akaratomat! Sem hatalmat nem akarom, sem gazdagságot; többet jelent nekem ezeknél a lélek és a test tisztasága. Hiába is készítesz áldozatom elvetésére - öt éve már, hogy Isten akaratából türellemmel viselem a béklyókat. Nem szolgáltam rá ezekre a kinokra és éppen ezért remélhetem, hogy általuk megválthatom az örök kárhozatot. "

Amikor az asszony látta, hogy a szépséges férfi nem lesz az övé, az ördög sugallatára így gondolkodott: "Ha kiváltom őt, akkor kényszerüsből engedelmeskedni fog nekem. " El is küldött MÓZES gazdájához és kérte, hogy bármilyen áron is, adja át neki a fiatalembert. Ez pedig, látva a meggazdagodás lehetőségét, úgy ezer körüli (aranyért) átengedte az asszonynak MÓZEST. A szentéletű embert így szegyetlenül, erőszakkal hurcolták a tisztátalan dologra. Most már az asszony hatalmába került, s ez megparancsolta neki, hogy egyesüljön vele. Megszabadítja bilincseitől, drága ruhákba öltözteti, táplálja és mindenféle szerelmi csábítással nógatja vágyának kielégítésére. MÓZES pedig látván az asszony féktelenségét, még forróbban imádkozott és még szigorúbban böjtölt. Inkább élt Isten szolgálatában tiszta emberként száraz kenyéren és vizen, mintsem finom ételeken és boron romlottságban. MÓZES nem csupán ingét dobta le magáról, mint JÓZSEF, hogy elkerülje a bűnt, hanem egész öltözetét letépte, semmibe véve a földi életet. Az asszony pedig olyan dühös lett, hogy éhhalálra szánta a szent férfit. De Isten nem hagyja el a maga rabjait, akik benne biznak: az asszony egyik szolgáját könyörületessé tette és az titokban étket adott MÓZESNEK. Más szolgák azonban igyekeztek a szent lelkére beszélni mondván: "MÓZES testvér! Mi akadályoz abban, hogy megházasodj? Te még fiatal vagy, ő pedig özvegy, csupán egy évig élt férjével. Szébb is más asszonyoknál, gazdagsága is felmérhetetlen és Lengyelországban nagyon hatalmas. Ha valami fejedelemhez akarna nőül menni, még az sem idegenkedne tőle. Te meg rab létedre nem akarsz teljesíteni akaratomat. Ha azt mondod: nem tudom megszegni a krisztusi parancsolatot, akkor vajon nem azt mondja-e KRISZTUS az evangéliumban: "Annak okáért elhagyja a férfit atyját és anyját; és ragaszkodik feleségéhez és lesznek ketten egy testté. Ugy, hogy többé nem kettő, hanem egy test. " (Máté ev. 19, 5-6. v.) Az apostol meg azt mondja " ... mert jobb házasságban élni, mint égni". (Pál I. levele a Korinthusokhoz, 7, 9. v.) Az özvegyeknek meg meghagyja, hogy lépjenek második házasságra. Miért kárhoztatod hát magadat gonosz és keserves kinokra, miért szenvedsz, amikor nem vagy szerzetes és nem kötsz fogadalom? Ha eltalálsz pusztulni ebben a nyomorúságban, vajon milyen dicséreted lesz? S ugyan már, az első embertől napjainkig ki undorodott az asszonyoktól? JÓZSEF kezdetben legyőzte szenvedélyét, de aztán ő is az asszony rabja lett. Te is, ha most

élve maradsz, asszony hatalmába kerülsz. S ugyan már, ki ne nevetne ostobaságon? Jobb ha engedelmeskedsz ennek az özvegynak, s akkor szabad ember és hatalmas ur leszel. " MÓZES pedig mondta nékik: "Hej testvéreim és jó barátaim! Jó tanácsokat adtok ti nékem! Érttem én, mennyivel jobbak ezek azoknál, amelyeket a kigyó sugdosott ÉVÁNAK a paradicsomban. Ti arra ösztönöztök, hogy engedelmeskedjem ennek az asszonynak, de én semmilyen tanácsotokat el nem fogadom. Ha bilincsekbe ver-
ten szörnyű kínok között kell is meghalnom, Istentől ezért irgalmat remélek. S ha az igazak asszonyostul üdvözöltek is, én vagyok az egyedüli bü-
nös ember, aki lelkét nem mentheti asszonnyal. De ha JÓZSEF engedelmeskedett volna POTIFÁRNÉNAK, akkor később ő sem uralkodhatott volna; Isten azonban látta, türelmét és országot adott neki; s ezért dicsőítik a népek, mint a legerényesebbet az emberek között, bár gyermekeket is nemzett. Nékem nem kell Egyiptom, nem vágyom hatalomra, sem arra, hogy erős legyek a lengyelek között és becsületem légyen az egész Oroszországban. Az egeknek országáért mindezt megvetem. Ha élve szabadulok ennek az asszonynak a kezei közül, akkor szerzetes leszek. Mert mit mond KRISZTUS az Evangéliumban: "Mindenki, aki elhagyja az ő atyját és anyját, feleségét és gyermekeit és házát, az az én tanítványom. " (L. Lukács ev. 14. 26.) Kire hallgassak inkább - KRISZTUSÉRA -e vagy rátok? Az apostol meg azt mondja: "Aki feleséget vett, arra visel gondot, hogy mimódon kedveskedhessék feleségének; aki meg házasság nélkül van, arra visel gondot, mimódon kedveskedhessék az urnak. " (L. Pál I. levele a Korinthusiakhoz. 7. 32. v.) Kérdem hát tőletek: kit kell inkább szolgálni -KRISZTUS -TUST -e, vagy az asszonyt? Rabok! Engedelmeskedjete a ti uratoknak, de nem a gonosz, hanem a jó szolgálatáért. Ti, akik fogvatartotok engem, értsétek meg, hogy sohasem csábít el ennek az asszonynak a szépsége, s nem is választ el KRISZTUS szeretetétől. "

Meghallotta ezt az özveg, s ime, álnok szándékkal szívében MÓZEST lóra ülteti és szolgálk sokaságának kíséretében végig viteti városain és falvain mondván neki: "Itt minden ami tetszik - a tied; tegyél vele azt, amit akarsz. " Az embereknek meg azt mondta: " Ime, ő a ti uratok, nékem pedig férjem. Ha találkoztok vele, üdvözléjétek őt. " Az asszonynak pedig sok rab és rabnő szolgált. A szent nevetett az asszony ostobaságán és így szólt hozzá: " Hiába fáradozol: nem tudsz elcsábítani e vilá-
g enyésző dolgaival, sem lelkemnek gazdagságát nem tudod ellopni. Értsd meg ezt, s ne fáradozz hiába! " Az asszony meg ezt mondta neki: "Nem tudod talán, hogy megvásároltalak? Ki ment ki téged kezeim közül? Élve nem engedlek el, hanem nehéz kínok közepette halállal lakolsz. " MÓZES félelem nélkül így válaszolt: " Nem félek attól, amit mondasz. De az, aki engem néked eladott, nagy bünt követett el. Mostantól fogva szerzetes leszek, mert így tetszik Istennek. "

Azokban a napokban Isten utmutatása szerint egy pravosz-láv szerzetes jött a Szent hegyről és szerzetessé fogadta MÓZEST. Sokat tanította őt a tiszta életre, arra hogyan szabadulhat meg ettől a romlott

asszonytól, hogy ne vesse magát az ellenség hatalmába. Ezt mondván eltávozott; keresték, de nem akadtak rá. Akkor az asszony, elveszítette minden reményét, kétségbeesett és MÓZEST szörnyű kínzásokkal gyötörte: parancsára a szentet kinyújtóztatták és pálcákkal verték, annyira, hogy vérrel áztatta a földet. Kínzói azt mondták neki: "Engedelmeskedj urnődnek és teljesítsd akaratát. Ha nem fogadsz szót, testedet darabokra tépjük. Ne hidd, hogy elkerülöd ezeket a gyötrelmeket: lelkedet keserves kinok közt fogod kiadni. Könyörülj saját magadon! Dobd le magadról ezeket a rongyokat és ölts drága ruhát; addig mentsd magad a reád váró kinoktól, amíg nem nyulunk testedhez." És válaszolt MÓZES: "Testvérek! Ne késlekedjete, hanem cselekedjete parancsotok szerint. Én semmikép sem mondhatok le a szerzetesi életről és az Isten szeretetéről. Semmiféle gyötrellem: sem tűz, sem kard, sem sebek nem választhatnak el Istentől, ettől a főséges angyali ábrázattól. A szégyentelen és ostoba asszony pedig megmutatta az ő arcátlanságát; nemcsak Istentől nem félt, hanem még az emberi szégyent is megvetette, amikor szemérmetlenül hűtlenségre akart kényszeríteni. Nem hódolok be neki, nem teljesitem az átkozott akaratát."

Az özvegy sokat törte a fejét, hogyan álljon bosszút meg szégyenítéséért. S íme, üzenetet küld BOLESZLAV fejedelemnek: Tudod, hogy férjemet a hadjáratod során megölték - s rám biztad, hogy ahhoz menjek feleségül, akihez akarok. Megszerettem egy szép ifjút, fogjaid egyikét. Sok aranyat fizettem érte, s kiváltván a házamba vettem; mindenemet, amim csak volt - aranyamat, ezüstömet és egész hatalmamot neki adtam. Ő azonban mindezzel mit sem törődött. Veréssel és éheztetéssel sokat gyötörtem, de neki az is kevés. Öt évet töltött bilincsbeverten annál, aki fogságba ejtette, s akitől kiváltottam s most, fogsága hatodik évét nálam tölti. Engedetlenségeért sok kint szenvedett már el tőlem - rászolgált arra szívtelenségével. Most pedig valamiféle áldozó pap szerzetessé szentelte. Mit parancsolsz, mit tegyek vele?" A fejedelem magához kérte az asszonyt, s megparancsolta, hogy vigye magával MÓZEST is. Az asszony elment BOLESZLAVHOZ és magával vitte MÓZEST is. BOLESZLAV arra ösztönözte a szent embert, hogy vegye feleségül az özvegyet, de nem birta rábeszélni s akkor így szólt hozzá: "Hogy lehet valaki olyan érzéketlen, mint te! Mennyi jótól és milyen nagy megtiszteltetéstől fosztod meg magadat! Keserves kinok várnak rád! Tudd meg, hogy mostantól fogva élet vagy halál között választhatsz; vagy teljesíted urnőd akaratát, s akkor tisztelni fogunk és nagy hatalmat kapsz tőlünk; vagy engedetlen leszel s akkor keserves kinok között pusztulsz el." Az asszonymnak pedig ezt mondta: "Egyetlen rab se legyen szabad azok közül, akiket megvettél. Tégy velük azt, amit akarsz, mint urnő a rabokkal, nehogy a többiek is engedetlenek legyenek uraikkal szemben." És válaszolt MÓZES: "Hanem mit mond az Isten: "Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri lelkében pedig kárt vall? Avagy mit adhat az ember váltságul az ő lelkéért? (Márk ev. 9, 36-37. v.) Dicsőséget és megbecsülést ígérsz? Hiszen magad is hamarosan elveszítet azt és a koporsó mint nincstelent fogad magába. Ez a bü-

nös asszony meg kegyetlen kinok között öletik meg. " Úgy is történt, ahogyan a szent megjósolta.

Az özvegynek most már még nagyobb hatalma lett MÓZESSEN. Szégyentelenül akarta őt a bünbe rántani. Egyszer parancsára MÓZEST erőszakkal melléje fektették az ágyba, csókolgatta és ölelgette őt, de így sem tudta magának megnyerni. A szent ilyen szavakkal fordult az asszonyhoz: " Hiábavaló a fáradozásod. Ne hidd, hogy ostoba vagyok, vagy nem tudom megtenni azt, amit tőlem kívánsz; de istenfélelemből undorodom tőled, mint tisztátalantól. " Ezt hallván a lengyel nő, naponta száz csapást méretett MÓZESRE, azután megparancsolta, hogy vágják le titkos szerveit, mondván: "Nem kimélem meg szépségét, hogy mások se élvezhessék azt. " És úgy feküdt MÓZES, mintha meghalt volna, folyt a vére, alig lélegzett.

BOLESZLÁV meg az asszony iránti régebbi szerelmétől indítatva, kedvében járt: üldözni kezdte a szerzeteseket és valamennyit kikergette az országból. De Isten hamarosan megbosszulta a rabjait ért sérelemért. Az egyik éjszakán BOLESZLÁV váratlanul meghalt és Lengyelországban nagy lázadás tört ki: felkelt a nép, megölte a püspököket és a bojárokat, amint azt az évkönyv is elbeszéli. (L. "Poveszty vremennih let" 1030. évi cikkét.) Az asszonyt is megölték.

Boldog MÓZES meg, felépülvén sebeiből, eljött a legszentebb Istenanyához a szent Barlangkolostorba, ahol KRISZTUS győzelmes és bátor katonájaként viselte mártiromságának sebeit és hitvallásának koronáját. Az Úr erőt adott neki a szenvedélyek ellen. Egy bizonyos szerzetes, akit bűnös szenvedély kerített hatalmába, eljött hozzá és segítségéért könyörögve így szólt: " Megigérem, hogy a holtam napjáig megtartom azt, amit nékem rendelsz. " A szent meg ezt mondta neki: " Soha az életben, egyetlen nővel ne válts szót. " A szerzetes szívesen megígérte, hogy megfogadja tanácsát. A szent kezében bot volt, mert sebei miatt anélkül nem tudott járni. Ezzel a bottal rásuhintott a szerzetes mellére, s ettől az ütéstől úgy elhaltak tagjai, hogy soha többé nem érzett kísértést.

Beszél erről az esetről szent atyánknak ANTONYINNAK a legendája is - minthogy a szentéletű MÓZES az ő idejében jött a kolostorba. A fogságban öt évig szenvedett bilincsekben, a hatodikban meg ártatlanságáért. Említést tettem arról, hogy a szerzeteseket kiűzték Lengyelországból, amiért MÓZES Istennek tetsző módon szerzetessé lett. Mind ez le van írva szent FEODOSZIJ atyánk legendájában. Amikor IZIASZLAV fejedelem VARLAM és JEFREM miatt szent ANTONYU atyát elűzte, akkor a fejedelem lengyel származásu hitvese szembeszállt vele mondván "Ne is gondolj arra, hogy illet tegyél. Ez történt valamikor a mi földünkön is: egy bizonyos ok miatt kiűzték a szerzeteseket földünk határain túlra, s akkor nagy baj szakadt a Lengyel földre. " Ez, mint már említettük, MÓZES miatt történt.

A szentéletű MAGYAR MÓZES legendájának történelmi értékével, a magyarországi görögkeleti egyházi élet esetleges kapcsolataival, a Kijevbe menekült VAZUL- fiak, ANDRÁS, BÉLA és LEVENTE árpád-házi hercegekkel való együttélés lehetőségével és főként a Déloroszországban maradt magyarfajú népek népi és kulturális vonatkozásaival tudunkkal eddig sem orosz, sem magyar részről nem foglalkozott senki. Pedig a legenda valóságos tárháza az elhanyagolt, figyelemre sem méltatott adatoknak a felvetett kérdésekre vonatkozólag.

A paterikon vagy legenda gyűjtemény magyar vonatkozásait történelmi leg csak úgy értékelhetjük, ha szerzőjük személyét eseménytörténet keretébe tudjuk helyezni, az írás a keletkezésének idejét és körülményeit el tudjuk határolni. Szöveganalízissel aztán - amellyel orosz irodalomtörténészek legjobbjai már sűrűn foglalkoztak (11) - könnyen ki tudjuk hántani az értékes történelmi magot a legenda színes egyvelegéből.

A barlangkolostor paterikonjának szerzője, mint láttuk, egy POLYKARP nevű szerzetes volt. Életéről maga a legendagyűjtemény mond leg többet, bár a NYESZTOR-féle kolostori évkönyvek és levelezések erősen kiszélesítik reá vonatkozó ismereteinket.

Ezek között elsősorban a " Poveszty vremennih let " c. sorozatot emeljük ki, amely évkönyvszerűen rögzíti a földbe vájt barlangkolostorok lakóinak és a kijevi fejedelmeknek párhuzamosan folyó történetét. (12) POLYKARP ezen adatok szerint, bojár, azaz főnemesi családból született az 1100-as évek végén. Családi vagyonának őt illető részével betársult a barlangkolostorok közösségébe és a THEOTOKOSZ = Istenszüldő Máriának szentelt templom közelében folytatott előkészítő tanulmányokat. Nagybátyja SIMON, a jelzett barlangkolostor igumenje (a kolostor főnöke) vezette be a szerzetesi élet szigorú szabályaiba, ő tanította meg írásra is. SIMON 1214-ben Suzdal és Vlagyimir püspöke lett és a fiatal unokaöccs nélküle már nem érezte magát annyira otthonosan a kolostori közösségben. Sokat zugolódott az új igumen, AKINGYIN rendeletei és szigorúsága ellen. Összeköttetései arra törekedett, hogy elhagyhassa a barlangkolostort és nagybátyja mellé kerüljön segédpüspöki rangban. Eme törekvéseiben sikerült is megszereznie ANASZTÁZIA hercegnőnek, a szuszdali fejedelem hugának bizalmát, aki AKINGYIN igumen ellenlábasa volt. A szuszdali püspök SIMON, híret vette a fiatal szerzetes áskálódásainak és levelek sorát intézte hozzá, hogy szerénységre intse. Egyik ilyen levélben arra buzdítja, hogy a többi szerzetesek példájára ő is fogjon íráshoz, hogy a barlangkolostor alig félszázados történetében nevezetesebb szerepet vivő remeték életének legendáit megörökítse. S mint tudjuk, eme buzdítása nem maradt meddő.

Szükség volt a MÓZES-legenda szerzőjének kielétét kissé bővebben is feltárni, hogy az orosz földön élő magyar szerzetesek életének körülményeit, magyar történelmi személyek esetleges vagy való kapcsolatait rajta keresztül jobban megközelíthessük.

POLYKARP barlangkolostori paterikonja történelmi hitelességű, hiszen a-
líg ötvenéves távlatban írja meg MÓZES életkörülményeit. A szerzetesközösség élete ez alatt az öt évtized alatt külső körülményeiben csak annyit változott, hogy a legenda hőse már mint szentéletű sorstársa, az ereklyével még mindig erős vonzást gyakorol a fiatalabb szerzetesekre. Mint a MÓZES legendát megelőző IVÁN ZATVORNYIKROL írt rövid életrajz mutatja, ugyancsak POLYKÁRP tollából, a magyar bojár-szerzetes holtá után is jelentős tagja maradt a barlangkolostornak, amennyiben a "testi kísértésektől győztört"

fiatal aszkéták az ő sirjánál, ereklyéi előtt "erősödtek meg újból." (13)

Mindenesetre már némi orosz nemzeti öntudat is szerepel a magyar ifjú életleírásában. Gondoljunk csak MÓZES többszörös kijelentésére a lengyel asszony vágyakozó szavaival szembe: "Az orosz föld büszkesége akarok lenni ..." Ezért annyira takarékos POLYKÁRP a legenda-hős életében a magyarságra vonatkozó adatok közlése terén. JAROSZLÁV nemzetiesítő törekvései POLYKÁRP korában már erősek és szinte hivatkozással elutasítóak minden "idegen befolyással," más fajok értékelésével szemben.

MÓZES ÉS FIVÉREI

A POLYKÁRP-féle paterikon MÓZES személyéről keveset mond. Csak származását említi s hozzá is teszi, hogy "életéről csak ennyit tudunk". (14) A későbbiekben azonban megemlíti apróságokat, amelyek a nagyon halvány képet némileg színezebbé teszik, mint az egyszerű származási megjelölés.

A paterikon kronológiai adatait alapul véve, MÓZES születési évét a 900-as évek végére, talán 990-995-re tehetjük. A legenda MÓZESRŐL, mint dallás természetű, jólfejtett férfiről beszél az 1015. évi bejegyzéseknél. Ez a leírás kb. egy 20-25 éves ifjút idéz elénk, mindenesetre már a serdülő koron legalább 10 évvel túlhaladt, meglett katona képét. Bár az is lehetséges, hogy mint fegyvertviselő lovasként nem is szerepelt, hanem csak tudományos életnek szentelte magát, mint ezt később az írói, könyvmásolói tevékenységénél látni fogjuk. Azt sem tudjuk pontosan, hogy MÓZES melyik orosz fejedelem szolgálatában állt, hiszen az Őskronika nem szól róla, hanem testvéréről GYÖRGYRŐL írja, hogy BORISZ bizalmasa és kegeltje volt. Mindenesetre az a körülmény, hogy MÓZES a lengyelek segítségével győzedelmeskedő SWIATOPOLK foglyaként került lengyel földre, (15) arra utal, hogy Kijev környékén kellett élnie.

Családi származására a legenda pár elejtett szava, jelzője derít némi fényt. BORISZ meggyilkolása után a legenda szövege szerint SWIATOPOLK Lengyelországba hurcolta a kijevi fejedelem legjobb embereit, "bojárjait s köztük MÓZEST is." Ezzel tehát határozottan a "bojárak" azaz nagybirtokú, rangos főnemesek közé sorozza legendánk hőst. A kijevi fejedelemség feudális állam volt és hatalma a rangosok uralkodóhűségén alapult. Az a tény, hogy MÓZES a barlangkolostorba és valószínűleg a Theothoctos-templom szolgálatába állhatott, szintén rangos mivoltára utal. Ebben a korban ui. a szerzetbelépők kötelessége volt birtokukat, vagyontárgyaikat a kolostor közös fekvősegeihez, ingatlanjaihoz és kincstárához csatolni. Szegénysorsuakat, vékonypénzüket nem is vettek fel maguk közé. Ezek a kolostorok mint "fejedelmi kolostorok" szerepeltek. Csak főrangúaknak állt nyitva a kapujuk. Erre vonatkozó észrevételeit IGLÓI ENDRE tömören összegezett, megfogalmazása során a következőket írja le:

"Az orosz kolostorok általában igen jómóduak voltak. Mint ismeretes a XV-XVI. században már birtokolják a megművelt föld nagy részét. Egyik másik kolostori birtok egy-egy kiskirálysággal is felért. A Kijevi-Barlang kolostor már a XI. század közepén, tehát az alapítását követő első évtizedben földbirtokos: több faluja is van. A kolostori jövedelem és birtok alapját azok a pénz- és földadományok képezték, amelyeket a kolostorba belépni szándékozottól szedtek. Természetes tehát, hogy a gazdag, e

lőkelő szerzetesjelölt kedvezőbb fogadtatásban részesült, mint az egek urát szolgálni óhajtó, de földi javakban nem bővelkedő jelentkező. NYESZTOR említi FEODOSZIJ legendájában a fiatalember hányattatását, akit a barlangkolostori szerzetesek nem akartak befogadni maguk közé, mert elhanyagolt öltözete alapján ítélve egyszerű orosz parasztnak vélték. "(16)

Ezek szerint MAGYAR MÓZES a korai kijevei fejedelemség legtehetősebb bojár családjai egyikéből származott. Talán JAROSZLÁV hadjáratai során meghódítottai magyarlakta Mazur - Mecser vidékéről. (17)

Nem egyenesen MAGYAR MÓZESRE, hanem fivérére, a BORISZ és GLEB hercegek legendájában említett GYÖRGYRE vonatkozik egy társadalmi szintet, udvari rangot jelölő szó az "otrok" - "nemes szolga". Ebből is erősíthetjük a két testvér rangos, nemes származását. A "szolga" minőség értelme ebben a korban egyértelműen a magyar kora Árpádházi-királyok szokásaival az "udvari jobbágyság", vagy "királyi jobbágyság" még a legmagasabb rangú családok diszjelzője volt. (18)

Mint a POLYKÁRP-féle legenda szövegéből kiderül, MÓZES testvérével BORISZ hercegnek, a kijevei fejedelmi trónörökösnek a szolgálatában katonáskodott. Fivérét - keresztény nevén - Györgynek hívták. Róla csak röviden emlékszik meg a legenda "... Ime ezt tudjuk Boldog MÓZESRŐL : származására nézve magyar volt, kegyeltje Szent BORISZNAK és fivére annak a GYÖRGYNEK, akire ez a herceg arany nyakláncot akasztott s akit a herceggel együtt öltek meg Altánál : levágták a fejét az arany nyakláncért ... "(19). A LAVRENTIJ-féle krónika ugyanerről a GYÖRGYRŐL így emlékezik meg az 1015. -évnél NYESZTOR barlangkolostori legendairól írása nyomán: "... I se napadosa... i sluga jego... Bjase otrok s rodom sin Ugresk, imenem Georgi, egoze ljubljase poveliku Boris... "(20).

Volt azonban egy harmadik fivér is az orosz keleti egyház által még ma is tisztelt EFREM, aki szintén szerepelt az altai csatában a besenyőkkel szemben. BORISZ és a szűkebb barátiköréhez tartozó GYÖRGY meggyilkolása után északra menekült és TORZSOK városa mellett alapított kolostort. Szv. JEFREM Novotorzsoszkij névvel a keleti orosz liturgiában "tropar", "kondak" és kánon tanúsítja szenttéavatását a keleti egyházban, (21) akárcsak fivérét, MÓZESÉT.

A POLYKÁRP paterikonjában és a NYESZTOR-féle krónikában sűrítve vannak az események az említett, Alta-menti csatáról és BORISZ herceg, valamint kíséretének legyilkolásáról. Alig egy emberöltő alatt egyik orosz író sem emlékszik az események pontos idejére, sem azok részleteire, ami arra mutat, hogy mindkettőjüket a népi szó hagyomány és az egyházi liturgia ábrázoló művészete erősen befolyásolta. A három testvér esetleges kapcsolata a Kárpát-medencei magyarsággal csak úgy tárható fel, ha a történelmi események tényleges zajlását alaposabb vizsgálat tárgyává tesszük. E tekintetben PELESZ JULIÁN alapvető munkájára támaszkodunk, (22) aki alapos forráskutatással kimerítő részletességgel tárgyalja a kijevei orosz fejedelemség politikai és kulturális kialakulását. PELESZ - aki az orosz egyháztörténet keretében tárgyalja az eseményeket - írja, hogy "az orosz egyháztörténet és politikatörténet úgy össze vannak nőve, hogy az elsőt a másodiktól külön tárgyalni csak az érthetőség rovására lehetne". (23) Így a három magyar testvér életfolyása is, bár az akkori politikatörténet keretében zajlik, csak egyháztörténelmi keretben érthető.

Ezek szerint a kezdeti fejlődéssel küzködő, fiatal kijevi orosz nagyfejedelemség kritikus esztendeje 1014 volt, amikor WLADIMIR közvetlen halála előtt birodalmát három részre osztotta. Kijevet kedvenc fiának BORISZNAK szánta, pedig a családi törvények szerint, mint a család legidősebbjét, unokaöccsét, JAROPOLK fiát SWIATOPOLKOT illette volna az utódlás joga. SWIATOPOLK jogai tudatában már az ország-szervező fejedelem, WLADIMIR utolsó éveiben ellenszenvvel figyelte nagybátyja megelőző udvari fogásait. Mivel lázadásokat szított bizalmasai között, várbörtönre ítélték. Nagybátyja halálakor azonban, mikor BORISZ a kiszemelt trónörökös a besenyők ellen hadat viselt, SWIATOPOLK volt egyedül Kijev várában a fejedelemsíjak közül. A krónikák szerint bizalmasai kiszabadították. Legelső tette volt a kincstár lefoglalása, hogy híveit bőségesen jutalmazva sereget gyűjthessen magának. BORISZ népszerűségével azonban nem mert nyílt harcban szembeszállni, s ezért követeknek álcázott bérgyilkosokkal Altánál, a besenyő sereggel szembenálló táborában 1015 július 24. -én orvul legyilkoltatta kíséretével együtt.

Mint már említettük, NYESZTOR és POLYKÁRP és legtöbb későbbi krónika azt a hagyományt rögzítik, miszerint BORISSZAL egynapon és egy helyen, az Altánál gyilkolták volna meg GLEBET, fiatalabb testvérét is. Ezzel szemben a történelmi valóság az, hogy GLEB Murom város fejedelme volt, nem is tudott apja haláláról s csak a SWIATOPOLK által küldött követség útján értesült arról, hogy WLADIMIR nagyfejedelemlal ágyán fekszik és odavárja őt. A fiatal muromi fejedelem azonnal utrakelt, de menetelés közben, már közel Kijevhez, utolérték legidősebb bátyjának, JAROSLAVNAK, Novgorod fejedelmének gyorsfutárai, hogy figyelmeztessék őt SWIATOPOLK végzetes szándékáról. A futárokat azonban kihallgatták és az esti ájtatosságát végző GLEB herceget saját szakácsa, TORCSIN orvul meggyilkolta, hogy a hatalomratörő SWIATOPOLK kegyeit megnyerje. Ez az esemény szeptember 5-én zajlott le. Így a krónikákban és a legendákban mindenütt együttsszereplő, az ikonográfiában együttábrázolt két herceg-testvér BORISZ és GLEB, a valóságban más-más időben és helyen haltak meg. (24)

A zavaros adat a paterikonban, vagy legendában tehát a történelmi események helyes tisztázásával eltüntethető, bár még így sem nyerünk teljes értékű felvilágosítást MÓZES és még kevésbbé EFREM életére vonatkozólag. MÓZESRŐL csak annyit tudunk meg, hogy "testvére volt GYÖRGYNEK", aki valóban BORISZ kíséretében, vele együtt lett az orgyilkosság áldozata.

Jelentős kronológiai adat a paterikonban a MÓZES halála után, sirjánál lejátszódó esemény. Egy fiatal, tüzesvérű szerzetes a testiség kísértéseit Isten sugalmazására, csodaszerűen legyőzi. Maga az epizód nem annyira, hanem a hozzáfűzött bizonygatás a jelentős. U. S. ANTONYU legendájából merített tanuságtétel szerint: "Beszél az esetről (a kísértés csodás legyőzése!) a mi Szent Atyánkknak, ANTINYUNAK legendája is, minthogy a szentéletű MÓZES az ő idejében jött a kolostorba ... "(25) Magyar egyháztörténeti szempontból nagyjelentőségű ez a kronológiai adat, mert az eddigi egyházi írók mindig azzal a megokolással vetették el pl. a visegrádi és tihanyi barlangkolostorok Kijevből kiinduló és I. ANDRÁS által lebonyolított megalapítását, hogy a Dnyeper-parti kolostor csak 1051-ben alakult és így innét a Magyarországra 1045-ben visszatérő VAZUL-fi nem vihetett magával keletiszertartású szerzeteseket. (26) Ez a tagadás azonban megdől a kijevi bar-

langkolostor görög és orosz 1030-ban és 1051-ben lezajlott megalakulásainak előző dátumain. Erre vonatkozólag idézzük IGLÓI szavait:

"Az orosz Őskrónika (Poveszty vremennih let) 1051. évnél tesz említést a kolostor megalapításáról. Ebben az évben tette meg BÖLCS JAROSZ-LAV orosz metropolitává ILARION kijevi papt. Az évkönyv közlése szerint egy ANTONYIJ nevű ljubecki származású és a Szent-hegyen (Athos) szerzetessé lett orosz ember hazatérése után letelepedett az orosz keresztény egyház legfőbb papi méltóságára emelt ILARION Dnyeper-parti elhagyott barlangjába, s ezzel megvetette a Barlangkolostor alapját. A kolostor alapítása valójában korábban történhetett, legalábbis A. SAHMATOV a barlangkolostori paterikon legendáiban található adatok nyomán arra a következtetésre jut, hogy az aszketikus életmód tanítómestereként tisztelt ANTONYIJ barlangja már a XI. század 30-as éveinek elején az önsanyargató szerzetesek szentélye. ANTONYIJ egyik legelső tanítványa éppen legendánk hőse - MAGYAR MÓZES: őt már 1031-ben ANTONYIJ híres utódát, FEODOSZIJ igument (a kolostor főnöke) megelőzően itt találjuk."(27)

SAHMATOV következtetése helyes, mert az orosz egyháztörténelmi adatok és főként JAROSZLAV kijevi nagyfejedelemnek, I. ANDRÁS magyar királyunk apósának lelkes templom és kolostorépítő tevékenységéről beszámoló NYESZTOR - féle krónika azt is megemlíti, hogy ILARION metropolita (1051-1068) volt az első orosz származású egyházfő, aki mint remete sokáig élt kinevezése előtt a kijevi barlangban. Elődjei I. MIHÁLY (988-992), LEONTIUS (992-1008) majd I. JÁNOS (1008-1033) mindnyájan görögök voltak, akiket Konstantinápolyból küldött Kijevbe a pátriárka. Utódjuk, THEOPEMPT (1035-1050) már nehéz küzdelmet folytat hatalma megtartásáért, mert JAROSZLAV Bizánccal háborút viselvén, minden kapcsolatot megszakított az idegen érdekeket képviselő pátriárkátussal. THEOPEMPT halála után az első bennszükkött orosz és kormányzati kérdésekben Bizánctól független kijevi metropolitai tisztet megválasztása alapján a már említett ILARION töltötte be, akét JAROSZLAV is megerősített magas hivatalában.

JAROSZLAV oroszosító törekvését igazolja a NYESZTOR-féle évkönyvben oly részletesen tárgyalt LUKÁCS, ősi néven ZYDI ATA püspöki kinevezése Novgorod fejedelmi városába. A nagy orosz államszervező, a fia WLADIMIR mellé mint tanácsadó püspököket állította. Kazár (magyar ?) származása miatt jobban megbizott benne, mint a görög főpapokban. JAROSZLAVOT tehát sok történész állítása szerint nem sorolhatjuk a görögkeleti egyház ellenségei sorába. Ő csak a bizánci befolyásoktól akarta mentesíteni az orosz kereszténység sarjadó vetését. A nevezetesebb adatok egyházépítő tevékenységéből: 1035-ben megépíti a kijevi S. Sophia katedrális, 1039-ben újraépítteti az I. VLADIMIR által emelt Mária templomot, amely 1017-ben földig égett. 1036-ban megépítteti legidősebb fia, WLADIMIR számára a novgorodi székesegyházat és ide küldi püspökként ZYDIATA szerzetest, 1037-ben megalapította a híres Szent György és Iréne kolostorokat. Nagyban segítette a vallási életet azzal is, hogy görög énekesekkel iskolákat szervezett s akik az írásra is oktatták a népet.

MÓZES ÉS A VAZULFIAK TALÁLKOZÁSA

A két dátum, 1031, vagyis MAGYAR MÓZES megtelepülése a barlangkolostor remetecelláiban, valamint az ANTONYIJ-féle 1051-ben lejártszódott hivatalos "mindenoroszok" szellemében lejártszódó alapítás között tényleges ellentét nincs. Az utóbbi dátum csak a JAROSZLAV-féle görögellenesség jellegzetes megnyilvánulása, amely csak akkor tekinti véglegesnek az intézmény felavatását, amikor a bizánci eredetű szerzetesek helyett véglegesen a nemzetnyelvű, orosz papok veszik át. Kerek husz esztendeig már számos és jeles tagja volt a Dnyeper-part földbevájt remetebarangjainak, még mielőtt a kijevi nagyfejedelem "megalapította" volna magát a kolostort.

Miután a barlangkolostor lakói és a magyarországi alapítványok közti esetleges kapcsolatokat keressük, nagy fontosságot kell tulajdonítanunk A. SAHMATOV ama megállapításának, hogy MAGYAR MÓZEST már 1031-ben mint szerzetest találjuk az ottani remeték között. Ez az esztendő ugyanis egybeesik a VAZUL-fiak Kijevbe érkezésével. (28) Ezt igazán nehéz lenne tagadni a lehetőséget, hogy a szenvedéseiről, hősiességéről elhíresült magyar remetét honfitársai, akik a kijevi udvar vendégszeretetét élvezték, sűrűn látogathatták. JAROSZLAV udvara és FEODOSZIJ igumen barlangkolostora közt szinte mindennapos volt a jövés-menés. Ezekből a látogatásokból a magyarországi hercegek sem vonhatták ki magukat. Kerek tizenöt év folyt így le és MAGYAR MÓZES hatása mindenestre több volt, mint egyszerű ismeretség a három hercegi felé.

A barlangkolostor 1051-es alapítására támaszkodó ellenvélemények sorából csak HODINKA ANTAL nézetével foglalkozunk, mert ő már süríti többek hasonló értelmű, azonos felfogását, MAGYAR MÓZEST nagyszabású munkájában: "A munkácsi görögkatolikus püspökség története" (29), a bevezető általános részben nem is említi. A kijevi lávra történetével foglalkozva, csak az 1051-es alapításról tud. Ez a tájékoztat-lanság az alapja a magyar egyháztörténelemben annyira elhatalmasodott, merev elutasító állásfoglalásnak a görögkeleti egyház magyarországi multjának elismerésével szemben. KARÁCSONYI JÁNOS (30) püspök, KNAUZ NÁNDOR (31), RAJNER LAJOS (32), képviselik ezt a negatív állásfoglalást s mondhamánk szinte egyetlen egy magyar egyháztörténész sem tudta, vagy merte tőlük függetleníteni magát.

De visszatérve HODINKA idézett munkájában felsorolt kijevi szerzetesi adatokra és a belőlük sejtett magyar kapcsolatokra, érdemesnek tartjuk citálni véleményét:

"... tudnunk kell, hogy I. ANDRÁS királyunk idejében Oroszországban még csak az egy kijevi barlangkolostor volt meg. Következőleg ha ANDRÁS király a visegrádi kolostorba neje kedvéért szláv szerzeteseket telepített, csak onnét hívhatta át őket, annál is inkább, mert ANASZTÁZIA királynőnk a kievi nagyfejedelem leánya volt. Való igaz, hogy e barlangkolostor szerzetesének, NESZTORNAK, a krónikája az 1015-ben Kijevben megölt sz. BORISZ és GLEB hercegeknek a kíséretében említ egy GERGELY nevű magyar ifjút, akit a hercegekkel együtt megöltek, a barlangkolostor régi lakóinak a mumiái között pedig ma is mutogatják egy magyarnak holttestét. Ezen tények, bármily homályosak s csekélyek különben, mindamelllett a kievi lávra és a magyarok egykori valamelyes összeköttetésére mutatnak. Viszont azt sem szabad felednünk, hogy e barlangkolostor ANDRÁS királyunk idején még kezdetleges korát élte.

Már pedig ANDRÁS királyunk, ha egyszer megépítette a kolostort, mindezenre csakis képzett szerzeteseket hozatott abba. Ilyeneket pedig Kijevben nem kaphatott, hiszen az oroszországi papság még azután is soká görög származású volt.”(33)

HODINKA tanulmányának idézett része többrendbeli tévedésben leledzik. Először is elvéti MAGYAR MÓZES testvérének a nevét, GYÖRGY helyett GERGELYNEK nevezte őt, pedig az általa citált forrásmunka, a NYESZTOR-féle krónika LAVRENTIJ kiadása, (34) kifejezetten "... Bjazse otrok s rodom sin Ugresk, imenem GEORGI-t" mond. Maga HODINKA is így idézi jelzett tanulmánya 14 oldalán szereplő 2. lábjegyzetében. Az orosz egyháztörténetben való nagy jártassága ellenére sem ismeri, nem említ MAGYAR MÓZES nevét. Legendájáról tudomást sem vesz, pedig egy másik nagyszabású forráskiadványban a magyar-orosz történelmi kapcsolatokra vonatkozólag minden említésreméltó adatot feldolgozott. Ismereteinket az idézett szöveg mindössze annyival gyarapítja, hogy "a barlangkolostor régi lakóinak a mumiái között ma is mutogatják egy magyarnak holttestét..."(35)

MAGYAR MÓZES IRÓI TEVÉKENYSÉGE

A barlangkolostor lakói elég sokoldalú tevékenységet folytattak. Az orosz évkönyvek apró adatai szerint növényneveléssel, gyógyszergyártással, szegények orvoslásával, ikonfestéssel és könyvmásolással is foglalkoztak. Ez utóbbit különösen is kedvelték. Sokszor nagyon diszes, művészeti foku kivitelezésben. MÓZESRŐL is megemlítik, hogy nagyon szépen másolt, különösen egyházi könyveket. Az egykoru adatok szerint neki magának is szép könyvtára volt. (36) Ez az adat a maga szükszavuságával is igen sokat sejtet. A szerzeteseknek ui. saját vagyonuk nem lehetett. Minden vagyonuk, használati tárgyak a közösségé volt. Amikor tehát az évkönyvek kiemelik, hogy "neki magának is szép könyvtára volt", jelzik, hogy ez csak a barlangkolostorba való belépése előtt volt lehetséges. A "szép könyvtár" tehát az Altánál lezajlott 1015. évi csata előtt már a fiatal magyar bojár birtokában volt. Az a körülmény, hogy Kijev környéki, magyar származású szerzetesek, illetve családtagjaik köréből majdnem egyidőben egyszerre három személyt említenek meg az orosz évkönyvek és hagyományok, arra kell következtetnünk, hogy MÓZES idejében nagyobb magyar csoport lehetett a vidéken. MÓZES és családja a bojár-rendhez tartozott és ez feltételez egy a szolgálatukban álló magyar népi réteget. Így a magyar ősi kultúráról, a Kazár Birodalomból való kiválás után is beszélhetünk.

Az az írásbelileg adatolt történelmi tény, hogy MÓZESNEK saját könyvtára volt, azt is sejteti velünk, hogy rovásírásos darabok is akadhattak közöttük.

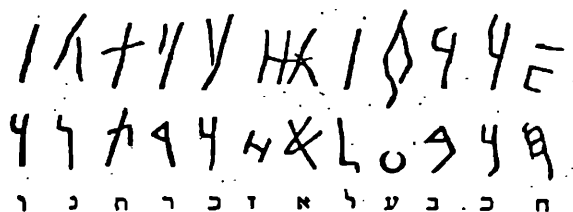
Eme feltételezést megalapozza az alábbi, pontokba foglalt adatcsoport, régészeti írástani és nyelvészeti elemzések nyomán:

1. : Régészeti leletek a kijevi Arany-kapu tövében feltárt X. századi magyar harcos sir. Részletesebben szólnak róla FETTICH (37) és LÁSZLÓ (38). A szokásos lovastemetkezés klasszikus példájaként fegyvermellékletei rituális szabályok pontos

betartásával sirbafektetett magyar harcos kétségkívül nagy végtisztességgel került pihe-
nőhelyére, amit bizonyára a kijevei vár urainak hűséges szolgálatával érdemelt ki magá-
nak. Ezért temették az Arany-kapu mellé.

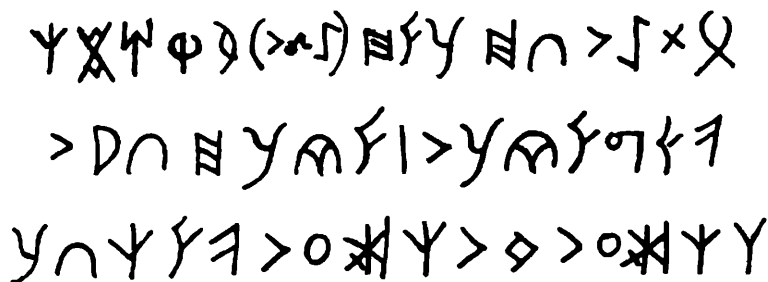
Ugyancsak idetartozik a régészeti történelemben oly sokat emlegetett Ki-
jev-környéki ősmagyar fegyverkovácsok - mecserek - által tömegével gyártott harci-
felszerelés, valamint a sajtáságos palmettás diszkekkel telített ötvösművészet remekei,
mint pl. a csernigovi ivókürt (39), vagy a riazani turulos karperec. (40) Egy ilyen kiter-
jedt és elhíresült ötvös-fegyverkovács ipar szintén nagyobb tömegű ma g y a r népréteg
Kijev-környéki továbbélését tételezi fel.

2. : Az írástani kutatások a rovásírással állnak kapcsolatban, s megle-
pően jelentős számmal vannak a Kijev-térségben. Közvetlen a vár feletti sziklákon talál-
ta KORSATOV herceg 1890 körül a híres kettős rovásírásos sziklafeliratot, amelyet a Ki-
jevben tartott Nemzetközi Régészeti Kongresszus elé terjesztett. (41) Egy szikla két olda-
lán azonos rovásjegyek vannak bevésve és a magyarok jelenlétére utalnak. (2. ábra)

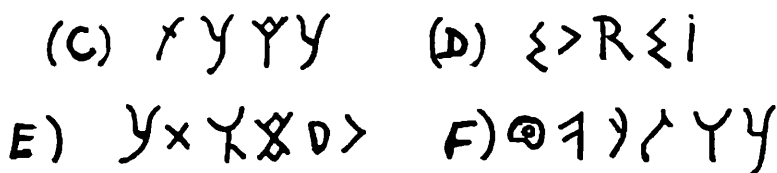

2. ábra

Ugyancsak idesorolhatjuk az M. L. ARTAMONOV szovjet tudós által is-
mertetett két rovásírásos emléket Novocserkask környékéről. (42) Az egyik egy flaskóra
rótt (3. ábra), a másik egy négyoldalú pálcikára bevágott írás. (4. ábra)

3. ábra

4. ábra

5. ábra

Szintén eme csoportot gazdagítja a MALOV által közölt, hasonlóan egy négyoldalas farudra rótt szöveg is, amelyet vitathatóan besenyő írásnak tartanak Talasból, (43) ARTAMONOV az általa közölteket a kazár rovásnak tartja, de ez lényegében nem változtat a feltételezett kijevei magyarság továbbélési lehetőségén, hiszen a kábarok - a magyarsághoz csatlakozott népek - szintén a kazárokból szakadtak ki. Ezt a tényt erősíti az ószövetségi névadás gyakorisága, amely a bizánci görögöknél nem volt annyira elterjedve. (Erre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy GLEB herceg DÁVID, ZYDIATA püspök LUKÁCS nevet vesznek fel, s hogy maga legendánk hőse MAGYAR MÓZES is csak keresztsége felvételével kapta ezt a "kazár" nevet.)(5. ábra)

A magyarság írástani adatai a rovással kapcsolatban, a délorosz térség kulturális mozgalmaival vannak összefüggésben. Ezekről a kapcsolatokról magyar tudósaink nagyon sokat írtak már. Miután a magyar-székely rovásírásban vannak kétségtelenül görög eredetű betűjegyek, több tudósunk nyomozta átvételük idejét és helyét. Nem szándékozunk ebbe a sokat vitatott kérdésbe belemélyedni, csak arra akarunk rámutatni, hogy legtöbbje vitatja a szlávok eredeti írásának, a glagolit-nak a hatását ősi magyar rovás betűsorunkra. MELICH JÁNOS (44) szerint a görög és héber betűk hatása korban a MAGYAR MÓZES-féle legenda lezajlásának idejével kapcsolható, míg térben a pontusi-krimi görög hittérítéssel függhet össze. Pontosan idézve: " Azt, hogy a székely írás egyszer reformon ment keresztül, bizonyítja az a körülmény, hogy benne

a kőktűrkre visszamenő jegyeken kívül görög eredetű betűi is vannak. Ezek a görög eredetű jegyek a székely betűsorba a pontusi görögöktől kerülhettek, szerintem nem később a IX., X. századnál. "A héber befolyás a pár átvett jegyre vonatkozólag a kazárokra vezethető vissza. Erre a feltevésre mindenesetre elgondolkoztató adatot őrizett meg a Kazár Birodalomba hittérítési szándékkal utazgató KONSZTANTIN esete, aki a magyarok egy csoportjával találkozott, akik "nekiestek, farkas módra üvöltvén és meg akarták ölni. (45)(A Magyar Honfoglalás Kutatói 353.) KONSZTANTIN pedig maga is szerkesztett írást, a glagolit betűsort, amely a görögből és héberből egyformán sok részletet vett át.

MUNKÁCSI BERNÁT, akinek a székely írásról az a nézete, hogy eredetileg a kunok írása, azt igyekszik bizonyítani, hogy a "kun írásba" a görög hittérítők től kerültek bele a görög betűk. (46) Abban mindenesetre tévedett, hogy kun eredetűnek tulajdonította a rovásírást, de ama részben, hogy a betűsorában görög betűket fedez fel és azokat a görög keleti egyház hittérítői hatásának tulajdonítja, nagyon közel jár az igazsághoz.

Külföldi íráskutatók közül sokan a glagolit betűsort is a görög kis alfabetumra vezetik vissza. (47) MELICH szavait idézve, ezeknek a felsorolt szlávistáknak alapjában megegyező véleménye, hogy "a glagolita írás minden jegye görög eredetű, mégpedig a IX. századi folyóírású görög minuscula mása ... "(48) Így a két-három (másoknak csak egy) glagolit jegy a magyar ősi rovásírássorban végeredményként ismét csak a X. és XI. századi írásmódosításnál, görög keleti szertartású, de magyarul beszélő írástudók, szerzetesek másolásai folytán kerültek a nyugatravándorolt magyarság betűi közé.

Messzemenő következtetéseink MÓZES magyar rovásírás-ismeretével kapcsolatban a valószínűség nagyfokán alátámaszthatóak. Különösen, ha arra gondolunk, hogy a tatárjárás előtti egyházi intézményeink, kolostoraink sorában legalább az ötven százalék görög szertartású volt, és főként Erdélyben az un. "székely írás" jellegzetességeire is ezen az úton találhatunk a valóságot leginkább megközelítő megoldást.

3. : Helynevek nyelvészeti magyarázata is nagyobb magyar települések létezését bizonyítja Kijev és környékén. Maga J. BRUTZKUS professzor "The Khazar origin of Kiev" (49) című tanulmányában annak ellenére, hogy tévesen a kazárok tulajdonítja Kijev alapítását - sokakkal ellentétben - kénytelen a magyar települések kétségtelen nyomait felsorolni. Tanulmányának kimondottan Kijev-környéki helyneveit teljes egészében idézzük:

"I think it necessary to mention here one more place, though it has not a Turkish name. It is the *Ugorskaya* mountain near Kiev. Gedeonov suggests connecting this name with the black *Ugry*, i.e, Hungarians who, according to tradition, passed Kiev on their way to the Carpathian mountains in 892. It is, however, better to suggest that the name comes from the *White Ugry*, by which name the Russian Chronicles always knew the Khazars in the more ancient documents. The Caucasian mountains are also called *Ugorskie Gory* in the Chronicles. As we can see, the Khazars are more closely involved in the history of Kiev than the Magyars or even their leading tribe consist-

ing of nomadic Khazars, and probably it is from the Khazars that the name of the *Ugorskaya* mountain, which is often mentioned in the times of Oleg and Igor, should be derived." (50)

Az idézett szöveg mellett J. BRUTZKUS a BIBORBAN SZÜLETETT KONS-TANTINOS által használt " S a m b a t a s " (Kijev másik, valószínűleg altáji eredetű neve!) városnevet is elemzi. (51) Ennek a városnév változatnak is vannak a magyar helynevek között megfelelői, mint Muraszombat, Rimaszombat, Bakonyszombat stb.

VERNARDSZKY is foglalkozott a magyarok kijevi államalapításával. Kifejezetten emlegeti ÁLMOS-udvarát, ahová a vikingek által meggyilkolt ASKOLD és DIR városkapitányokat a katonáik felvitték és felravatalozták. (52)

A felsorolt írásos, régészeti, írástani és helynevekben megőrzött adatok összegezése alapján, tehát határozottan állíthatjuk egy hajdani nagy magyar település létezését Kijev székhellyel. Ez - ugyancsak a felsorolt adatokból következtetve - részében akkor is fennmaradt, amikor ÁLMOS vezérlete alatt a honfoglaló magyarság egy csoportja - s kétségtelenül a nagyobbik - felkerekedett, hogy a Kárpát-medencébe vonuljon.

J E G Y Z E T E K

*(Jelen tanulmány szerzője Prof. PÉTERFALVY JÁNOS, az Ökkumenikus Pátriárka közép-európai Exarchatusának archimandritája. A közölt írás egy összevont részlet az illusztris Szerző nagyszabású, német nyelvű tanulmányából a magyarság és a görög Egyház kapcsolatairól amely két kötetben jelent meg. - a szerkesztő.)

1. -HODINKA ANTAL: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Budapest 1909
2. - U. o. 9 old.
3. - PIKÓ MÓZES levélbeli szíves közlése.
4. - GOMBOS F. ALBIN : Szent István Emlékkönyv III. 646
5. - Monumenta Poloniae Hist. Cracoviae 1870. vol. IV. pp. 799-810 ad A. 1015.
6. - IGLÓI ENDRE: Magyar Mózes legendája - Filológiai Közlöny 1960-62, pp.
7. - U. o.
8. - TRÓCSÁNYI ZOLTÁN : Magyar nyomok az orosz irodalomban Gorkijig. M. Ny. 1949. -
9. - Lásd 6. számú jegyzetünket
10. - HODINKA A. : A munkácsi görögszertartású püspökség története és okmánytára - 1911

11. - IGLÓI emliti D. ABRAMOVICS, D. SZ. LIHACSOV és A. SAHMATOV munkáit.
12. - J. PELESZ: Geschichte der Union der ruthenischen Kirche I-II. Wien 1878, 19. fejezet.
13. - IGLÓI: i. m. 10 old.
14. - A paterikon első mondata.
15. - A paterikon szövegéből.
16. - IGLÓI: i. m. 2 old.
17. - A. F. MOZAROVSKIJ: Izlozenie hoda missionerkogo dela po prosvesceniju Kazanskih in-orodcev s 1552 po 1867 - Moscou 1880. - A "Meshcherskaia nizmennost" kérdését sok magyar szerző is tárgyalta.
18. - Régi magyar és népies szólás a "gyermek" helyett "cselédem", "cselédkém"-et mond.
19. - A paterikon szövegéből.
20. - HODINKA: i. m. 6 old.
21. - PIKÓ MÓZES atya szíves közlése, amit ezuttal is megköszöntünk.
22. - V. ö. 12. számú jegyzetünkkel.
23. - J. PELESZ : i. m. 34. old.
24. - U. ö 129. old.
25. - V. ö. 5. számú jegyzetünkkel
26. - KARÁCSONYI JÁNOS : Hogyan jöttek a görög szerzetesek Visegrádra ? - Kath. Szemle 1927, pp. 16-21
27. - IGLÓI : i. m. 2. lap
28. - A Vazul-fiak már apjuk bebörtönözésekor elmenekültek.
29. - Lásd 1. számú jegyzetünket.
30. - Lásd 26. számú jegyzetünket.
31. - KNAUZ NÁNDOR: A magyar nyelv történeti joga egyház- és hazában. Magyar Sion II. (1864) Esztergom, pp. 847-8.
32. - A görög szertartású magyarok mozgalma a magyar liturgia ügyében. Kat. Szemle 1902
33. - I. m. 9. old.
34. - 1872. - 131. old.
35. - HODINKA A. I. m. 9. old.
36. - IGLÓI : i. m. 3. old.
37. - A kievi magyar fémművességről - Magyar Történelmi Szemle 3(1972) pp. 65-72
38. - A honfoglaló magyar nép élete - Budapest 1944 - pp. 120 stb.
39. - U. o. 119. old.
40. - Magyar Történelmi Szemle 1 (1969) pp. 91-92
41. - Mitteilungen d. Anthropologischen Gesellschaft Wien, 1890
42. - "Writing on a Flask from Novo Cherkass Muzeum and on a Stone. - Sovjetskaja Archeologia 19 (1954).
43. - "A Pecheneg inscription from the Talas on four sides of a wooden stick. "-
44. - Néhány megjegyzés a székelírásról. - Magyar Nyelv 21 (1925) pp. 153-159
45. - A Magyar Honfoglalás Kutatói I, 353
46. - "Zum Problem der Székler Runenschrift. " - Keleti Szemle 14. Jhg. pp. 225-391
47. - JIRECEK-JAGIC : Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993. - Archiv für slawische Philologie - Jhg. 21. -pp. 543-555 és W. VONDRÁK: Altkirchenslawische Gramatik - Berlin 1912.

48. -I. m. p. 156
49. - Slavonic and Easteuropean Review 22 (1944).
50. - Reprint Magyar Történelmi Szemle 2 (1971) p. 321
51. - MORAVCSIK GYULA : Constantinos Porphyrogenitos:De administrando Imperio - Szövegkiadás - Budapest 1949, pp. 55-56
52. - Studien zur ungarischen Frühgeschichte. - München 1957. - pp. 7-31

Jegyzetek a görög kultúra hazai nyomairól.

SZABÓ ISTVÁN

1. Szláv nyelvű görög szertartás nem igen lehetett Géza és István magyarjai között, mert: 1. Methodnak elég baja van a latinokkal, 2. tanítványai Pannóniából kiszorúlnak a Balkánra, 3. az alig 60 éves fiatal szláv kereszténység még szervezetlen, papot-barátot Magyarországra nem szállíthatott se a Balkánról, se Oroszországból, 4. a pannóniai 7 püspökség mese. Itt görög nyelvű volt az egyházi élet. V. ö. *Hummer N.* A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt. Bpest, 1896.

A magyar nyelv keresztény terminológiája Melich János összszefoglaló nagy munkája szerint (*Szláv jövevényszavaink*) arra vall, hogy a magyarságot a kereszténységben nyugati szláv népek papjai erősítették meg. Nem kezdték, hanem befejezték ők ezt a munkát, mert a kezdet a nyelvészet tanulságai szerint is, a görög egyházhoz fűződik. A nyugati, latin-katholikus népektől származó nagy tömegű szláv egyházi szó mellett kétségtelenül görög-szertartású szláv kifejezéseket is talál Melich (kereszt, szombat, karácsony), ami szerinte bolgár hatás. De éppen a görög-keleti szláv egyházból átvett ez a pár szó mutatja legjobban azt, hogy a szláv egyház hatása nem valami jelentékeny lehetett; ennél fogva a görög egyház kétségtelen hatásai nem szláv, hanem görög formában érték a magyarságot. Csakhogy ez a görög egyházi élet hitegységben lévén a latinéval, nálunk elszigetelődött és lassankint kipusztult.

A szlavinok közelében van egy nép, amely (hitére nézve) a görögök közül való és keresztény. Ezeket *nendereknek* hívják (= venedi).

Amikor a magyarok a rabszolgák gyanánt elfogott szlávok-

kal Khark elé érnek, a görögök eleikbe jönnek s vásárt csapnak velük.

A szerir nép a kazárok szomszédja. Khaizan nevű városukban a fejedelem háromféle vallást követ: mozlím, zsidó és keresztény hitet. (*M. honfoglalás kútfői* 169—170).

A magyarok tehát még odakint görögökkel és göröghitű szlávokkal érintkeznek. Ezek a szlávok a VIII—IX. században a görög (és nem szláv) egyház hívei, mert az orosz Vladimir csak 864-ben keresztelkedik és hierarchiája is 2—3 emberöltőn görögnyelvű papokból toborzódott. Benszülött orosz papok nagyon későn, csak a X. század végén, nevelődtek. Vladimir különben is csak a Kiev körül való részeken szervezi oly későn, 864 táján, az új egyházat; a Feketetenger partján élő kisorosz elem (antok, venedek) az ottani görög gyarmatok szomszédsága révén jóval 864. előtt lett kereszténynyé, nagyon természetesen görög papokkal, görög nyelvű liturgiával. Ezekkel a görög hitű keresztényekkel volt érintkezésben a lebediászi magyarság. (*Solovjov, Orosz o. tört. I. Hrusevszkyj. Istoria Ukrajiny-Rusy I.*)

2. Az *archaeologia* tárgyi és a *leletek földrajzi utalásai. Keszthelyi avarkori sírlelet.* Korongos fibulák. Egyike a bold. Szűz fogantatását ábrázolja, a másik pedig egy dombon álló keresztet, jobbján Gábor arkangyallal, balján pedig Máriával. Ez az utóbbi a kereszt felmagasztalásának ünnepét jelképezi, tehát tiszta görög egyházi vonatkozás. (*Lipp. A keszthely-dobogói sírmező, Bpest, 1884. 18. Hampel, A régibb középkor.*)

3. *Byzanci aranyérmek a tokaji leletben.* (*Hampel, A régibb középkor II. 341. tábla.*)

4. Görög feliratú bronz kereszt a *závodi sírmezőből* u. o. 262. táb. és *Arch. Ért.* 896. XVI. 59. Agios K(ristos) sabaot.

5. U. a. *Czikóról.* U. o. 179. lap

6. Krisztus monogram *Dombóvár* 44. tábla 5. a—b;

7. *Kúnágotai* görög feliratú lemezek. U. o. 28. l.;

8. *Ozorai* kereszt. U. o. 28. l.;

9. *Székesfehérvári* sarkophag. U. o. 28. l.

Bronz feszület az Árpádkor elejéről. Krisztus lábai görög módra külön-külön leszegezve. (*Millen. tört. II. 38, 149. és 228.*) Az Árpádkori keresztekre l. *Czobor, Magyar o. tört. emlékei az ezredéves orsz. kiállításon.*

10. A torontálmegyei Nagyszentmiklóson, az egykori Ajtony birtokán talált aranykincsben két görög egyházi vonatko-

zású tárgy van: keresztelő tál és csésze. Mindkettő görög felirattal, amelyek — akármilyen különbözően is olvassák őket — a keresztelésre vonatkoznak. Az egyiken: + ΠΑΠΑΘΡΟΕΑ ΥΔΑΤΟC ANAPAVCON AMEIC (AEI) ΕΘΝΟC Szeremley forrásának fordítása szerint: Widerrufe mittelst des (heiligen) Wassers, verlasz vor uns auf immer das Heidentum. Szerinte a capitalis és uncialis írás a IX—X. századra vall, amikor görög és latin betűk keverten szerepelnek, ligatúrákkal (titla) együtt.

Arneth 1834. évi katalógusában ezt így olvassa:

+ ὁδατος αναπαυσον Αντεις εις τοπον νουρον (?) Jesu Christe . . . per aquam conduc eos in locum pacis.

A csésze felirata:

ΒΟΥΗΛΑ ΖΟΑΠΑΝ ΤΕCΥΗ ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ ΒΟΥΤΑ ΟΥΑ ΖΟΑΙΛΑΝ ΤΑΓΡΟΓΗ ΗΤΖΗΓΗ ΤΑΙCΗ, amit így is olvastak: Buila zsupán dicső . . . (?) Boyta al zsupán Tagrigum Jasygum (?) Tissac.

Hampel József előbb IV—V. századbelinek határozta meg ezeket, majd későbbieknek, Nagy Géza szerint a VIII. századnál későbbi időből való. (*Mill. tört.* I. CCCXXXIII. l.) Szerelmey, Magyar hajdan és jelen, e tárgyak igen sikerült nyomatával, a IX—X. századra vonatkoztatja.

Dr. Keil (*Die griechischen Inschriften im Schatz des Attila*) szerint a felirat formái a X—XI. századokban is élnek, tehát nem lehet őket határozottan előbbi századokra tenni. Ezenkívül l. *Hampel*, A régibb középkor emlékei 255 stb. l., ahol a felirat egy harmadik olvasását is láthatjuk. Különben is ez edények keresztelési célokra csak utólag alakítottak át, rendeltetésük eredetileg más volt. A kincs leírása *Hampel*, *Arch. Ért.* IV. és A régibb középkor emlékei I. 155 és II. 252.

Szekszárdon talált görög feliratú egyházi edény: ΛΕΙΒΕ ΤΟ ΡΟΙΜΕΝΙ, ΠΙΕ: ΖΙΣΖΑΙΣΖ = *liba pastori, bibe: vivas*. Azaz: áldozz a pásztornak, ígyál s (örökké) élni fogsz. Képe és részletes leírása *Kubinyi Ágoston*, *Szekszárdi régiségek*, Pest, 1857. 18—31.)

E tárgyi bizonyítékok szerint minden jel arra mutat, hogy amikor a magyarság hivatalosan és egészében veszi föl a kereszténységet, az új egyházi szervezet lényegében a meglévő városokban és egyebütt létezett korábbi alapítások folytatása. (*Hampel*, A régibb középkor emléke, 180. l.)

11. A IX—X. századok határán Achton (Ajtony?) magyar vezér megkeresztelkedik Viddinben a görög szertartás szerint

Birtokán, a Tiszán túl fekvő Marosváron, Keresztelő János tiszteletére kolostort alapít, Viddinből hozott görög „apátot helyezvén el benne görög barátokkal az ő törvényük és szertartásuk szerint.” (S. Gerardi *Legenda major*. Gyfejérvár, 1790. 318.) Ez a Tizsántúl levő vidék lett otthonává az ó-hitű magyarságnak.

Serviebat namque eidem viro (Achtum) terra a fluvio Keres usque ad partes transilvanas et usque in Budin (Viddin, Bodon) et Zeren, quae omnia sub sua potestate concluderat. (S. Gerardi *Scripta et acta*. Edit. Albocarolin. 1790. pag. 319—320. V. ö. *Századok* 1896. 205—206. l., valamint u. o. 1891. 264. Ortvay cik-két). A görög térítés sorsát nem lehet egyedül az Ajtony országához kapcsolni. A sok későbbi, az ország egyéb részein levő görög kolostor pusztá létezése is e mellett szól. V. ö. *Rajner Lajos* dolgozatát a *Kath. Szemle* 1902. 28. l.

12. Biboros Konstantin császár, Theophanes és Skylitzes beszélik, hogy (Karácsonyi szerint 950-ben) két magyar törzsfőnök, Bulcsu és Gyula (István?) Byzancban a görög vallásra tért. Hierotheos szerzetest ugyanekkor Magyarország részére püspökké szentelték, és az alvidéken volt rezidenciája, Viddinben. (*Migne, Patr. gr. vol. 122. p. 61. [328]*). *Haller—Karácsonyi* ezt megcáfolni igyekszik: Tört. hazugságok, Mi köze a görög egyháznak a magyarok megtérítéséhez c. dolgozatokban. V. ö. *Századok* 1896. 204—205. l.

13. Hartvik regensburgi püspök Szt.-István életrajzában beszéli, hogy Géza fejedelem parancsolatba tette, hogy „minden latin keresztényt, aki országába jön, vendégszeretettel és bizalommal kell fogadni. (*Schwandtner Script. I. 414.*) A vallásgyakorlat eme szabadsága és a biztatás az akkori időkben egyaránt szólt a külön-külön szertartással élő, de akkor még hitegységben élő latin és görög egyháznak. Christianus ugyanis a középkorban nem keresztényt jelent, hanem római katolikust. A krónikából tehát azt olvashatjuk ki, hogy a görög vallású Gyulának veje, a görög vallású Sarolta ura, szabad bejárást engedett a latin szertartású vendégeknek is.

14. Marosvárra Keresztelő sz. Jánosról nevezett görög szerzeteseket telepít le Ajton magyar törzsfőnök, aki Viddinben keresztelkedett és II. Vazul görög császár segítségével István monarchikus egységesítése ellen nagyon sokáig dacolt. A görög barátokat azonban Gellért püspök latinokkal cserélte ki, a görögöket pedig Csanád vezér, Gyulának a fia, áttelepíti Oroszlá-

mosra vagy Krassóba (a Gellért-legenda szerint Crasanum-ba). Ez pedig már erdélyi területek felé való gravitációra mutat.

I. Endre Visegrád mellett a szentendrei kolostort görög barátok számára alapítja. Szláv nyelvű bazilitákat az ifjú kereszténységű Oroszországból a fejedelmi összeházasodások ellenére se kaphatott akkor Magyarország. (*Fejér*, Cod. dipl. III/1. 310. *Katona*, Hist. II. 112, V. 348.)

A visegrádi baziliták görög voltára: Honorius . . . Archiepiscopo Strigoniensi . . . quae Abbatia de Visegrad Veszpremensis Dioecesis, in qua jus obtinet patronatus, *Graecos* habet monachos et habuit *ab antiquo*. (*Katona*, Hist. crit. V. 348.) Clemens VI. Vito Episcopo Nitriensi . . . sibi innotuisse ab Andrea rege *Graecos* Visegradienses Monachos disciplinam regularem dissolute observare, proin, si ita compererint, *Graecis* Latinos substituant.

Az esztergomi káptalan vizsgálatából kitűnik, hogy a visegrádi görög barátok a nép nyelvét nem értették. Tehát még II. Endre korában is görögök voltak (*Katona*, V. 349.)

A görög monostorok legnagyobb része — Ince levele szerint — fennállott még 1204-ben is. Egy ilyennek a XIII. században való létezéséről is van tudomásunk.

András király még a tihanyi apátságot (1055) megelőző időkben alapít Visegrád mellett, Szentendrén görög kolostort, amely később II. András kívánságára, hogy „egyházi és világi szempontból veszendőbe ne menjen”, Honorius pápa által 1221-ben latin szertartású szerzeteseknek adatott át. (*Jalsovits*, u. o.)

I. András király vagy hitvесе Biharban, Tormován, alapít görög apácamonostort, amelynek falai között menedékre találtak a Csehországból kiűzött szazvi görög barátok, akik még mindig Cyrill és Method liturgiáját követték. (*Jalsovits*, A tihanyi apátság története. Pécs, 1889. 16.) A görög barátokból álló monostor vendéglátása nagyon érthető.

Ez a monostor, úgy látszik, összefüggésben áll Szt. István jobb kezének ellopása történetével.

16. A kalocsai egyházmegyében Száva-Szentdemeteren sz. *Demeterről* nevezett görög monostor volt, ahol görögök mellett magyar baziliták is éltek. VI. Kelemen 1344-ben írja: „Vito episcopo Nitriensi administratori in spiritualibus temporalibus monasterium Graecorum s. *Demetrii Colocensis* Dioecesis. Már pedig ezt a monostort Radó nádor az egyházi szakadás (1054) után alapította, tehát unitus volta nyilvánvaló. Az alapító kikötötte,

hogy ott görögök, magyarok és szlávok végezzék a szent szolgál-
latokat. In quo ex primaria institutione ipsius Graeci, Ungari et
Sclavi servire debeant et *cuiuslibet nationum huiusmodi fuerunt
inibi distinctae et dispositae mansiones.* (VII. Kelemen levele Vi-
tus nyitrai pphöz 1344. márc. 18. *Theiner*, Monum. hung. hist.
I. 668.)

A görököknek és szlávoknak külön-külön való megnevezése
élénk bizonyság arra is, hogy az oklevelek *Graeci monachi* kifeje-
zése alatt sehogy sem lehet görög ritusú szlávokat érteni, ha-
nem görög nyelvű, görög liturgiájú barátokat.

Hogy Porphyrogeneta nem emlékezik meg a görög egyház
magyar sikereiről, ennek valószínűleg az az oka, hogy a magyar-
ságnak — egy-két esettől eltekintve — nem előkelőségei kerül-
tek a görög szerzartartásba, hanem az alsó osztálybeliek, akikről a
világ összes krónikái általában hallgatnak a középkor minden
nemzetét illetőleg is. A görög egyház pedig, kiváltképpen Magyar-
országon, a szegények vallását képviselte.

Az oláhok külön adózását azzal okolja nem is egy helyen
az országos törvény, hogy ők nem „keresztények”, illetőleg nem
christiani (nem katolikusok). Tehát ha István hadakozik Gyula
ellen, mert nem christianus, ez nem jelenti azt, hogy pogány volt.
A leleszi konvent oklevele szerint Sarkad beregmegyei község-
ben 1414-ben találtak duas capellas ligneas: unam videlicet
christianorum, aliam vero *Ruthenorum*. Ez azonban a középkori
terminologia szerint nem azt jelenti, hogy a rutének nem voltak
keresztények, hanem azt, hogy nem voltak római katolikusok.
Christianus ugyanis annyi, mint katolikus. A középkori följegy-
zésekben tehát, ahol a magyarokkal szemben a christianus szó
olvasható, mindig római katolikus értendő. Nagyon természetes
azonban, hogy az ennek ellenébe vetett paganus stb. nem jelent-
het pogányt. A latin és görög kereszténység ellentéte ugyanis
folyton növekedvén, 1054 után, a latin barátkrónikás szemében
minden görög keresztényi vonatkozás antichristianus volt. Ja-
gelló litván fejedelmet, amikor a lengyel királyságra meghívták,
a latin ritus szerint újra keresztelték, noha keleti görög vallású
keresztény volt. Az egyház tanítása szerint szükség esetén a bába
keresztelése is érvényes, de itt az orosz pápa keresztelése ér-
vénytelen volt. Csodálkozhatunk-e már most azon, ha a latin ba-
rát krónikás azt írja Géza vezérről, hogy felemás hitű volt: a
christianus istentiszteleten is részt vett és az óhitű Istennek is

áldozott? Az a Géza vezér, akinek neje a Byzancban keresztelkedett Gyulának volt a leánya, az a vezér, akinek öcscse a keresztény Mihály nevet viseli, másik öcscse László, unokaöcscse letagadhatatlanul Levente-Leontinos és Bazilios (Vászoly), a fia pedig Stephanos — bajosan lehetett pogány hiten.

18. A magyar szent korona a görög ötvösművesség terméke. Még pedig nemcsak az alsó, Dukász Mihálytól adott része, hanem a Rómából kapott felső rész is görög ízlésű. A VIII. századtól kezdve felső Itália ötvös- és építőművészetében sok görög vonatkozást találunk (Velence). *Ipolyi*, A m. szent korona és a koronázási jelvények tört. *Czobor*, A m. koronázási jelvények, u. ö. A m. sz. korona és a koronázási palást.

19. A koronázási palást nem egyéb, mint átalakított görög papiruha, amely Veszprémvölgy görög apácáinak kezéből került ki. A rajta lévő hímzett képek teljesen a görög ikonosztázió képei.

20. *Grave enim tibi est hujus climatis tenere regnum, nisi imitator consuetudinis antea regnantium exstiteris regum.*

Ez görög minta után íródott. V. ö. *Békefi R. Sz. István* intelmeinek forrása. *Századok* 191. 931.

21. István törvényei görög minták után készülnek, de a magyar multa is hivatkoznak. „*Nos quoque Dei nutu nostram gubernantes Monarchiam, antiquos et modernos imitantes Augustos*” szavai egyenest a görög császárra céloznak. (*Szlemeyics*, Törvényeink tört. az Árpádok kor. M. t. társ. évk. VI. 70., 1845. év.)

István vármegyéinek mintaképe nem a frank grófság, hanem a görög *θεματη* és a szláv zsupa.

22. Imre herceg jegyese a görög császár leánya (Sz. Margit életrajza szerint V. ö. Horváth István dolgozatát a *Tud. Gyűjt.* 1834. 84—89.), I. Gézának, sz. László bátyjának a második felesége pedig a görög Szünadéné.

23. Sz. István I. törvény 17.: megholt uráért a Szabados *agapet* tartozik tartani. Agape görög szó, a m. szeretet, szeretet asztala, közasztal, szeretetlakoma, emléklakoma. Agapae natalitiae = paszita; ag. nuptiales = menyegző, nász, lakodalom; ag. funerales = tőr; ag. solemnes = ünnepélyes áldomások. (*Nagy N. János*: Hierolexicon polymathicum, Szombathely, 1845.) A görög egyház valamennyi népénél ma is szokásos a holtak emlékére való évenkénti tor.

Aki a templomban beszélgetett és *nem hallgatott a szentírás fölolvására*, az idősebbet csúfosan kikergették, a fiatalját megostorozták és haját elnyirták. (Sz. István törv. I. 19. §.) Milyen nyelven olvashatták föl a szentírást, ha figyelni kellett rá? Bizonyynal magyarul.

A halottért imádkozni, misét fogadni és alamizsnát osztogatni rendeli a törvény. (12. §.)

A gyilkosságért kirótt csekély pénzdíjon felül hihetetlen sokáig kellett bőjtölnie a bűnösnek kenyeren és vizen, szörruhába öltözve karácsony, húsvét és *Szentiván nap* előtt. (14—15.) A sok bőjtölés ma is a görög egyház jelleméhez tartozik. Híveinek fel fogása szerint nagyobb bűn pénteken tejet inni, mint valakit agyonütni; mert a gyilkosságot könnyen le lehet bőjtölni, de a legnagyobb remediumnak, a bőjtnek, megrontását nehéz levezekelni. Miért van oly fontos szerepe Szt. Ivánnak, hogy a karácsony és húsvét nagy napjai mellé kerül? Holott nem is latin szent!

24. A veszprémvölgyi görög apácamonostor legnagyobb bizonyossága annak, hogy István mennyire pártolta a görög egyházat: *iuxta linguam auctoris monasterii grece scriptum* — mondja Kálmán király a görög oklevél latin átiratában. Látszik, hogy udvarában görög papok is voltak, mert Melich megjegyzése szerint az akkori iskolázásból folyólag latin pap görög oklevelet nem is tudott volna kiállítani. Ebben az oklevélben a görög szertartás iránt való érzelmeit István ekképpen fejezi ki: „*a saját, s neje, gyermekei és az egész haza üdvére.*”

A veszprémvölgyi görög oklevél későbbi átírásainak önkéntelen hamisításairól l. *Gyomlay Gyula*: Sz. István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről című igen tanulságos értekezését, (Bpest, 1901.) amely a vonatkozó irodalmat is adja. *Szegedi* (Assertor libertatis) görög földről jötteknek mondja az apácákat, hiszen István a templomépítőket is onnan hozatja Kézai szerint. *Szerdahelyi* (Diploma graecum s. Stephani) Sziciliából, Calabriából, vagy a nápolyi királyságból hozatja őket, *Karácsonyi* pedig hol Itáliából, hol meg Németországból(!)

A katolikus Kálmán megerősíti Sz. Istvánnak veszprémvölgyi görög alapítását: ez tehát világosan unitus volt István idejében is, Kálmán idejében is. (*Turul* 1911. 2. *Karácsonyi*, Sz. István oklevelei.

Az alapító oklevél kiadásakor *véletlenül* nem volt jelen egyetlen latin pap sem a király udvarában, de ott volt véletlenül

egy görög pap s Karácsonyi szerint (Sz. István élete 40.) emiatt van görögül kiállítva az oklevél és nem latinul. Elfogadhatatlan okoskodás. A kir. udvarban nem véletlenekkel dolgoztak. Azután az apácák száz évig *nyugodtan* éltek a görög oklevél mellett is. Mind értették, mind tudták olvasni. Miért nem siettek Sz. István halála után latin papokkal latin nyelven is kiadatni az alapító oklevelet? Nyilvánvalóan azért, mert az utódok is respektálták, érvényesnek tekintették. Ha a vespérmi monostor nem görög, hanem latin apácáknak alapítódik, kérdés: miért nem fordult elő több hasonló eset, hogy görög pap állítson ki más latin alapítványt? Kálmán alatt már szükség volt a megújításra, mert időközben az apácák új birtokokat is kaptak, amelyekről Sz. István még nem beszélt. Görög voltukat Rajner is elösmeri. 1296-ban már latinok.

Görög kultúrvonatkozásairól megemlékszik Ipolyi Arnold is. (*Századok* 1878. melléklet 22—23. l.) Két példányban maradt ránk az átirat: fényképi másolatuk a *Millenniumi történet* II. 242. és Gyomlay i. m. Lásd még Horváth István cikkét *Tud. Gyűjt.* 1834. 1—2. köt.

25. Földrajzi vonatkozása talán nem éppen olyan csekély annak, hogy Sz. István jobb kezét a koporsó megnyitásakor Mercurius szerzetes, Katapán fehervári prépost apja, Bihar vármegyébe vitte, egy Beretytyó vidékén lévő kolostorba. (*Századok*, 1901. 883.)

26. Görög pap látomása Sz. István lelkének menybeszállásáról. (u. o. 993.)

27. *A néprajz adataiból*: Világos Szent János és Sz. Iván tüze folklóremlék megmaradt, noha Jánosnak a latin kalendariumban nincsen ünnepe június 24-én. Szent Iván hava = június. Virágos Szent Jánost az egyház csak Magyarországon ismeri. (M. Nyelvőr 1901. 403.)

28. Hosszú, mint a szentiváni ének. Teljes párhuzama a rutén Kupalo-ünnep. (*Résző Ensel* 185; 268, M. Nyelvőr 1901. 353, *Etnographia* II. 130. és 388, V. 126, VII. 412, IX. 85. és 221, IX. 225, XI. 220, XII. 77, *Sebestyén Gy.* A regösök.

29. Dömötör ünnepe a magyaroknál (*Résző* 168.)

30. Első királyunk pecsétjein több görög vonás: Krisztus, monogramm, tunica. (*Fejérfataki L.* Kálmán király oklevelei 26.)

31. A magyar pénzek eleinte mind görög mintára verődtek.

Réthy, Corpus nummorum Hungariae. *Veszprémi*, Magyar királyok ritka pénzei.

32. Kézai tanúsága szerint Szt. István Görögországból hozat templomépítéshez értő építészeket s ezek emelik legelső kötemplomainkat, természetesen görög módra. A székesfehérvári bazilika főoltára felé — Hartvik szavai szerint — csudálatos mivű sátor borúlt. Ez nyilván görög oltárra vall. (Századok 1901. 1012.)

33. A *pannonhalmi* apátság templomi felszerelése közt Sz. László oklevele a többi közt leír egy byzanci zománcos ereklyetartó táblácskát, amelyben a sz. keresztből való egy darabka volt. A táblát kívül képek díszítik, amelyek között *Konstantin és Heléna* alakjai is szerepelnek.

34. Sz. István megszálló házat épít Byzancban az oda zárandokló magyaroknak és a *sok szép konstantinápolyi templom* közül egyet nem volt nehéz elnyerni a magyarok számára a görög császártól (Karácsonyi, Sz. István élete 45). Mit forgozódnak ott a latin szertartású magyarok? Ez nyilván rávall Szt. Istvánnak a görögökökkel való érintkezésére. Hogy pedig a görög források egyáltalán nem emlegetik Sz. Istvánt, annak az az oka, hogy ő az akkori versengésben határozottan Róma mellé állott. (Hodinka Antal a Századok 1901. 1060.) 1026 táján Jeruzsálemben építtetett monostort és megszálló házat.

35. A neophita sokkal buzgóbb új vallásában, mint az, aki abban már úgy született. Gellértet letaszítani a szikláról, Kupa és Vatha-féle vallási lázongásokat indítani csak fanatizált keresztény nép képes a középkorban. A pogány magyar a maga józan-ságával enynyire nem lelkesedhetett ősi természetimádó hitéért. Ez azt sejteti, hogy ezek az u. n. óhitű lázongók már régóta keresztények voltak, de a latin egyházban *német intézményt* látva, nemzeti-politikai okokból támasztották azokat a lázongásokat. Éppen Koppány idejében volt legmérgeesebb a latin és görög egyház viszonya: 1054-ben meg is történt a szakadás. A görög vallású magyarságnak a külföldi görögöktől eredett fnaatizálása tehát nincsen ez esetekben kizárva.

36. Az *Ó-hit* név. A magyar köznyelv meg tudja különböztetni a görög szertartású keresztény népeket. Az egyiket oláh vallásnak mondja, a másikat ráchitnek, a harmadikat orosz vallásnak, és csak a magyar nyelvű görög katolikusokra mondja a görög vallást óhitnek. Gyula és Kupa óta volt oka reá. Az ő nyilván ellenéte, előzője az új hitnek. Hogy ez a név a Gergely

kalendárium behozatalával keletkezett, mint ahogy Horváth gondolja (A ker. első százada), nem igen hihető. A hitet össze lehet ugyan cserélni a nemzetiséggel (orosz vallás, magyar vallás), de kalendáriummal összecserélni — erre nincsen példa. Karácsonyinak a veteristákra való hivatkozása (*Történelmi hazugságok* 732.) hiú dolog. A veteristák ugyanazon reformált vallás tagjainak némely részét jelenti az ugyanazon valláshoz tartozó, de az új kalendáriumot követő részével szemben, de éppen nem azt fejezi ki, mintha más hitet követne a veterista és mást a modernista. Ellenben a magyar ó-hit szó egészen más hitet (a byzantinust) jelöl a rómaival szemben. A rutének egy része bizonyos időben Orosz-, Lengyel- és Magyarországon egyesültek ugyan Rómával, de azért az át nem tértek és visszaesők mindig *stara vira*, ó-hit néven nevezték a maguk hitét a „pápistává” vált testvérekkel szemben. Pedig az unitusok megtartották régi kalendáriumjukat, máig is azt tartják és azért ők még se ó-hitűek, hanem pápisták! Nyilvánvaló, hogy a magyar óhit szóhoz a kalendáriumnak semmi köze.

Karácsonyi szerint a görög szertartásúakat nem óhitűeknek nevezték, hanem *félhitűeknek*. Ez teljesen téves magyarázat, mert az ehhez hivatkozott középkori példa (*Tört. haz.* 732.) a samaritánusokra vonatkozik és semmi köze a görög valláshoz.

37. Werbőczy szerint nem a latin papok térítették meg a magyarokat, hanem a görög hitnek is kedvező Sz. István.

38. Hazai *keresztneveink* közt sok a görög egyház hatásából magyarázható: Vál, Vászoly (Vaszil) István, Béla. (*Melich*, Szláv jöv. szav. 421.)

Helyneveink közt is látható ez a hatás: Kozma (Csik), Ilyésfalva (Háromszék), Kerlés stb. Erre az utóbbira vonatkozólag ezeket kell tudnunk.

Kirie eleison. Kézai szerint a besenyőket Szt.-László az erdélyi Kyrioleis hegynél megveri, amelyből a mai Kerlés község (Sz.-Doboka-vm.) neve ered. Szabó Károly szerint ez a görög kyrie eleisonból idomúlt át magyar Kerléssé. (*Pesty Fr. Magyar o. helynevei* I. 166. *Kelet*, 1900. évf., 37. sz.)

Piroska, oklevelekben Prisca, Sz. László leányának igazi neve: a görög Paraszkéva. Piroskává csak a XVIII. század Dugonics-irányzata változtatta át.

39. Kálmán idejében az összes papok anynyira magyarok, hogy már csak egyetlen egy akadt közöttük, Simon pécsi püspök,

aki Sz. István görögnyelvű alapítólevelét olvasni tudta. A papokat a latin nyelv tanulására szorítja. (Decretum II. 2—3.) Maga ez a törvény is magyarból Kálmán idejében fordítottatott latinra. (Jerny, M. nyelvkincsek 176.)

40. Manuel igényjoga: magyar trónöröklés görög módra, azaz nem a fia követi az apát a trónon, hanem a testvér. A magyar magánjogban ma is ági örökösödés van, amelyet már Werbőczy is ősrinek mond: az örökölt vagyis ági vagyon visszamegy az apa vagy anya ágára, ennek 16-dik izéig.

41. Macsóí, Szörényi bánság, Ráma mint kulturközvetítők. István idejében a bolgárölő Basilios görög császár megalázza a bolgárokat, egyházi függetlenségüket megsemmisíti és Magyarországot közvetlen szomszédjává válik.

42. III. Béla Byzancban nőtt fel, a görög kultúrában. Ennek hatása az írásbeliség elrendelése az ügykezelésben. Bánffy esztergomi érsek a byzantinus műveltségű királyt meg sem akarta koronázni. Az egyházi javakra vonatkozó alapító oklevelek, amelyekből igen sok bizonyított éppen a Bélák (III. és IV.) korából való hamisítványnak, éppen emiatt az írásbeliségi rendelet miatt születtek meg a XII—XIII. században, István király nevében keltezten. Erre vonatkozólag: *Erdélyi L.*, A tihanyi apátság kritikus oklevelei, *Horváth*, A ker. első százada és *Karácsonyi*, Sz. István kir. oklevelei.

43. Az ország legfőbb hivatalaiban István alatt és után óhitű magyarok is ülnek. Kún László áttért a görög vallásra, példáját pedig követte a veszprémi kanonok-testület s törvényes püspökét, Pétert elűzvén, a görög valláshoz szító Miklós erdélyi püspököt választja egyházi fejévé. Kún László alatt nem ritka eset, hogy az oláhok a magyarokat a római egyháztól elvonták és görög hitre édesgették. (*Bárdossy*, Suppl. 422, *Pesty*, A szörényi bánság 342.)

44. Aeneas Silvius szerint az alföldön igen sok görög hitű nép lakik, akik „csaknem mindnyájan” magyarul beszélnek.

45. A görög rítus még később is rokonszenves, ösmert volt a magyarság előtt: Mátyás király Rómával való összetűzése alkalmával a pápát a görög rítusra való áttéréssel fenyegeti meg.

46. Magyarország jó sokáig volt Eris almája Nyugat és Kelet egyháza között. A nyugati egyház és államok állandóan emelkedésben vannak, az izlamtól háborgatott keleti császárság és egyháza ugyanolyan mértékben állandóan hanyatlik. A latin térítőket az isteninek hirdetett tized elnyerésének reménye sokkal

nagyobb tevékenységre buzdította, mint a keletieket, akiket ilyen jutalom nem kecsegtetett. Emiatt maradt háttérben Magyarországon az óhit, amelynek magyar hívei a XIII. század óta nagyon könnyen terelődtek át a latin egyházba. Nem is példa nélkül való a vallásnak országos cserélgetése és a katolicizmusnak a királysággal való szövetkezése. A brit szigetek lakói részben a keleti egyház szerint fogadták el a kereszténységet; amikor a katolicizmus megkezdte hódítását, ugyanakkor kezdődött a kis fejedelemségeknek egy állammá tömörülése. Ugyanez a fejlődési folyamat a germánoknál is, akik előbb áriánusok; a csehek-nél, akik előbb görög szertartásúak; a keleti szerbeknél és bolgároknál, akik hol a keleti, hol a nyugati egyházhoz csatlakoztak.

A Photius-féle első szakadás (860) óta a görög centrumhoz közelebb eső szláv népek hol a római pápát ismerték el fejöknél, hol a byzanci patriárkát. Politikai okokból a nyugati és keleti szertartások között ingadoztak szerbek, bolgárok. János bolgár király 1024-ben római hitűvé lett. Ez az ingadozás éreztethette hatását a magyarokkal is. Azonban nincs mit siratnunk a görög egyháznak a magyarság zömére szóló elhunytát hazánkban, mert ez csak államiságunknak vált javára. Nem azért, mintha a görög egyház révén — mint ahogy sokan, de tévesen vélekednek — a magyarság a bolgárok módjára elszlávosodott volna. Mert szerintünk nem szláv nyelvű volt a görög egyházhoz tartozó Tisza-Dunaközi magyarság vallási formája az Árpádok korában, hanem görög nyelvű. Szent Lászlóról ugyancsak nem lehet azt állítani, hogy elszlávosodott volna, és mégis kiutasítja azokat a latinokat, akik nem görög módra bőjtölnek. Imre király se volt szláv, s alatta mégis tele az ország görög monostorokkal. Ez a görögnyelvű keleti egyház pedig — el lévén szakadva Byzantól — már Kálmán alatt anynyira elmagyarosodott, hogy a Sz. István-féle görög oklevelet már alig tudta valaki olvasni. Magyar államiságunk szempontjából azonban azért kell örvendenünk, hogy nem a keleti egyházi lett a mi államvallásunk, mert a nyugati egyház alkotmánya az egységes államok kifejlődésére sok águ fejlettsége és kultúrszerveinek sokfélesége révén sokkal több biztosítékot nyújtott a keletinél. Azonban ismerve a nyugati egyháznak a keletivel szemben tanúsított engedményekre való politikáját, egyáltalában nem kell tagadásba venni Magyarországon a görög egyház létezését a magyarság közepette is. Elvégre a magyarságban is volt

szegény ember, a görög vallás pedig kiválóan a szegények vallása volt, most is az.

47. A görög egyház hátrányos oldalai: a) egyetlen szerzete van, a Bazil-rend, amely nem differentálódhatott el a fizikai kulturmunkák szerint a latin szerzetrendek módjára, b) dézmát nem szedett, nem volt számvevősege. Gondoljunk csak a pápai dézmák regestrumaira, c) papjaitól semmi tanúltságot nem követelt egész a XVIII. századig, csak szerzetesei voltak iskolázva, d) állami, közjogi ereje a latinnal szemben a XIII. században semmivé lett.

Amíg a papismus világi hatalma nem nagy, a graecismus is él Magyarországon; de amíg annak ereje VII. Gergelyig folyton emelkedik, ezé éppen ilyen arányban fogy.

48. Legfontosabb emlékünkre nézve szólaltassuk meg néhány Buday Ézsaiás historikusunkat:

„Szt. László törvényeiből világos, hogy még akkor a magyarok nagyobb részint a görög vallásbéli szokásokat követték. I) Ugyanis mindjárt az I. könyv első részében ez a törvény van:

Bigamos presbyteros et diaconos et viduarum vel repudiarum maritos jubemus separari et peracta penitentia ad ordinem suum reverti. Et qui noluerint illicita conjugia dimittere, secundum instituta Canonis, debeant degradari. (I. Könyv, I. r.) Melly törvényben világosan görög ekklesiái szokás vagyon: mellyben a papnak leányt kell elvenni feleségül, özvegyet nem, és ha ez meghal, második feleséget venni nem szabad, ha pedig vesz, egyházi hivatalától elesik. Továbbá II) a 31-dik részben ez van: *Latini*) qui Ungarorum in consuetudini legitime consentire noluerint, scilicet, postquam Ungari carnes dimiserint, ipsi iterum in secunda et tertia feria comederint, si se nostrae consuetudini meliori non consentire dixerint: quocumque volunt, eo vadant. Pecuniam vero, quam hic acquisiverunt, hic reliquant, nisi forte resipuerint et carnes nobiscum dimiserint.*

Itt szó van a nagybőjtjéről, mellyet különbözőképpen tartott meg a napkeleti és napnyugati Ekklesia. Mert a napkeletiek vagy Görögök elkezdették azt mindjárt az úgynevezetett Dominica quinquagesimae után következett hétfőn és bőjtöltek egész husvé-

*) Latinok alatt itt az olaszok értendők. Nagy kereskedelmi talentumu nép, telepeik kivált Esztergom, Fehérvár és Buda. (Hóman B. A magyar városok az Árpádok korában. Bpest 1908. 47—48.)

tig.°) A napnyugatiak ellenben, kik *Latinusoknak* mondattak, nem bőjtöltek anynyit: hanem az úgy neveztetett Dominica quinquagesimae után következett szerdán, azaz hamvazó szerdán kezdeték azt el, és ezen az okon ennek a napnak neve volt caput quadragesimae, azaz 40 napi bőjt feje vagy kezdete. És így hétfő és kedd elmaradt, mellyek közül amaz — számlálván a vasárnaptól, mely feria prima — feria secunda, ez pedig feria tertia nevet viselt.

III) Ezek szerint nem tsuda, hogy a hónapok magyar nevei között vagynak olyanok, mellyek nyilván a napkeleti ekklesiától vétettek, p. o. a Sz. György és Sz. Mihály, meg Sz. Iván havak nevei (ápr., szep., jun.) a napkeleti Ekkl. Szentjeitől; a *Bőjtelő hava* (feb.) és *Bőjtmás hava* (már.) a görög ekklesia nagybőjtjéből, mellyet *Vajhét* előz meg; a *Boldogasszony hava* (január) a régi napkeleti Ekklesiának azon szokásától, melly szerint sokáig ezen hónapnak 6-dik napját (Vízkeresztet) szentelték a Krisztusnak a boldogságos Szűztől való születésének emlékezetére.

Ebből lehet már megmagyarázni Nestornak a görög Ekklesia részére szóló szavait, mellyeket Engel úr Disquis. crit. de or. Hung. pag. 64. ekképpen ad elő:

Viderunt vero Ugri, quomodo populi Slavici convertebantur. Itaque manuductione divina duo principes e gente eorum iverunt Constantinopolim sacrumque baptismum sibi et subditis exorarunt. Propter hostilem vero incursionem in terras Byzantinas, sacerdos graecus properare non poterat, ut *ipsis* verbum Dei annunciarer: quia *carebant* libris, suo idiomate conscriptis. Unus quidem e principibus eorum Stephanus concessit ad Dominum, postquam multa bona edidisset. Videntes vero Latini debilitatem Graecorum, venerunt Roma et Ugros astutia ad se pertraxerunt. (Ez utóbbira vonatkozólag lásd még hátrább.) *Buday Esaiás*: Magyar o. históriája, III. kiadás. Pest, 1833. I. 117—118.

49. Szent László királynak a görög *jobb* szokáshoz való vonzalmát az is illusztrálja, hogy az Urvacsorát görög módra két szín alatt vette. (*Katona*, Hist. crit. II. 255. és 698.)

50. Ince pápa 1204-ben Imre királyhoz írott levelében nyíltan tudatja velünk a görög egyház terjedelmét Magyarországon,

*) Erre pedig Sz. László — félreismerhetetlenül a görög egyház szokása alapján — azt mondja, hogy ez a mi *jobb* szokásunk. Azaz a latin egyház bőjtölési módjáénál jobb és még hozzá a *mienk*!

amikor is *egyetlenegy* latin monostora (Sz. Egyed) volt a latinoknak, ellenben a többi mind görög volt: Quia vero nec novum est, nec absurdum, et in regno tuo diversarum nationum conventus juxta ritum *Graecum Catholicum* Domino suo uno regulari habitu famulentur, licet *unum sit tibi latinum coenobium, quum tamen inibi sint multa Graecorum.* (1204. okt. 18. *Katona*, Hist. crit. IV. 735. *Pray*, Specimen p. II. pag. 162.)

Teljesen érthető tehát, hogy a görög szerzetesek együtt laktak akkor a latinokkal még a Dunántúl is, nemcsak a Duna-Tisza közén. Azonban az is való, hogy ez a sok görög kolostor nem 1204-ben keletkezett, hanem azt megelőzően, jó hosszú idő folyamán.

51. III. Honorius pápa 1218-ban II. András királyhoz azt írja: *Illustris recordationis quondam Bela pater tuus ecclesiae Romanae devotior exstitit in illo necessitatis articulo, quo tumescentibus schismaticorum cordibus Petri navicula tumultuosis fluctibus agitabatur.* — II. András azt feleli: *Nos novellam christianitatis plantationem in regno nostro evelli non patientes* (*Katona*, V. 303.) Így tehát a novella plantatio alatt nem a pogányságból megtérített kereszténység értendő, mert II. András korában ez már nem új ültetvény volt. Itt a keleti szertartásról, a szikizmából, a latin szertartásra áttért embereket kell értenünk.

52. Feltűnő, hogy hazai forrásainkban a magyarországi görög egyházi vonatkozásoknak olyan kevés nyoma van, ellenben a pápák levelében többször is találkozunk velük. Fölmerül tehát az a kérdés, hová lett az az Ince pápától emlegetett sok görög monostor, hogyha a latinokkal szemben túlnyomó többségben voltak az országban?

Én azt hiszem, megadja erre a feleletet a III. és IV. Béla korában *kötelezővé* lett írásbelileg elve. „A kegyeletnek le kell számolnia azzal és bele kell nyugodnia, hogy még a szent helyeken is akadnak (oklevél)-*hamisítványok*. Alaposan föltehetjük, hogy súlyos anyagi vagy erkölcsi veszteség elkerülése végett jogtörténeti emlékiratot készített valaki legjobb tudása, igaznak vélt hagyomány s a tényleges jogi helyzet alapján olyan oklevél mintájára és pótlására, amely hite szerint meg volt, de elkallódott. A királyi örökségek visszaszedése 1228-tól kezdve még a jogos, vagy jogosnak vélt, régtől fogva birt jószágok és jövedelmek megmaradását is veszélyeztette, ha nem volt róla oklevél. Ez a naiv hit és társadalmi kényszer teremtette meg az oklevélpótlás

és utánzás ösztönét." (Erdélyi László, A tihanyi apátság kritikus oklevelei, 4—5. l.)

Horváth Mihály is kimutatta (*A ker. első százada*) a Sz. Istvánnak tulajdonított 11 oklevélből tíznek ilyen pótlólag történt természetét, s csak a veszprémvölgyi görög oklevelet ismeri el valódinak, főleg a belső okai miatt, valamint azért, mert a hamisítások kora előtti másolatból maradt reánk. Karácsonyi János ugyan védelmébe veszi őket (*Sz. István király oklevelei*), de azt hiszszük, nem eléggé meggyőzően. Erdélyi László 21 olyan hamis oklevelet ismertet (i. m. 10.), amelyek a pannonhalmi, zalavári és bakonybéli apátságokra vonatkoznak. Ezekből négy darab Sz. István nevére való hamisítás. Akárhogyan is védjük tehát a Horváthtól is megtámadott Sz. István-féle, meg másféle okleveleket, azt hiszszük, hogy a legtöbbje abba a kategóriába tartozik, amelyet Erdélyi a jóhiszemű hamisítások korának jellemez. Erdélyivel szemben nagyon jellemző pl. Karácsonyinak az a törekvése, hogy Sz. István országában csak valahogy ne engedje meg görögországi papoknak pusztá létezését is: 1891-ben a veszprémvölgyi görög oklevél kiállítóját és a benne foglalt görög apácákat Itáliából utaztatja ide (Sz. István oklevelei 28.), az unitus görögök földjéről, 1904-ben pedig már németeknek mondja őket. (Sz. István élete 40.) Holott nyilvánvaló, hogy a hazai többi monostorokban is görög papok éltek és ezek unitusok voltak, tehát szükségtelen olyan meszsziről kereskedni érettük.

A hazai görög hierarchia a XIII. sz. végéig hitegységben élt a latinnal, sőt a monostorokban is közösen lakott görög és latin barát. Azonban minél jobban távolodott az idő Sz. István korától, annál gyűlöletesebb lett a latin előtt minden görög (a skizma miatt), s így kézenfekvő dolog, hogy az egyre hanyatló magyar-görög egyház latinná változott, vagy az oláhok és rutének szláv egyházába olvadt. Kétszeres oka volt tehát a latin hierarchiának, hogy azokat a régi görög vonatkozásokat, most már mint szükségtelen dolgot, ne foglalja bele azokba az oklevelekbe, amelyeket Sz. István és Sz. László korára vonatkozóan az írásbeliség kényszere idején a XII. és XIII. században pótlásképpen gyártott. A Szilveszter-bulla hamissága kétségtelen, a bakonybéli alapítólevél a XIII. század gyártmányának bizonyult. A pannonhalmi monostornak 1001-re tett alapításáról szóló oklevelet 1190. táján „készítették”. Karácsonyi, Sz. István kir. élete, Bpest, 1904., 15. és 41. Innen van aztán, hogy a fent elősorolt görög kulturális hatásoknak

a hazai egykorú feljegyzésekben nyoma alig van. Pedig ha Ince pápa szavai szerint a latinoknak csak *egyetlen* monostoruk van, a somogyi Sz. Egyedről nevezett monostor, akkor mifélek lehetek az ország többi monostorai? (V. ö. Füssy cikkét e monostorról, *Kath. Szemle* 1902.)

53. Jagič profeszszor egy régi görög följegyzésre talált, és pedig XIV. századbeli szláv nyelvű fordításban, amely azt állítja, hogy „mielőtt a görög püspökök a paeonok (magyarok) országába jöttek volna, a görög birodalmat sok baj érte, ami miatt a paeonokat nem tudták megerősíteni a hitben, mert *saját nyelvükön írott könyveik nem voltak*. Észrevéven a latinok mostan a görögöknek ezt a tétlenségét, Rómából fölkerekedtek és a magyaroknak nevezett paeonokat könyveikkel és írásaikkal istentelen hitükre térítették”. (*Századok*, 1896., 201, ahol a cirillbetűs szláv szövegnek latin és magyar fordítása is olvasható. Erről különben már Engelnek is tudomása volt.)

Úgy Jagič—Hodinka—Thallóczy, mint a gk. magyarok zárandoklati évkönyve ezt úgy értelmezi, hogy a görögöknek nem voltak saját nyelvükön írott templomai, könyvei s emiatt nem prosperálhatott a görög egyház.

Szerintem itt téves az értelmezés. Nem lehet ugyanis elképzelni, hogy olyan magas fejlettségű egyháznak — mint a görög — nem lettek volna könyvei. Ugyan, hogy lehet elgondolni, hogy Hierotheos csak úgy, püspöki botjával, egy szál templomi könyv nélkül jött volna a keresztény hitet terjeszteni a magyarok közé! Ha a IX—X. század magyarságáról szól ez a híradás, akkor ez csakis a *szláv* püspökökre és *szláv nyelvű* templomi könyveikre vonatkozhatik. Mert a görög szertartású szláv kereszténység akkoriban még nagyon fiatal, fejletlen vala és csakugyan kevés lehetett a könyve, aminthogy még a XIII—XIV. századokban sem volt ezeknek bőviben Magyarországon. Hiszen fentebb láttuk, hogy milyen nagy számmal voltak Magyarországon görög monostorok görög nyelvű barátokkal, még a XI—XII. századokban is. Ezeket pedig görög könyvek nélkül elképzelni képtelenség.

Ha pedig csakugyan a görög nyelvű egyházra vonatkozik ez a híradás, úgy ez nem Géza—István napjaira szól, hanem inkább a graecismus hanyatlásának idejére. Magának az iratnak merev, latingyűlölő orthodoxyája csak a későbbi idők szellemére mutat. Ekkorra ugyanis a byzantinizmus skizmájától elszigetelt görög egyház magyarországi papjai alighanem anynyira el-

magyarosodtak volt, hogy görög nyelvű könyveik már nem igen lehettek. Hiszen már Kálmán idejében sem tudtak görögül. A tatárjárás után pedig Béla király új, addig Magyarországon ismeretlen latin szerzetesrendeket hoz be, akik a gaecismusnak végét vetették.

Éppen a görög és latin szertartás között való ingadozásban, amelynek nem egy példáját ösmerjük Magyarország körül, és a latin egyházba szorult görög papok izolált helyzetében látjuk azt az okot, amely miatt a magyarországi görög egyháznak nem voltak se görög nyelvű, se magyar nyelvű könyvei akkor, amely időre az a híradás vonatkozik.

A görög kolostorok, a hazánkba hozott első görög barátok kihalása után, többé már nem Görögországból kapták s 1054. óta onnan nem is kaphatták az utónövédéket. Az ujoncok mindaddig, amíg a kolostorok csak fennállottak, szükségképpen a magyar haza fiaiból rekrutálódtak. Ezek pedig az őket nem is kötelező görög nyelv mellett bizonyára magyar nyelven is liturgizáltak valamit a tizza-körösi magyarságnak.

Különben is a híradás nem arról beszél, hogy a görögöknek nem voltak könyveik, (mert ez akkoriban is képtelenség lett volna), hanem azt, hogy a magyaroknak akkor, a XI—XII. században *magyar nyelvű könyveik* nem voltak. A följegyzés ugyanis így szól:

I ne vozmogosa voskoré potverđiti jazyka sego Peonskago na vĕru, poneže po jazyku svojemu knig ne imĕchu.

Aki ösmeri a görög szertartást, tudja, hogy a könyveknek milyen tömege szükséges a ritualékhoz. Hiszen egyedül csak a minea tizenkét foliánsból áll, hát még a többi! Nem is csoda, hogy enynyiféle könyvet nem tudott a magyar-görög egyház magának beszerezni olyan körülmények között, amikor a latinizmus folytonosan a túlsúly felé növekedett a graecismussal szemben.

Ezek miatt a XI—XII. század magyar-görög egyházát bátran hasonlíthatjuk össze egy XIX. századbeli beregvármegyei havasi falucska szegény templomával, amelyben szintén hiányzik az a sok-sok előírt liturgikus könyv és csak a legszükségesebb 1—2 darabbal rendelkezik.

54. A graecismus hanyatlása akkor kezdődött, amikor Kálmán alatt a papi coelibatust keresztülerőszakolták. Emiatt amaz az ország belsejében megszűnt, de a széleken megmaradt, mert itt oláhok és rutének kezdenek feltűnedezni, akikben ebből a peri-

pherialis óhitű magyarságból éppen a liturgia azonossága miatt sok fel is szívódhatott. A tatárjárás után Béla latin szerzeteket telepít az országba, akikről Ince szavaiból tudjuk, hogy 1204. előtt még nem voltak itt. A görög szertartásúakkal a hivatalos világ úgy látszik akkor nem sokat törődött.

III. Ince ugyanis azt írja:

Significavit nobis rex Ungarorum illustris, quod quaedam ecclesiae monachorum Graecorum in regno Ungariae constitutae, per incuriam dioecesanorum episcoporum et per ipsos *Graecos, qui valde sunt sicut asserit dissoluti*, penitus destruuntur. (*Fejér*, Cod. dipl. II. 429. *Pray*, Specimen hierarchiae I. 372.)

A görög egyház magyar képviselőiben a skizma is terjedhetett, kivált a rutének és oláhok között (a XII. sz. végétől), de ezekkel szemben királyaink sokszor erőteljes rendszabályokhoz is fordultak. Hogy pedig a görög szertartást a skizma ellenére sem irtották ki a tatárjárás előtti korban, az csak abból magyarázható, hogy *követői fajmagyarok valának*. Ezekkel szemben a faji származás kíméletet követelt a királytól és a latin egyház vezetőitől.

A XIII. századig a Tisza, Szamos, Kőrös, Maros mellékén úgy látszik, egy tömegben lakott ez a görög rítusú magyarság, amelybe a Rogeriustól emlegetett Csanád körül lakó ruténség még nem olvadt bele. Már pedig ez utóbbiról bizonyos, hogy itt lakott és hogy görög rítusú vala.

Ince pápa előtt szóba is hozta Imre királyunk (1196—1204), hogy kívánatos volna ezeket a szerzetes egyházakat (ecclesiae monachorum), amelyek nagy területen minden függés nélkül, püspöki joghatóságot is gyakoroltak, egy különálló és közvetlenül az apostoli széktől függő püspökségbe beosztani: „ut auctoritate nostra unus fieret episcopatus ex ipsis, qui Urbi (Rómának) nullo mediante subesset”.

Ezek a püspöki joghatóságot gyakorló szerzetek tipikus görög intézmények. Ilyen volt a munkácsi monostor, ilyen a máramarosi Körtvélyes apátja és a későbbi erdélyi nemunitus szerzetek is. A Kőrös-Tiszavidéki magyarság efféle püspök-barátjainak unitus volta Ince szavaiból nyilvánvaló.

A király előterjesztése Hodinka szavai szerint (Emlékönyv 73. l.) ki nem deríthető okokból eredménytelen maradt ugyan, de a görög rítusú magyarságra nézve mégis rendkívüli fontosságú intézkedésre vezetett. Az 1215. évi *laterani zsinat*

ugyanis utasította a latin püspököket, hogy a Tisza mentén élő görög szert. magyar egyházakba igazhitű papokat küldjenek, akik azoknak *anyanyelvén* végezzék az egyházi szolgálatokat, hogy őket a skizmától elvonják. (*Lányi Knauz*, A m. egyház tört. I. 637, *Rajner* ellenvetéseit I. Kath. Szemle 1902. 34—35.). Ez a határozat a magyar nyelvnek egyházi régi divatú használatát már 1215-ben szentesítette. De az is kivehető belőle, hogy a széleken feltűnedező skizmatikus népek hatása következtében — éppen a görög apátok ordinatusának meghatározatlan volta miatt — a magyar-graecusok kezdtek elszakadozni a római egységtől.

Hová lettek ezek a gör. szert. magyarok? Nem tudjuk. Anynyi bizonyos, hogy nem mindnyája olvadt bele az oláhságba vagy ruténségbe. Még később is, Aeneas Silvius följegyzése szerint, a Tisza—Körös—Maros vidékén élő *oláhok* csaknem mindnyájan beszélnek magyarul (*Petrov* Elektől szerzett értesülés szerint.) Itt nem oláh nemzetű, de oláh *vallású* népet kell értenünk, mert hisz a nemzetiségnek a vallással való fölcserélése a multban egészen szokásos dolog, s a köznépnél még ma is az (magyar vallás = kálvinizmus, orosz vallás = gör. kath.)

Úgy látszik, hogy ez a tiszavidéki magyarság a görög-keleti oláh papság hatáskörébe került s emiatt oláhnak is neveztetett. Amikor Zsigmond király 1435-ben hadat vezet Erdélyben a husziták és *skizmatikusok* ellen, ez utóbbiaknak a három évig tartott hadakozásban *Nagy Antal*, *Nagy Pál* és *Kardos János* a vezéreik, tehát székely nemesek. Megemlíti még azt a hagyományt is, hogy a későbbi Bocskai-féle hajdúk leginkább ama székely darabontokból toboroztattak, akik előbb a székely nemesség harmadik rendjét alkották, de Zápolya János Zsigmond erdélyi fejedelem által jobbágyságra vették. (*Emlékkönyv* 75.)

A görög szert. magyarság a XVI. századtól kezdve joghatóságilag nagy változáson ment keresztül. A körtvélyesi apátság 1558 körül megszűnt s ennek következtében a Királyhágón inneni oláhokkal együtt a görög szertartású magyarok is a munkácsi ruthén püspök joghatósága alá jutottak.

De e ténynyel megszűnt a ruthén püspökség ilyennemű karaktere; és tényleg azt látjuk, hogy míg azelőtt a munkácsi püspökök az *Episcopus Ruthenorum* címét használták, addig a görög szertartású magyarság csatlakozása után Gregorovics II. János (1627—1633) püspök magát már: „Munkácsiensis, Máramarosiensis nec non totius Hungariae orthodoxi ritus graeci Episcopus”-nak írja.

később pedig a már unitus Petrovics Parthén püspök a „Munkácsiensis, Krasnobrodensis nec non totius terrae hungaricae episcopus” címével él.

Nem kell elfelejtenünk, hogy minél jobban emelkedett a latinizmus ereje hazánkban, annál inkább erősödött ennek felszívó ereje a nem latin szertartásúakkal szemben. Ahol latin és görög szertartás öszszekerül, ott az előbbi az államiság erejével, gazdasági és egyházpolitikai hatásokkal a rendiség világában a görög szertartásúak minden előkelőségét magába szívja. Példa erre a külföldi ruténség: amíg nemzeti önállóságában élt (1340-ig), volt arisztokráciája is. Mihelyt lengyel fennhatóság alá kerültek, ez az osztály azonnal latin-katholikus lett, s szertartásával egyzersmind nyelvét is elhagyta. Az egykori rutén Potockik, Szanguskok, Ostrozskiak, Mescserszkiek stb. mai utódjai lengyelek. Hazai ruténeink is mutatnak erre példát: csak az egy *Tisza*-családra hívatkozom, amely Komáromy András szerint rutén eredetű. A máramarosi Drág még oláh vajda; de nemessé elősmert és latin hitre áttért utódja már nem Dragescu, hanem magyar mágnás — Drágfy. Ha pedig a vagyonbeli értelmiség valamely hitre nézve elvész, ebben a hitben már csak a jobbágyság marad meg, akiknek emlegetését a történelmi följegyzések nem tartották érdemesnek.

55. Enynyi görög kulturális hatást találunk a régi magyarság társadalmi életében. Magyarország azonban nem volt soha olyan szoros kulturegységben magával Görögországgal, mint amilyenben voltak azok az országok, amelyekben államvallássá lett a görög. Ebből tehát azt kell következtetnünk, hogy nem mind kívülről jövő görög hatás eredményei a fentiek, hanem ide bent, az országban keletkeztek. Ez pedig csak úgy érthető meg, ha beismerjük, hogy Magyarország kulturális életében a görög nyelvű egyháznak is volt építő része.

A KUTYA A X—XII. SZÁZADI MAGYAR HITVILÁGBAN

BÁLINT CSANÁD

1. 1969 júniusában leletmentő ásatást folytattunk Jánosszálláson (Csongrád m.), ahol a Katonapart nevű dűlőben egy kb. 250 m hosszúságú területen a TSz 100—120 cm mélységig lehordatta a földet.¹ A lelőhely a vasútállomástól Ny-ra, egy K-i irányban hosszan elnyúló homokos domboldalon van (1. kép). Ez a kiemelkedés a faluközpontba vezető út D-i oldalán van, ma az úttól 25—30 m-re esik. A lehordott területre sertésistállót építettek. 1970 júniusában ugyanezen a földhátan, kissé távolabb X. századi magyarok temetőjét tártuk fel, míg a korábbiól jól ismert dák és honfoglalás kori leleteket az állomás körül találták.² Lelőhelyünkötől 2000 m-re É-ra nagy kiterjedésű Árpád-kori temető volt.³ — Az 1969-ben végzett földmunkák során bronzkori gödrök, valamint szarmata telepnyomok mellett kora Árpád-kori leletek is kerültek elő. (1. térképmelléklet). Az idő rövidsége miatt nem vállalkozhattunk a terület teljes feltárására. A sárgás homokban igen jól látható elszíneződésekből a földgépek edénytöredékeit vetettek ki. Ezek alapján tájékozódunk, s arra törekedtünk, hogy az előkerülni aránnak megfelelően az őskori és szarmata emléket lehetőleg minél szélesebb területről gyűjtsük össze. Mivel az Árpád-kori cserépanyag mindig a gödrök alján feküdt, az e korszakból való emlékek területi elterjedését a sürgető földmunkák miatt nem tudtuk elvégezni. Annyit mindenesetre megfigyeltünk, hogy ezeket meglehetősen nagy területen szétszórva, egymástól 20—30 m távolságra ásták meg, mivel a köztük levő területen a gödrök legnagyobb részét kibontottuk. Az átvizsgált dombvonulaton X—XII. századi lakóház nem volt. Három, a beásásoknál nagyobb méretű foltot tapasztaltunk, de mindegyikben szarmata leletek voltak. Az 1970-ben, mintegy 200 m-rel K felé, hasonlóan nagy területen folytatott leletmentés során ugyancsak nem bukkantunk X—XII. századi élet nyomaira. Mindez megerősíti gondolatomat, hogy a Katonaparton felszínre került X—XII. századi gödrök közül kettő kultikus tevékenység nyomát őrizte meg, míg a harmadik munkafolyamatról tanúskodott⁴. (Ismeretes, hogy a hasonló ténykedéseket a településektől távolabb végezték.⁵) Végük sorra a leleteket.

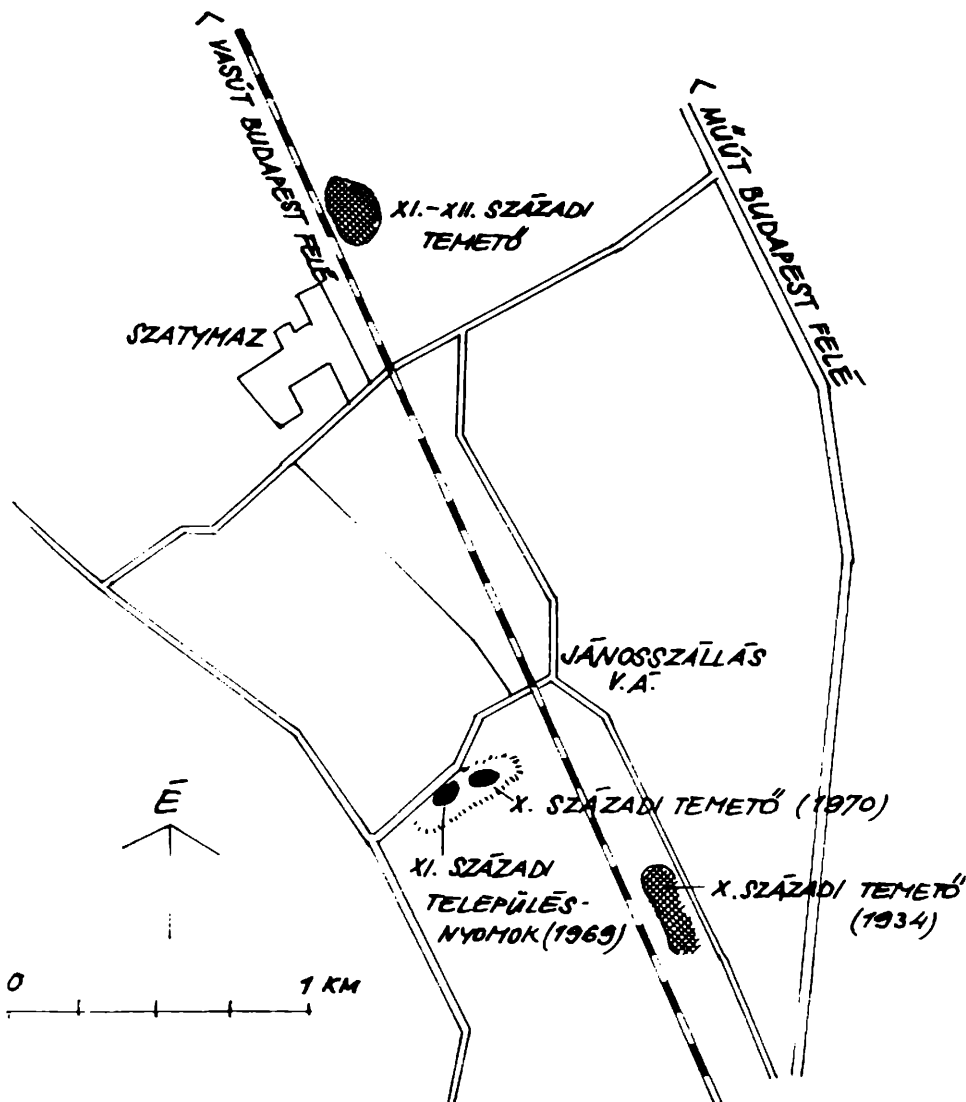
¹ A leletmentésen munkatársam Maráz Borbála volt, segítségéért itt is köszönetet mondok. A többi előkerült leletet ifj. Kürti Béla és Nagy Margit dolgozza fel.

² *Párducz M.*, A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. Arch. Hung. XXV. 1941. 14. A honfoglalás kori temetőt Dienes I. készíti elő közlésre (ld. szegedi múzeum 12/1934. lelt. sz.).

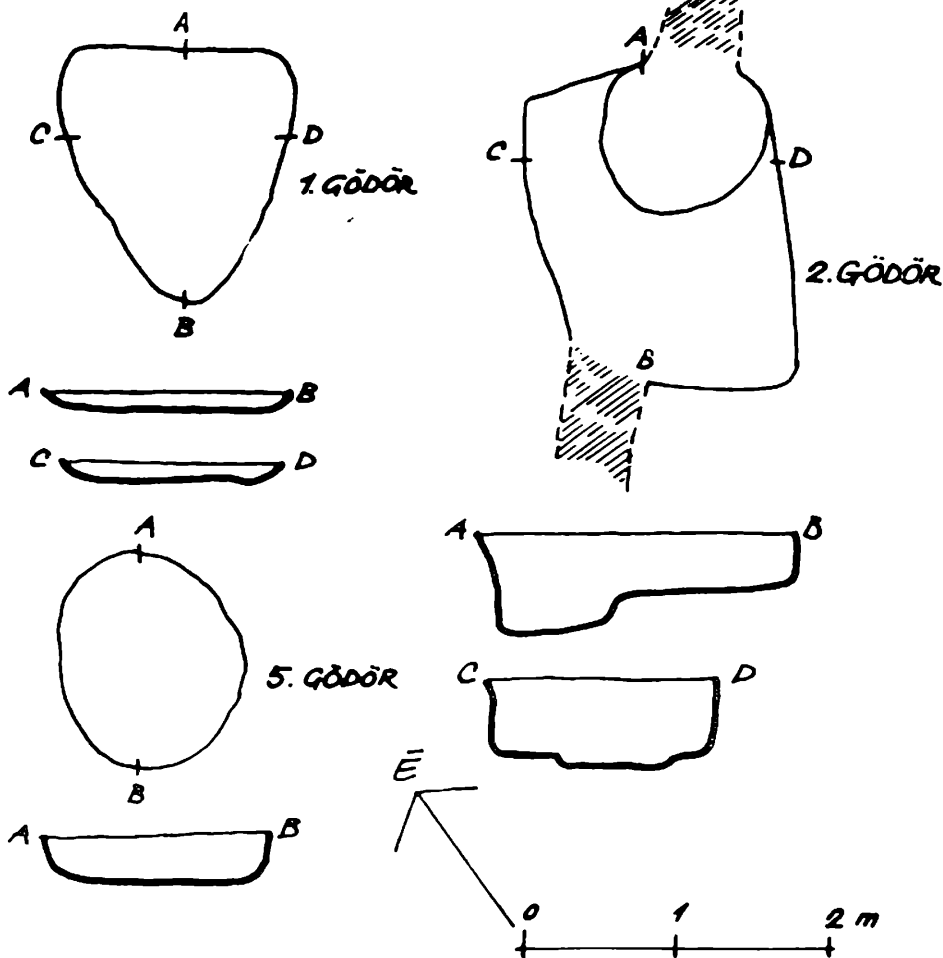
³ *Bálint A.*, Árpád-kori temető Szatymazon. MFMÉ. 1958—1959. 101—118.

⁴ Egy külön közleményben számolok be röviden arról, hogy a salakmaradványok elemzése alapján először tudunk az Árpád-korból üveg készítéséről.

⁵ A műhelyeknek lakatlan területen való elhelyezéséről biztos adatunk csak a jól feldolgozott vasgyártásnál van. *J. Nováki Gy.*, A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei.: *Heckenast—Nováki—Vastagh—Zoltay: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban.* Budapest, 1968. 64.

1. kép. Kora-középkori lelőhelyek Jánosszállás környékén

2. kép. Az 1, 2, 5. gödrök alaprajza és metszetei

A háromszög alakú 1. gödörből (2. kép 1.) kevés edénytöredék és egy állatfog (I. t. 4.) került elő. Az egyik töredék cseréptüstből való (I. t. 1.), míg a másik két edénydarab sárgás- és sötétbarna színű, homokkal soványított fazekakhoz tartozott (I. t. 2—3.).

A 2. gödör téglalap alakú volt, egyik sarkába még egy kör alakú bemélyedést ástak (2. kép 2.), a leletek ebből a részből láttak napvilágot. (A gödör közepén, az észlelt felszíntől mindössze 20 cm mélységig hatoló újkori lövészárk húzódott.) A nagyszámú és sokféle edénytöredék és állatsont között tapasztásdarabokat (I. t. 5—8.), salakmaradványokat (I. t. 9—10.), homokkővet (I. t. 15.) és egy apró, kovácsolt vastárgy ma már felismerhetetlen töredékét (I. t. 20.) találtuk. A cserépekből mindössze egy üst kis részét lehetett összeállítani, valamennyi többi darab más-más edényből való. Az említett üst oldalán és fenekén a felületbe mélyen beleivódott tüzelésnyomok láthatók (3. kép 1.).

3. kép. Leletek a 2. gödörből (mért: 1:4)

A többi töredék különféle üstök pereméről való. Egyetlen szürke kivétellel valamennyi színe és elkészítése azonos gyakorlatra vall. Az eltérések a felső rész kiképzésében mutatkoznak: az egyiknél a peremet kívül egy bemélyített vonal hangsúlyozza, míg belül jól látszik a felmagasított edényfal visszahajtása (II. t. 3, 4. kép 1.). Felszínén okkerpiros festés nyomai vannak, melyek a perem belső szélén és még a függesztyltyukban is láthatók.⁶ A másik üst peremét mindössze egy enyhén kiugró, korbenfutó borda és az edényfal megvastagítása jelezte (II. t. 1, 4. kép 2.), ami a harmadiknál volt a legszelesebb. Az utóbbi külső oldalát az üstöknel ritkábban megfigyelhető vonal díszíti (II. t. 2, 4. kép 3.). Van két olyan üsttöredék is, melyek egyenes pereme befelé szélesedik. A rajtuk levő erős kopás és rongálódások ellenére jól látszanak a kézi korongolás nyomai. Az egyiknél a perem belső szegélyét egy vékony gerinc osztja ketté, így az mindkét irányban kifelé perdel (II. t. 4, 4. kép 4.). Készítésüknél a fazekas erősen csillámos homokot használt. A szürke üst megmaradt darabait egészen az egyenes peremig vastag koromréteg fedi be, mely a perem és a váll közti kis vajat teljesen kitölti (II. t. 5, 4. kép 5.). Az utóbbi két töredék alapján rekonstruálható, befelé szélesedő és egyenes peremű üstfajta — tudomásom szerint — nem gyakori a hazai anyagban.⁷ Méreteit tekintve szintén eltérő lehetett a megszokottól, mivel a meglevő darabok íveléséből következtetve átmérőjük csak 19—21 cm volt. — A többi töredék sárga és sötét-szürke edények maradványa. Majdnem mindegyik jó minőségű, szélesen kihajló peremű fazék volt. Az egyikén vállon benyomkodott, egyszerű díszítés van (II. t. 6.). Másik két fazék szájának kiképzése a cseréptüstök pereméhez hasonló, az egyiket vastag koromréteg fedi be (II. t. 10—11.). A felsoroltakon kívül voltak még a gödörben más cseréptüstök (II. t. 12—14.), sárga és szürke fazekak töredékei (II. t. 7—9.). Utóbbiak között díszített is akadt. A sárgászörös színű edénydarabok mintázata egymástól 1,5 cm-re, az

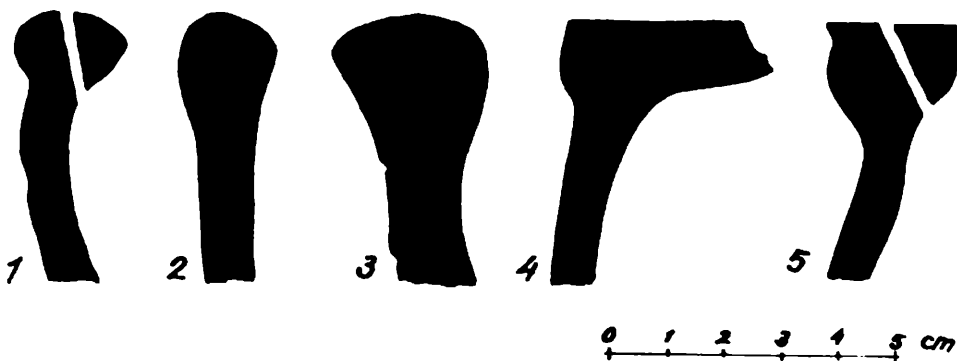
⁶ A cseréptüstök vörös színű festéséről *Méri I.* adott először hírt: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Rég. Füz. II. 12. 1964. 46.

⁷ Hasonlókat találtak pl. Biharszentjánoson (Sint Ion, Románia, ld. *Diaconu, P.*, Cu privire la probleme căldărilor de lut în epoca feudală timpurie, Sec. X—XIII, SCIV, VII, 1956. 424. 3. kép 1, 2, 6.) és Dobrudzásban (*Comşa, M.*, Cu privire la evoluția culturii balcano-dunărene în sec. IX—XI, SCIV, XIV, 1963. 1. t.), sőt a Prut mentén is *Theodor, Dan Gh.*, Citeva observații în legătură cu caldarile de lut descoperite la Răducăneni, SCIV, XIV, 1963. 199. 2. kép 3.).

edény testen körben haladó vonal (l. t. 17—18.). Egy szürke, gyenge minőségű fazek oldalából megmaradt darabot hullámvonal díszít (l. t. 19.). Volt még e gödörben egy csongagula alakú tárgy is. Már a felső részén töröten került a földre, rendeltetését nem tudtam megállapítani (sejthetőleg valamilyen nehezkéféle volt, ld. 3. kép 2.).

Az előbbiektől majd 30 m-el távolabb bontottuk ki az 5. gödröt (2. kép 3.). Benne nagyszámú állatsont mellett (egy részük hasonlít a 23. gödörben talált kutyacsontokhoz) jellegtelen, szürke színű fazekak töredékeit (l. t. 11—12.) találtuk. A gödörnek a többivel azonos korát egy jó minőségű cserépüst peremtöredéke (l. t. 16.) jelzi.

23. gödör (5. kép) feltárása közben érdeklődésünket egy szarvasmarha-állkapocs mellett anatómiai rendben fekvő állatsontok keltették fel (6. kép). Az előzetes feltételezést Bökönyi S. meghatározása⁸ igazolta: egy közepemagyas termetű kutya koponyáját és mellső részének csontjait bontottuk ki. Az állatot dereka táján vágták ketté, orrát É felé fordították. Gerincoszlopának megmaradt része D felé irányult, mellső lábai pedig természetes helyzetükben voltak (7. kép). Egy jellegtelen, szürke színű edény maradványa mellett itt is előkerült egy cserépüst peremtöredéke (l. t. 13—14.). — (A gödör déli oldalát újkori árok metszette.)

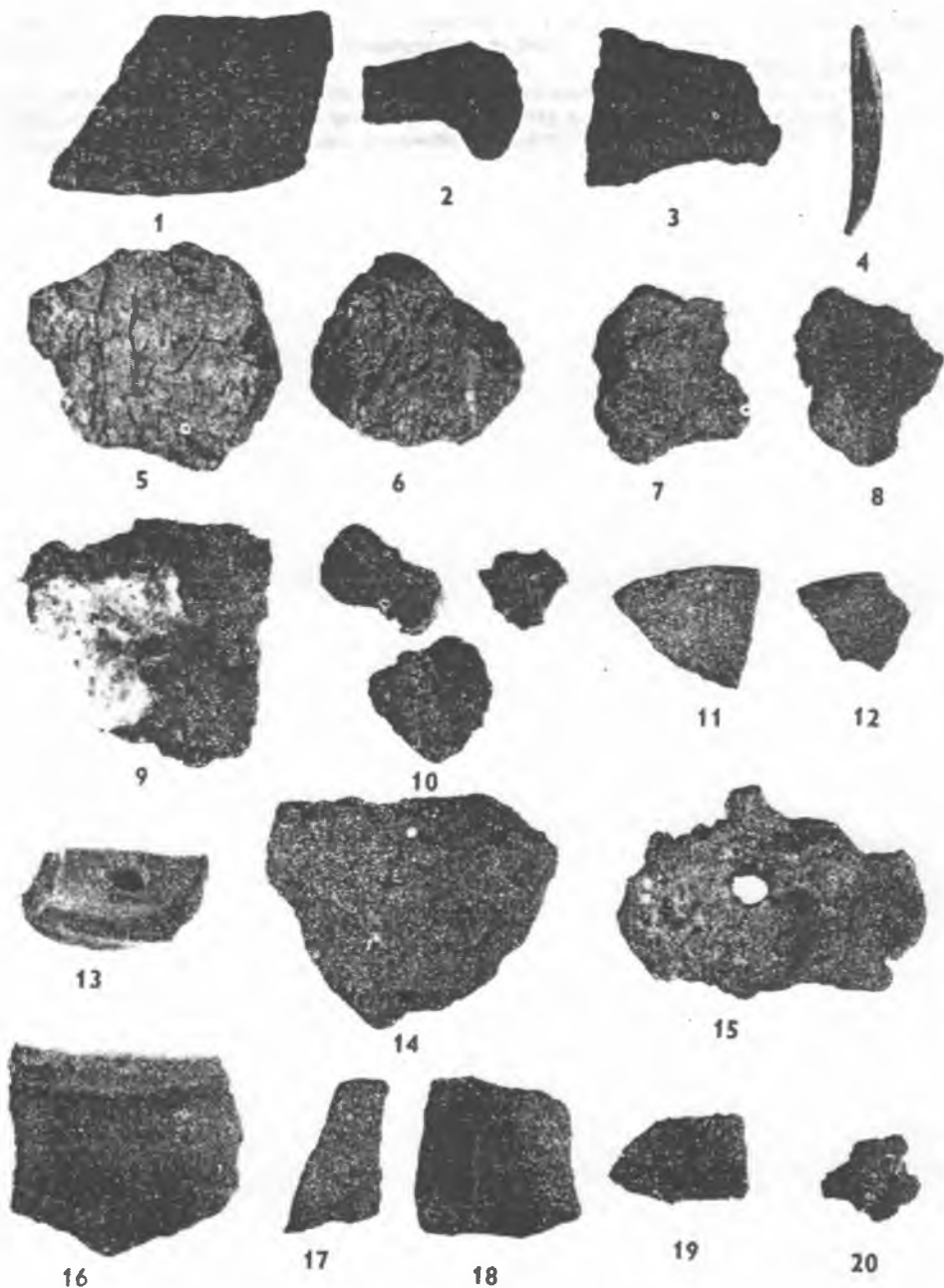

4. kép. Cserépüst-peremek keresztmetszetei (2. gödör)

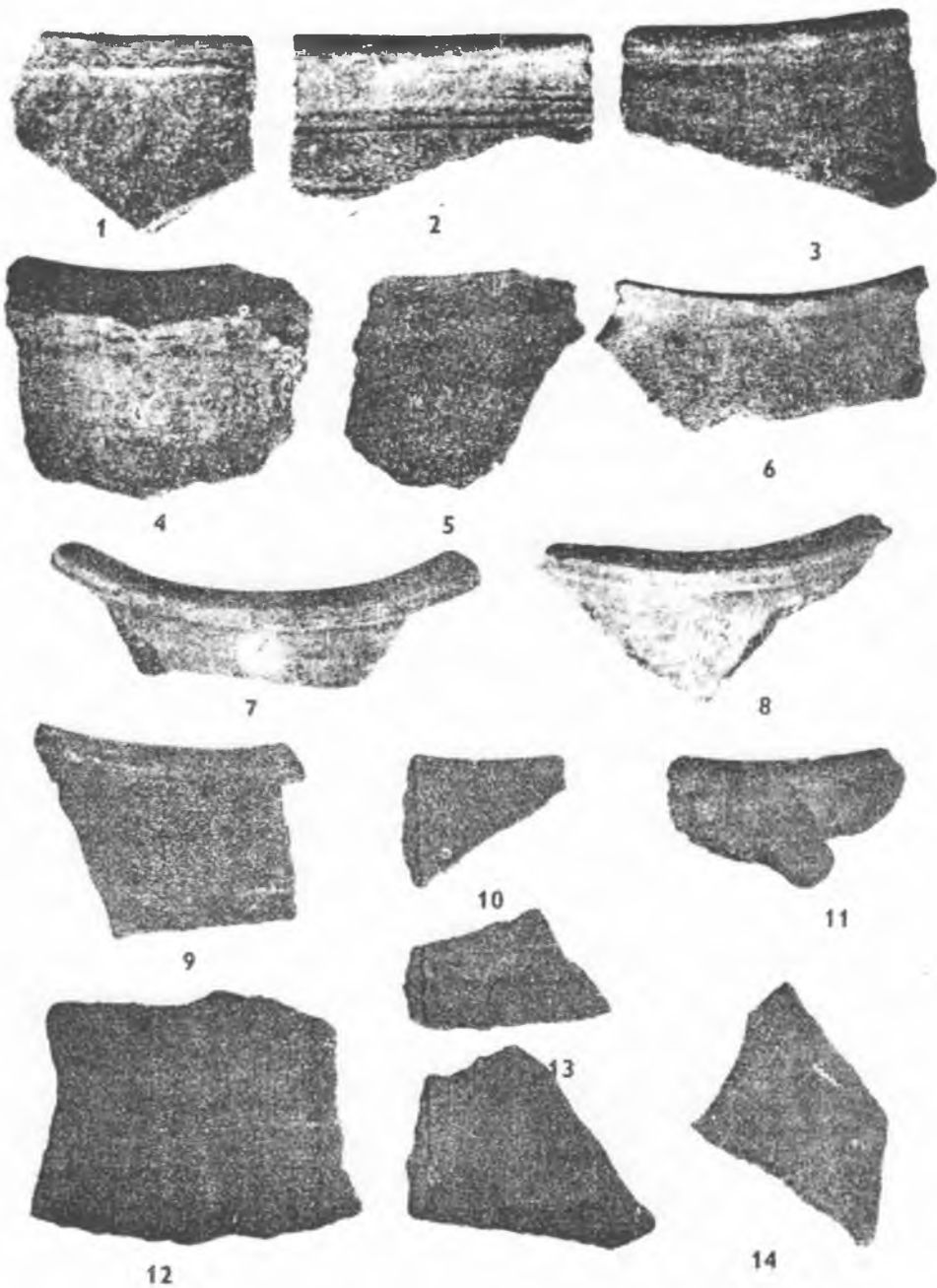
Az ismertetett négy gödör betemetése a XI—XII. századra tehető. Emellett tanúskodik a cserépüstök elterjedt használata, a fazekaknak hullámköteggel, ritka párhuzamos vonallal vagy rézsút benyomkodással való díszítése.⁹ A 2. gödörből előkerült sárga színű, jól korongolt fazekakhoz hasonlóak a XII. századra jellemzők.¹⁰ Mivel a kora Árpád-korból első ízben került elő fél kutyacsontváz, érdemesnek tűnik az ide csoportosítható adatoknak — bővebb anyag hiányában egyelőre a teljes megfigyelés igénye nélküli — áttekintése.

⁸ Eszerint kisebb termetű volt, mint a kardoskúti nagy eb. — Bökönyi S. hívta fel a figyelmet, hogy Brandenburbán egy III—IV. századi sírban kicsi, kettévágott kutyát találtak. I. *Hauk*, E., Die urgeschichtliche Bedeutung von Haustierknochenresten. Burgenland. Heimatblätter. 9. 1917. 1—7. Szíves segítségéért fogadja köszönetem. — Nép-vándorlás kori germán sírokban nem ritka a kutyacsontváz. I. *Salin*, E., La civilisation mérovingienne. IV. Paris, 1959. 19—20.

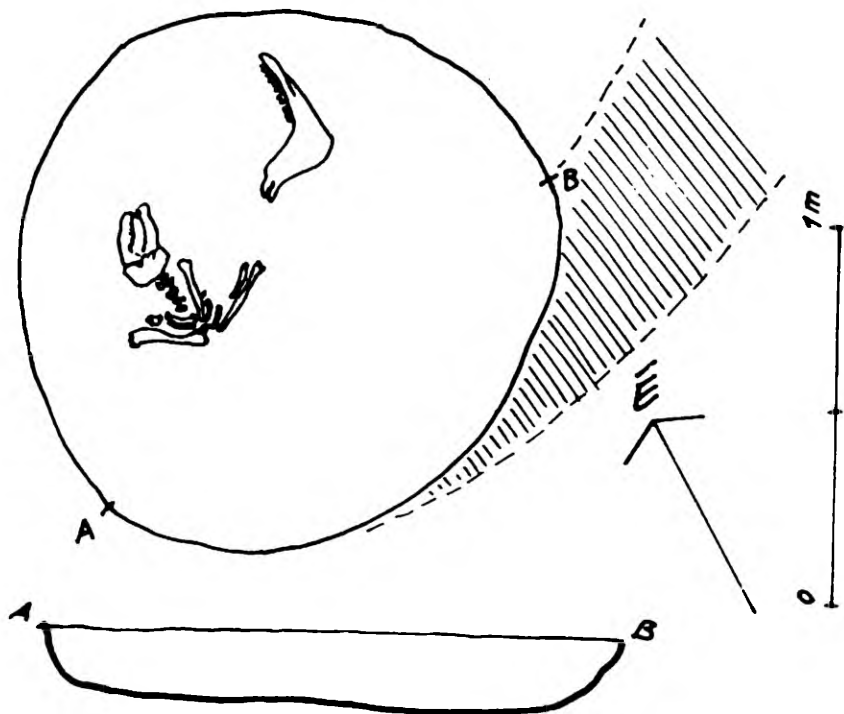
⁹ I. pl. *Parádi N.*, Beszámoló a pécsi Tettyén az 1957. évben végzett ásásáról. JPMÉ. 1958. LXI. t. 1—7, *Sós Á.*, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Arch. Hung. XLI. 1963. 21, LXI. t. 2—3, LXXIV. t. 1—2, LXXIX. t. 5, *Török Gy.*, Die Bewohner von Halimba im 10. Jahrhundert. Arch. Hung. XXXIX. 1962. XLVI. t. 80, XLVII. t. 167, L. t. 170, *Noráki Gy.*, Überreste des Eisenhüttenwesens in Westungarn. Wiss. Arbeiten aus dem Burgenland. 35. 1966. 21. kép 3. stb.

1. tábla 1. g.: 1—4, 2. g.: 5—10, 15, 17—20, 5. g.: 11, 12, 16, 23. g.: 13—14. Méret: 1:2

II. tábla 2. g.: 1—14. Méret: 1:2

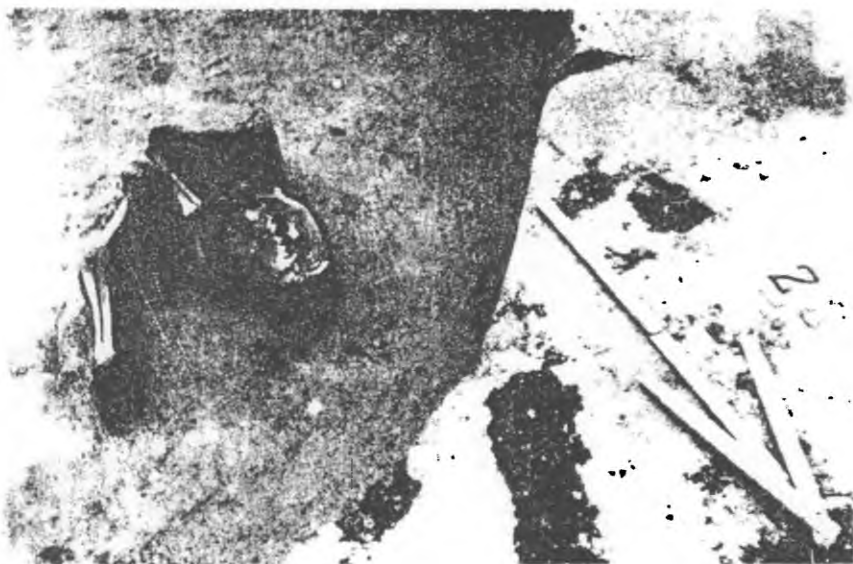

5. kép. A 23. gödör alaprajza és metszete

6. kép. A 23. gödör ÉNy felől

2. A pogány magyar hitvilág tárgyalásánál mindig szó esik „szarvas” és „farkas” szavaink eufemisztikus eredetéről, és arról, hogy hasonló okból vettük kölcsön a szlávoktól az egyébként még az Ural környékéről jól ismert erdei állatra a „medve” elnevezést. — A szarvas a forrásos adatokon túl a honfoglalás kori vereteken is szerepel, a farkasra és a medvére vonatkozó gazdag néprajzi feljegyzések mellé — úgy tűnik — a rókát és a nyulat, valamint a szarvasmarhát is besorolhatjuk.¹¹ Másféle, főként ragadozó állatok értékelésére is sor került.¹² Ugyanekkor a kutyának a X—XII. századi magyarság életében, hitvilágában játszott szerepéről kevés szó esett. A honfoglalás kori „kutyás sírok” és néhány, tájékoztató adat összegyűjtésén¹³ kívül a régészek érdeklődését főként a kenézlői és gádorosi nyakörves kutyaábrázolások (8. kép)¹⁴ keltették fel. Szőke B. e vereteket ünnepi, vadászatokon használt lószerszám díszeknek határozta meg, s bennük vadászkutyák ábrázolását sejtí.¹⁵ Úgy gondolom, Dienes I. választotta a helyesebb módszert, mivel a kérdést az egész pogány hitvilág vizsgálatába, a honfoglalás kori állatábrázolások szellemi háttérébe ágyazva vizsgál-

7. kép. A jánosszállási kettévágott kutya csontváza

¹⁰ Holl I., Középkori cserépedények a budai várpalotából. Bud. Rég. XX. 1963. 336, *Parádi N.*, Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények. Arch. Ért. 1963. 206. 1—2. kép, stb.

¹¹ Lükő G., Az ugor totémisztikus exogámia emlékei a magyar folklórban. Ethn. LXXVI. 1965. 32—90, Dienes I., A honfoglalás kora. Budapest, 1970. 24, Bálint Cs., A ló a pogány magyar hitvilágban. MFMÉ 1970. 39.

¹² I. Dienes I. i. m.

¹³ Bálint Cs.: Honfoglalás kori sírok Szeged-Óthalmon. MFMÉ. 1968. 48—50. 5. j

¹⁴ A legutóbbi tisztításkor kiderült, hogy az erősen kopott felszínű gádorosi vereten a kutya nyakán a kenézlőhöz hasonló, hármastojásmintával jelzett ún. nyakörv látható.

¹⁵ Szőke B.: A honfoglalás és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég. Tan. I. 1962.

ta.¹⁶ A fent említett tárgyak, és más, közöletlen leletek, s nem utolsó sorban egy kutyacsontból készült talizmán alapján a kutyának a másvilági úthoz segítő szerepét hangsúlyozza. -- Anélkül, hogy tisztázhatnánk, vajon az ábrázolások indítéka minden esetben fedte-e a kutyának hétköznapi vagy ünnepi szerepét, tekintsük át a X—XII. századokból keltezett, ide vonatkoztatható adatokat.

A Csongrád megyei Eperjesen, az Ifjú Gárda Tsz központjában elkezdett ásásoson egy igen nagy kiterjedésű Árpád-kori temető feltárását kezdtem meg. Valószínűnek tartom, hogy az eddig kibontott sírok a temető K-i vagy D-i széléhez

8. kép. A gádorosi veret (méret: 1:2,5)

esnek közel. E temetkezéseket pénzek keltezik Szt. László idejére. A 24. és 25. sír előtt, a két sírgödör között, azoknál kissé magasabb szintben egy teljes kutyacsontvázat találtunk (9. kép). Az állatot az elhantoláskor bal oldalára fektették. Orrát Ny felé fordították.¹⁷ lábait természetes helyzetben rendezték el (10. kép). Közvetlenül alóla cseréptöredéket szedtünk fel. A kutyasír a temetőhöz tartozik: annak rendszerébe beleilleszkedik (III. t. 2.), s a csontok az emberi maradványokkal azonos megtartásúak.

Ugyancsak teljes kutyaváz került elő a zalavári IX—X. századi temető 154. és 155. sírjai között. (Korukat Cs. Sós Á. a X. századra helyezte.)¹⁸ Sajnos nem

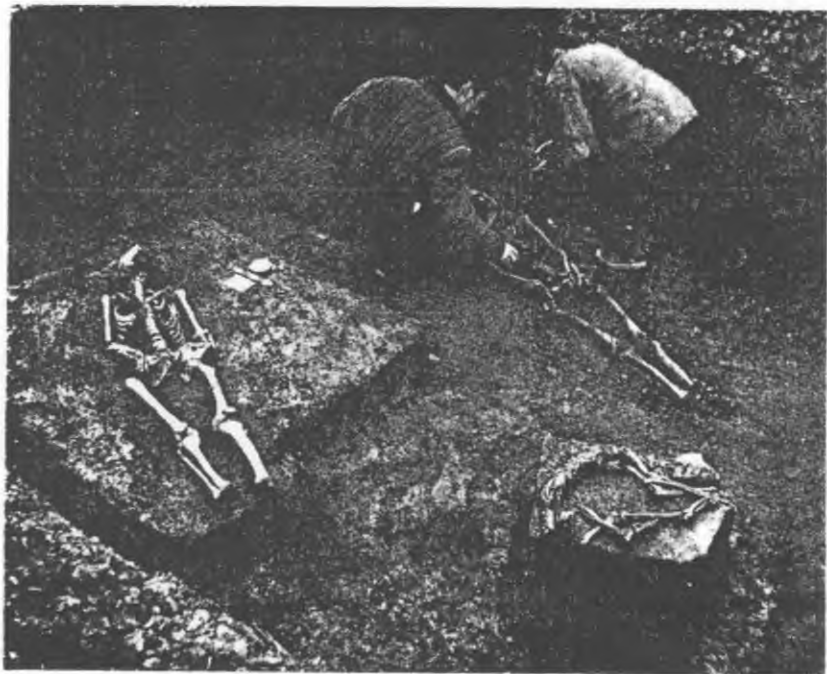
¹⁶ Dienes I. i. m. 24—25. — Az a tény, hogy a vadászó (kutya) és vadászott (szarvas) állat kulonyválasztva, de egyaránt szerepeljen e vereteken, szintén Szóke B. gondolata ellen szól.

¹⁷ Hasonlóképpen a honfoglalás kori lovassírokhoz, melyeknél a ló orra valamennyi szokásformánál Ny felé irányított.

¹⁸ Sós Á. i. m. 74.

tudni, hogy a kutyatetemnek külön gödrot ástak-e, vagy az egyik kisgyerekekkel együtt temették el. A közölt fényképek (l. i. m. XXV. t. 3—5.) alapján úgy tűnik, a kutya nem a sírhoz, hanem az alatta talált, égett földdel és edénytöredékekkel föltöltött gödörhöz tartozott. Az állat itt is bal oldalán nyugodott és orra szintén Ny felé fordult. Valószínűleg ugyanezen gödör fenekén volt az a másik kutyacsontváz is, melyet Bökönyi S. agárnak határozott meg. A szintén bal oldalára, természetes helyzetbe fektetett állat tájolása a fényképen (XXV. t. 6.) látható árnyék alapján szintén Ny-K-i lehet.¹⁹

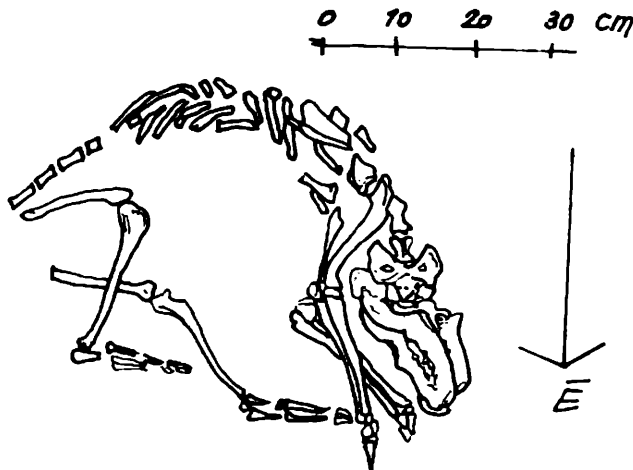
A fentiekől eltérő formájú, de sejtetőleg azonos gyökerű szokást figyelt meg Bakay K. a Letkés-Vízfogónál feltárás alatt álló X—XI. századi köznépi temető déli felében.²⁰ Itt három helyen kutyakoponyára bukkantak (III. t. 1.). A XVII. szelvény D-i végében 78 cm mélységben volt az egyik, környékén és alatta semmit sem találtak.

9. kép. Az eperjesi kutya-temetkezés helye a sírok között

¹⁹ E temetkezések alapján felvethető a honfoglalás kori „kutyás sírok” hitelessége. Mivel nincs róluk sem hiteles dokumentáció, sem pontos állattani meghatározás, s az utóbbi két évtizedből hasonló lelet nem került elő: kérdésessé válhat, hogy azok a kutyák valóban a sírokban voltak, vagy pedig — az eperjesihez és zalavárihoz hasonlóan — szorosan a sírgödörök közé ásva feküdtek. Talán ezt erősítik meg a nagyhalászi sírok is, melyeknél az emberi fejtől 20—30 cm-re ásták el a kutyákat, l. *Jósa A.*, Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban. Arch. Ért. 1914. 181.

²⁰ Itt is megköszönöm, hogy közöletlen ásatási jegyzeteit és a temetőterképet rendelkezésemre bocsátotta. — Kéziratom lezárása után értesültem Mesterházy Károlytól, hogy Hajdúböszörmény mellett XII. századi kutyaáldozat nyomát találták.

10. kép. Az eperjesi kutyacsontváz rajza

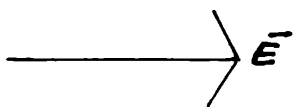
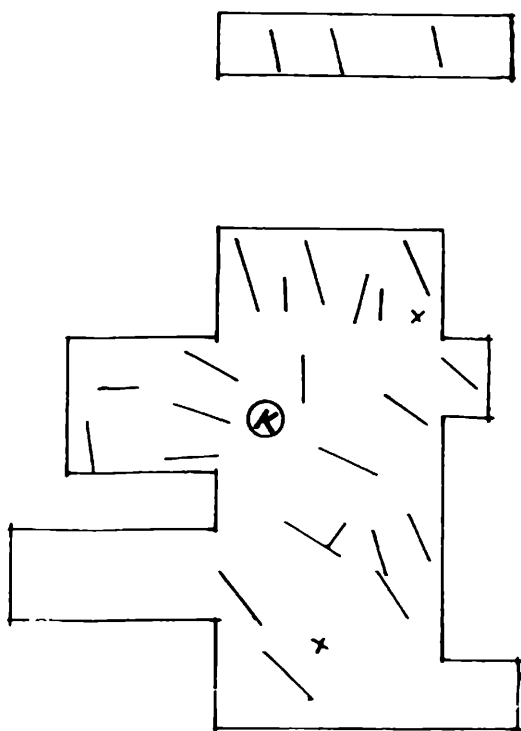
Említésre méltó, hogy azonos mélységben, 2,25 m-rel távolabb két nagy kő feküdt. (Az ásátó tájékoztatása szerint e szokás nem ritka az Ipoly-menti X–XI. századi temetőekben.) Egy másik kutyakoponya töredéke a 84. sír keleti végétől 50 cm-re K-re került elő. Ugyancsak egy kő mellett bontották ki a harmadikat, a XVIII. szelvény D-i felében, 60 cm mélyen. Ezt annak idején orrával Ny felé fordították. Megfigyelhető, hogy Letkésen a kutyáknak mindig csak a fejét ásták el, s következetesen a temető széléhez közel választották ki a helyét.

A kutyának egy másik szerepével, a reá való esküvéssel Fehér G. foglalkozott. Úgy vélte, a zalavári ásátásokon talált kutyamaradványok a források említette, hasonló szerződés nyomai.²¹ Nézetem szerint a *temető sírjai* közé ástott, sokféle fazék darabjaival megtöltött gödrökbe tett kutyák aligha lehettek valamilyen eskü emlékei. Ugyancsak a kutyaesküvel hozta kapcsolatba Fehér G. azt a magányos kutyakoponyát is, melyet a templomi terület déli részén bontottak ki. Az utóbbi mellett gyöngyszemek és vaskés voltak. Az ásátási dokumentáció ismerete híján egyelőre csak feltételezhető, hogy ezen lelet inkább a letkési temető déli szélére elásott kutyafejekkel közös gyökerű szokásra vezethető vissza.

Mivel egyik kelet-európai és sztyeppei nép sem ette meg a kutyahúst,²² nézetem

²¹ Fehér G.: Zalavári ásátások. (1951–1952.) Arch. Ért. 1953. 46–47.

²² Az orosz krónikák kifejezetten hangsúlyozzák a kutya tisztátalan voltát, I. B. П. Леваева: Сельское хозяйство. Труды ГИИМ. 32. 1956. 83., és nálunk is csúfolásként, a legnagyobb szegénység jeleként használják: „Nincsen kutya Szentpálon, mind megették a nyáron”. ld. Szendrey Zs. Falucsúfolóink. Ethn. XXXVIII. 1927. 35. — Az orosz adat kapcsán említem azt a látszólagos ellentmondást, hogy míg a kutyának szemmel láthatólag nem volt semmilyen jelentősége a keleti szláv hitvilágban és gazdaságban (l. alább), nem tudni, milyen célból tettek a X–XI. századi oroszok sírjaiba levágott kutyarészeket? Így pl. a felső-volgai Jaroszlavl melletti feltárt kurgánok 32%-ban voltak különböző kutyacsontok. Ennél magasabb arányban már csak — az oroszok által ugyancsak visszaszítónak minősítve (ld. Levaseva i. hely) — a ló szerepelt, míg a szarvasmarha- és sertés-maradványok számban jóval elmaradtak, I. E. Г. Андеева: Фауна ярославского Поволжья по костным остаткам из курганных погребений X–XII. вв. in: А. П. Смирнов: Ярославское Поволжье X–XI. вв. Москва, 1963. 93–94.

Ⓚ = kutya

XVII. sz. } szelvények a lethkési
XVIII. sz. } temetőben

. tábla. A lethkési (bal oldali vázlat) és az eperjesi (jobb oldali vázlat) X—XI. századi temetők kutya-lelőhelyei

szerint a jánoosszállási 23. gödörben talált fél kutyacsontvázat a kutyaeskü régészeti emlékének tarthatjuk. Egy, a honfoglalók hajviselete kapcsán gyakorta idézett levélben a bajor püspökök mentegetőznek az őket ért vád alól, hogy a magyarokkal kutyára vagy farkasra esküdtek volna, míg ugyanakkor — állításuk szerint — a morvák ezt az „undorító dolgot” többször is elkövették.²³ A feljegyzésnek az esküre vonatkozó része hitelt érdemlő lehet, hiszen a magyarokkal való szövetség révén mindkét nép jól megismerhette keleti szomszédja szokásait — amint ez a hajviseletre vonatkozóan már korábban is igazolást nyert.²⁴ A kutyaesküt a közelmúltban ifj. Horváth J. „török eredetű politikai intézményként” tárgyalta. E szokást a sztyeppéről származtatta, mert ugyanígy kötöttek egyezséget a kunok 1228—1251 körül II. Balduin bizánci császárral és 1245-ben IV. Bélával.²⁵ Adatgyűjtéséből kimaradt Nicephoros pátriárka felháborodott beszámolója, melyre Fehér G. éppen a kutyaeskü kapcsán hívta fel a figyelmet.²⁶ E forrásban arról van szó, hogy a bolgárok 815-ben kényszerítették a bizánci császárt, hogy a szövetségekötésnél az ő szokásuk szerint tegye le az esküt. A császárnak többek között meg kellett ízelelnie egy kutya vérért. Ugyancsak a bolgárokra vonatkozik²⁷ Nikolaos Mysticos pátriárka egyik levele, melyet a X. század első negyedében írt. Itt olyan szokásokról beszél, melyet „pogányok és (nem keresztény) görögök” gyakorolnak. Kifogásolja, hogy nem csak valamiféle áldozatot mutatnak be, hanem misztikus beszédet is mondanak, „aztán miért nem egyszerűen bármiféle élőlényt, hanem ökröket és kutyákat és juhokat választanak ki?”²⁸

Témánk szempontjából értékes még Rasidu-d-Din értesítése, mely a Dzsingisz kánná választásakor tett esküről szól. Ez alkalommal áldozatot mutattak be, mely egy csődör, bika, kos és egy korcs kutya levágásából állt.²⁹ A magyarok kutyaesküje kapcsán nem került eddig említésre a Widukind feljegyzte történet sem. Amikor a kalandozók 933 tavaszán Madarász Henrik ellen indultak, a korábban szövetséges Elba-menti daleminciek³⁰ földjén haladtak keresztül, kiknek segítségét kérték a támadáshoz. A szlávok a kérést visszautasították, s csak egy igen kövér kutyát vetettek oda nekik.³¹ — A fenti jelek azt mutatják, hogy a bizánciak, a morvák és a bajorok tudtak időszaki szövetségeseik eskü-formájáról. A földrajzi közelség, a politikai kapcsolatok s nem utolsósorban a magyarokkal való több éves szövetség miatt minden bizonnyal a dalemincieknek is volt tudomásuk róla. Ha talán nem is helytálló az a gondolat, hogy a 932-ben Henriknél járt magyar

²³ Pauler Gy.—Szilágyi S.: A magyar honfoglalás külfői. Budapest, 1900. 326: „Quod nos praefacti slavici criminabantur cum ungaris fidem catholicam violasse, et per canem seu lupum, aliasque nefandissimas et ethnicae res sacramenta et pacem egisse...”

²⁴ Karácsonyi J.: A honfoglaló magyarok hajviselete. Ethn. VII. 1896. 476—477, Bakay K., Gräberfelder aus den 10. u. 11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der frühlichen Residenz. Alba Regia 6—7. 1965—1966. 66—68.

²⁵ Ifj. Horváth J.: Török politikai intézmények nyomai a középkori magyar állam életében. Ethn. LXXXI. 1970. 265—274.

²⁶ Fehér G. i. m. 46.

²⁷ Trifonov J., Sur les traités byzantino-bulgares conclus dans les rites païens. Bull. de l'Institut arch. bulgare. XI. 2. 1937. 280—282.

²⁸ 66. levél, kiadva Nicolai Constantinopolitani Archiepiscopi epistolae, Migne, PG. 111. col. 263—268. — A fordításért Csóka Gáspárnak mondok baráti köszönetet.

²⁹ Ligeti L.: A Mongolok Titkos Története. Budapest, 1962. 156.

³⁰ de Vajay, Sz., Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäischen Geschichte, 862—933. Studia Hung. IV. München, 1968. 97—99. 102, 115, Epperlein, S., Die Eroberungspolitik des frühfeudalen deutschen Staates unter Heinrich I. in Die Slawen in Deutschland, red. J. Herrmann. Berlin, 1970. 274.

³¹ Widukind I. 38. „Et iter agentes per Dalamantiam ab antiquis opem petunt amicis. Illi vero scientes eos festinare ad Saxoniam Saxonesque ad pugnandum cum eis paratos, pinguissimum pro munere eis prociunt canem”, ld. MGH SS. III. 435.

küldöttség a béke meghosszabbításáról kívánt volna tárgyalni,³² a daleminciek mindenesetre nem véletlenül, csúfságképpen adták az „igen kövér kutyát”, hanem a korábbi jó kapcsolat felbontása jeleként.

3. A kutya kettévágása, összeszabdálása az eskünél — amint erre Eckhardt S. rámutatott — az analógiás varázslás kitűnő példája.³³ Mielőtt áttekintենék néhány adatot, milyen lehetett a kutya szerepe a keleteurópai népek hitvilágában, miért esküdtek erre az állatra, és miért került a X—XI. századi magyar temetőkhöz, nézzük meg, játszott-e jelentős szerepet az Árpád-kori magyarok *mindennapi* életében. Erre vonatkozóan a leghitelesebb tájékoztató a falvakból előkerült állatcsontok százalékos elemzése. Mivel e módszer egyúttal távolabbi, az életmóddal kapcsolatos következtetéseket és feltételezéseket is lehetővé tesz, érdemes vele részletesebben foglalkoznunk.³⁴

Három alföldi és két felvidéki X—XIII. századi település állattaniilag meghatározott csont-anyagát ismerjük.³⁵ Összevetésül — Árpád-kori falvaink szaltovói kapcsolatai³⁶ miatt — tanulságos melléjük helyezni három, VIII. századi kubáni telep rendelkezésünkre álló adatait.³⁷ A következők megfigyelések adódnak: A vadászott és a tenyésztett állatok felhasználásán túl az életmód szempontjából döntő a nagyállattartó (nomád jellegű) és a letelepedett (kisállattartó) gazdasági forma kapcsolódása. A kettő viszonyát a ló-juh-kecske és a szarvasmarha-sértés használatának aránya jelzi. ³⁸ Százalékos előfordulásukat összesítve láthatjuk, hogy a földművelés mellett még a nagyállattartást is megtartó szaltovóiak gazdaságát éppen e két, egymással egyébként ellentétes jellegű állatcsoport használatának egyensúlya jellemzi (jobb parti gorogyiscse: ló-juh-kecske: 52%, szarvasmarha-sértés: 48%; karnauhi telep: 40%—42%; dmitrovi telep: 49%—51%). Ezzel szemben a Kárpát-medencei X—XIII. századi telepeken a specializálódás megindult folyamata látható. A fenti értékelés alapján bizonyosra vehetjük, hogy a kisvárad falu lakosai teljesen letelepedett életmódot folytattak (77%—15%), szemben a kardoskútiakkal (46%—43%) és a rázomiakkal (56%—33%). Utóbbiaknál a nagyállattartás számszerűen kimutatható jelei mellett a vitathatatlanul nomád eredetű lóhúsevés³⁹ elterjedése figyelhető meg. ⁴⁰ (Ez egyben visszaigazolja kiindulópontunk helyességét.) Így nem lehet váratlan, hogy éppen e két telep mutatja a legtöbb közös vonást a kubániakkal, ami még azt a feltételezést is megengedi, hogy lakosaik nem az itt talált lakosság, hanem a honfoglalók leszármazottai lehettek. A vázolt elgondolás alapján — a régészeti anyag pontos ismerete hiányában — a zsitvabesenyői és a rózsási falvak lakosait idegen eredetűeknek tarthatjuk. A rendelkezésre álló adatok alapján ethnikai meghatározásukra nem vállalkozhatunk, eltekintve a földrajzi környezet sugallta lehetőségektől. Mindenesetre figyelemre méltó a zsitvabesenyőiek gazdaságának berendezkedése, mely a statisztika szerint valamennyi közül a legkevésbé

³² Waitz, G., *Jahrbücher des deutschen Reiches unter König Heinrich I.* Darmstadt, 1963. ³ 151.

³³ Eckhardt S.: Kun analógiák a magyar ősvalláshoz. MNY. XXXIV. 1938. 243.

³⁴ A módszer jelentőségét itthon *Méri I.* hangsúlyozta először, I. i. m. 72. 130. j., I. még Цалкин В. И.: Домашние и дикие животные северного Причерноморья в эпоху раннего железа. МИА. 53. 1960. 84—100.

³⁵ *Méri I.* i. m. 42, Ambroš, C., *Zvieracie zvyšky z Bešeňova a Nitrianského Hrádku*, okr. Šurany. SA. II. 1955. 415.

³⁶ *Méri I.* i. m. 54. 18. j.

³⁷ Плетнева С. А.: От кочевий к городам. МИА. 142. 1967. 147—148.

³⁸ Плетнева id. hely. — Úgy vélem, e módszer árnyaltabb tájékoztatást nyújt, mint a tenyésztett és vadászott állatok arányának összevetése.

³⁹ Bálint 1970.

⁴⁰ Jelentőségére *Méri I.* hívta fel a figyelmet, i. m. 43.

támaszkodott a hagyományosan tartott állatokra (szarvasmarha, ló, sertés, juh), ellenben szívesen tenyésztettek kecskét, különösen magas arányban tarthattak tyúkokat, és értetlenül állunk a telepükön talált nagyszámú macskával szemben. A rózsási falu állatcsontanyagával a szarvasmarha-sertés előfordulásának a ló-juh-kecske viszonylatában a többiekhez képest eltolódott aránya egy másik gazdasági fejlődési fokot, tehát a megközelítőleg azonos korszak miatt eltérő eredetű népességet feltételez. Még jobban megerősíti ezt a vadmadaraknak a többieknél nem tapasztalható szerepű vadászata.

	Kardoskút	Rázom	Rózsás	Zsitvabesenyő	Kisvárad	Jobb parti gorgyisce	Karnauhovo	Dmitrovo
Szarvasmarha	31,1	34,3	28,6	23,1	48,6	39	30	29
Ló	27	24	10	1,7	6,2	24	18	24
Juh—kecske	15,9	8,5	18,6	30,9	8,4	24	24	27
Sertés	14,9	21,5	22,9	11,8	27	13	10	20
Éb	3,2	3,3	12,9	3,4	—	—	—	—
Tyúk	4,2	1,5	—	8,4	3,4	—	—	—
Lúd	1,3	—	2,9	—	—	—	—	—
Macska	—	0,3	—	14,6	0,3	—	—	—
Vaddisznó	0,7	0,3	—	—	—	—	—	—
Szarvas	0,3	3	—	0,6	2	—	—	—
Őz	—	1,3	—	1,1	—	—	—	—
Nyúl	0,7	—	—	1,7	0,6	—	—	—
Madarak	0,7	0,5	4,3	2,3	2	—	—	—
Halak	—	1,8	—	—	1,1	—	—	—

Kelet-európai VIII—XIII. századi telepekről előkerült állatcsontok százalékos összehasonlítása (Bökönyi S., C. Ambros és Sz. A. Pletnyeva meghatározása alapján).

Tekintve hogy táblázatunk szerint e falu lakói semmilyen más állat vadászásával nem foglalkoztak s a halászatot sem űzték, e kiugró szám mögött sajátos, feltehetőleg népi gyakorlatot, talán csapdás-hálós befogást kereshetünk. (További két, apró megjegyzés: a még oly kis arányban is kimutatható vaddisznóvadászatot a magyarnak feltételezett falusiak űzték, míg a hipotézisünk szerint idegen származásúak egyáltalán nem vadászták, vagy pedig nem tudták elejteni. Ugyanakkor meglepő a halászat eltörpülő szerepe, melynek az arab forrásokkal való egyeztetése még magyarázatra szorul.)

Ezek után mire következtethetünk a kutyacsontok százalék-arányából? Az ősi, kora Árpád-kori magyarországi falu egyikében egyáltalán nem, egy másikban kiemelkedően magas számban találták kutyák maradványait. Mint láttuk, az utóbbi település egyéb tekintetben is eltér a többitől.⁴¹ A másik három faluban majdnem számszerűen megegyezhetett a kutyák aránya. Ez a szám nem mutat nagy eltérést az újabb kori, paraszti gazdaságokétól; sem különleges megbecsülésre, sem a szol-

⁴¹ Magas arányban kerültek elő kutyacsontok (9—10%) a Fekete-tenger menti szkíták és hellénisztikus városok területeiről, *Либеров П. А.: К истории скотоводства и охоты на территории северного Причерноморья в эпохи раннего железа. МИА. 1960. 120.*

gálatuk mellőzésére nem mutat.⁴² Úgy is mondhatjuk: nem talál ni nyomát annak, hogy a X—XII. századi magyarok gazdaságában, köznapjaiban a kutya különös szerepet játszott volna.

Nem ad útmutatást a szó eredete sem. „Kutya” szavunk csak a XV. század elejétől ismert, régebben az „eb” elnevezés volt a gyakoribb. Az okleveles említés félrevezető lehet, mert a legkorábbi a nyugati eredetű agárt ismerjük (1193),⁴³ míg a bolgár-török eredetű „kopó” szavunk csak 1238-ban szerepel először,⁴⁴ s a XIII. században beköltözött kunok komondoráról jóval később, 1544-ből hallunk először.⁴⁵

4. Az elmondottak alapján könnyebb állást foglalni, hogy a X—XI. századi temetőinkben talált kutyatemetkezéseknél totemisztikus gondolat vagy csak a kedvező állatnak a halottat kísérő feladata vezette a temetést végzőket. Az előző mellett szólna, hogy egyik X. századi temetőnkben talált állatcsontváz kapcsán Kralovánszky A. a totemisztikus indíttatás lehetőségét is felvetette.⁴⁶ (A szerző nyomán hangsúlyoznunk kell a temető régészeti és embertani anyagának, a temetkezési szokásoknak az egykorú magyar leletektől való eltérését.) Az is tény, hogy a kutya esetében ugyancsak felmerült a tőle való leszármazás hitének feltételezése. Gunda B. az „eb ágyából született”, „ebanyától lett” és hasonló kifejezések gazdag anyagát összegyűjtve totemisztikus hagyományokra, mithológiai vonatkozásokra következtetett.⁴⁷ Megítélésünk szerint a közölt adatok nagy része — ha „másodlagos totemisztikus képzetnek” minősítjük is — a boszorkánykodáshoz fűződik,⁴⁸ s ez óvatosságra int. A boszorkányokkal való kapcsolat magyarázza, miért hangsúlyozzák szólásaink legterebélyesebb csoportjában (a kutyával kapcsolatosak) kizárólag az állat rossz tulajdonságait.⁴⁹ A környező népek, s általában, az indoeurópaiak elképzeléseiben a kutya az ördög, a boszorkány megtestesítője, a Rossz teremtménye, az Alvilág őrzője.⁵⁰ A magyar babonák boszorkány alakja európai eredetű,⁵¹ éppen ezért a

⁴² Méri I. szerint (id. mű 43.) még ez is viszonylag sok kutyát jelent. Tény, hogy a XIX. század elején a kalműkök gazdaságában ismeretlen volt a kutya, hasonlóképpen a kecske és a sertés is: *Liberor* i. m. 134. — A IV—VI. századi volgai finnek egyik telepén talált állatcsontok közül 1,8% tartozott kutyához. ld. Б. И. Бубликова: Фауна пекуновского городища. МИА 13. 1950. 134.

⁴³ Hankó B.: Ősi magyar kutyák. A Hortobágyi Múz. Kiadványai. 2. Debrecen, 1940. 8. 17.

⁴⁴ Melich J.: Kopó. MNy. XXVIII. 1932. 96—100.

⁴⁵ Hankó B. i. m. 8.

⁴⁶ Kralovánszky A., Szarvasmarha temetkezés a honfoglalás korából. Magyar Mezőgazd. Múz. Közl. 1964. 171—182.

⁴⁷ Gunda B., A totemizmus maradványai a magyar táltoshagyományban. DMÉ. 1957. 70—71.

⁴⁸ Kertész M., Szólasmondások. Budapest, 1922. 91, O. Nagy. G.: Mi fán terem? Budapest, 1957. 200—201.

⁴⁹ Szabó E., A házi állatok a magyar szólásokban. MNyör XXIII. 1894. 63, Prikkel M., A „kutya” a magyar szólásokban. MNyör XXIV. 1895. 27—33, 71—77, 264—270, 304—312, Rakonczai F., A „kutya” szó nyelvjárásunkban. MFM Néprajzi Adattár 112—68, O. Nagy G. id. hely.

⁵⁰ Cerberus the Dog of Hades. The History of an Idea by M. Bloomfield, ismerteti: *Osztern S.*, Ethn. XVII. 1906. 256—259, *Heller B.*: Mephistopheles mint kutya. Ethn. XX. 1909. 203—204, *Scherath, B.*, Der Hund bei den Indogermanen. Paideuma, VI. 1954. 25—40, *Милев, В. Ф.*, Значение собаки в мифологических верованиях. Древности, VI. 1876. 209.

⁵¹ *Solymossy S.*, A magyar ősi hitvilág. Magyarság Néprajza, IV. 376—377, és Nagy Ilonka szíves tájékoztatása.

⁵² pl. Nagy J., Bács megyei mesék és népmondák. Ethn. IX. 1898. 140, *Sztancsek J.*, Privigye vidéken gyűjtött babonák, babonás szokások és házi gyógyszerek. Ethn. XX. 1909. 244, *Bálint S.*, Szeged-vidéki babonás történetek. Ethn. XLI. 1930. 49, *Szűcs S.*, Boszorkány-történetek a Nagysárrétről. Ethn. XLVII. 1936. 154, stb.

boszorkánykodás különböző, kutyával kapcsolatos adatait⁵² érdeklődésünkben ki-
zárhatjuk.

Tekintettel arra, hogy a magyarságnál már a honfoglalás korában is csak nyo-
mokban élt a totemisztikus hit,⁵³ valószínűbbnek tűnik arra gondolnunk — Dienes
I. gondolatát továbbfűzve —, hogy a X—XI. századi sírok közé ástott kutyákat gaz-
dájuk halálakor ölték le, hogy kísérjék és védjék a lelket az úton rá váró bajoktól.
Ez a szerep bontható ki a keleti párhuzamokból is.⁵⁴ A kutyával való érzelmi kap-
csolatra egy, a Csuszovája mentén élt voguloknál lejegyzett szokásra hivatkozhatunk.
E párhuzam azért is indokolt, mivel az eperjesi, hódmezővásárhelyi, letkési
és zalavári síroknál is köznépi temetővel van dolgunk. Adam Brand 1692—1694 között
tett útvjáról a következőkről is tudósított: „Egy nagy, vadállatok vadászatára betani-
tott kutya, mely nem kevésbé hasonlított egy angol dogra, hirtelen elpusztult, anél-
kül, hogy ezt valaki előre is sejtette volna. Szörnyű kiáltozásokat és jajgatásokat le-
hetett hallani, mindenütt csak bánkódtak és sóhajtoztak. Mindenki sajnálta ezt a
kutyát; az egyik a képességei miatt, míg a másik valamilyen tőle kapott szolgálatért.
Végül miután mindnyájan kísérták és kisértajtozták magukat, eltemették ezt a kutyát;
úgy, mintha ember lett volna. Még többet is tettek, mert hogy hitük szerint jobban
pihenhessen, feje alá egy fadarabot tettek, melyet külön erre az alkalomra készítet-
tek el. Azután egy kis kunyhót emeltek a gödör fölé... Megtudtuk, hogy e népeknél
ez egy régi szokás.”⁵⁵

A kutyaeskü értelmezésére áttérve itt említjük meg A. Castrén tudósítását,
mely szerint e szokás az északi osztyákoknál is megvolt. Náluk ez egy bálványkép
összevagdolásából állt. Castrén szerint a tárgyalt esküt a szamojédoktól vették át.⁵⁶
(Utóbbihoz nem találtam anyagot.) Úgy vélem, a híres utazó említett adatának nincs
olyan értéke, hogy a kutyaesküt a továbbiakban is ne sztyepei eredetűnek tartsuk.
Szemben a medvére és farkasra vonatkozó gazdag anyaggal,⁵⁷ az obi-ugoroknál e
gyakorlatot mások nem figyelték meg. A legközelebbi rokonaink életéből vett nép-
rajzi adatok⁵⁸ és két, Pecsora menti vogul áldozati hely állatcsont anyagának elem-
zése⁵⁹ azt mutatja, hogy a kutyának valóban semmilyen szerep sem jutott a vallási
elképzeléseikben. Így feltételezhetjük, hogy a Castrén feljegyezte kutyaesküt vala-
melyik török néptől tanulhatták el, amint a szomszédos lovasnépek hatása a Volga
menti finnugor népek hitvilágára — más vonatkozásban — már korábban is fel-
merült.⁶⁰

A rendelkezésemre álló adatok alapján úgy látom, a kutya az eskünél kapott meg-
becsülés ellenére nem élvezett különös tiszteletet a sztyeppe népeinél sem. Több szí-

⁵² Dienes I. i. m. 14—16. — Érdemes megemlíteni, hogy a kutya mitikus tisztelete K-Ázsiában
sem jelentett totemisztikus kapcsolatot, l. P. Pelliot ismertetését W. Koppers cikkéről, T'oung Pao
XXVIII. 1931. 463.

⁵³ A giljások a haldokló mellére helyezik kedvenc kutyáját, hogy lelkét az állat vegye át, l.
Zélénine, D., Le culte des idoles en Sibérie. Paris, 1952. 42. Ugyancsak gilják szokás volt a medve-
ünnepeken kutyákat leoltni, hogy azok a medve lelkét is magukkal vigyék az őserdő urához, majd
ott cseréljenek bőrt és a jövő évben medve alakjában térjenek vissza, l. Frazer, J. G., Az aranyág.
Budapest, 1965. 294. Egy burját mesében a hős lelkei három halban, kutyában és nyúlban rejtezköd-
nek, l. Berze Nagy J., Magyar szólásaink és a folklóre. Ethn. XL. 1929. 134. A kutyakoponya a ka-
zak néphit szerint magába fogadja a betegséget (l. Zélénine i. m. 51—52.). E felfogás nálunk is élt.
l. Káoszonyi F., A vakondok szíve és a kutya koponyája mint gyógyítószer. Ethn. XLII. 1931. 148.

⁵⁴ Munkácsi B., Vogul Népköltési Gyűjtemény. I. Budapest, 1902. LXXX.

⁵⁶ Castrén, A., Reisen im Norden. Leipzig, 1853. 234.

⁵⁷ Munkácsi B. i. m. XCVII, CXXXI, CXLVIII, stb.

⁵⁸ Munkácsi B., Vogul Népköltési Gyűjtemény II. 2. Budapest. 1910. 3322.

⁵⁹ Кануев В. И.: Канинская пещера. Москва, 1964. 120—122.

⁶⁰ Bálint Cs., Tanulmányok a IX—X. századi magyarság lovasmeteközéseiről (Sajtó alatt.)

bériali népnél az állat szelleme a gyógyításnál segédkezik, de a mondákban és hőskölteményekben a vadászaton kívül többnyire csak kisebb jelentőségű eseményeknél emlékeznek meg róla. A párhuzamok nagy része földrajzilag és etnikailag egyaránt távolos.⁶¹ Mint láttuk, ugyanez az adathiány tapasztalható a hazai régészeti és néprajzi anyagban is. Ezt az ellentmondást látva úgy gondolom, a kutyának az eskünél juttatott, és az egykori élet más területein betöltött szerepe közti ellentmondás csakis a pápának írt levél szó szerint értelmezésével oldható fel. Jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy a forrás egymást helyettesítő értelemben beszél kutyára vagy farkasra (per canem seu lupum) tett esküről.⁶² Fehér G. ezt a helyettesítést magától értetődőnek vette.⁶³ Nézetem szerint, ha ezt mint kényszerűséget elfogadjuk is, még mindig nem tudjuk megmagyarázni — túl a két állat származástani rokonságán — miért a kutyát tartotta erre megfelelőnek a bolgár, a magyar, a kun és a mongol. A kérdés tisztázása a néprajzosokra vár.

5. Egyelőre arra sem tudok választ adni, mi lehetett a *tartalma* a XI–XII. század fordulóján ennek a teljesen pogány gyakorlatnak. A jánoszszállási leletet a bajor püspökök levelétől majd kétszáz év és egy társadalmi változás választja el. Ugyanekkor a források szólnak a pogány szokások továbbéléséről is, ld. Szt. László híres törvénye (I. 22.), Kinnamos 1165-re vonatkozó feljegyzése⁶⁴ és a vitatott hitelű Kassai Kódex anyaga.⁶⁵ Lépten-nyomon tapasztalható, milyen gyakran fordulhatunk a pogány hitvilág értelmezésénél a még a XX. században is élő⁶⁶ mesevilágunk adattárához, hogy maradt fenn évszázadokon át a népi ábrázolásmód,⁶⁷ s bukka-

⁶¹ pl. Harra, U., Die Religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. Helsinki-Porvoo, 1938. 117–119, 321, 324, 339, 365, Tagán G., Adatok az altáji népek sámánizmusához. Ethn. XLIII. 1932. 34. — A kutyának a vadászatban való felhasználása gyakori: pl. mádarai szikladombormű lovasát kísérő kutyá ábrázolása, utalás az ujguroknál: Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Balasagun. II. St. Petersburg, 1910. 452. (152_{aa}), a mongoloknál juhászoktól esik szó: Ligeti i. m. 173, és a hazai, XII. századi aquamanilekre mintázott kis kutyák ugyancsak a vadászatot idézik: László Gy., A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 80–81.

⁶² A vogul medveünnepeken titkos szavakat mondanak a medve és testrészei, valamint más élőlények megnevezésére, s ilyenkor a kutya farkasként szerepel, ld. Kannisto A., A vogul medveünnepek. MNy. XXXIV. 1938. 201. Úgy tűnik, Permben ez a helyettesítés régebben is előfordult, ld. Чарнолуцкий В. В.: "Ящер" пермского стиля. Труды Инст.-а Этн. им. М. М. Миклухо—Маклая. LXXVIII. 1962. 262–263, 265.

⁶³ Fehér G. i. m. 46. Ezt vallja általános, vallástörténeti alapon M. Eliade is: Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase. Paris, 1968. 363. — A mongol adatokból ugyancsak erre kell következtetnünk, mert ott is a magyaroknál megfigyelhető kettős magatartás mutatható ki: a „kutya” becsmélő jelző (I. Ligeti i. m. 165.), de az esküálldozatukhoz kutyát is vágnak (I. fentebb), és az állat-ciklusban az egyik évet róla nevezik el (I. Ligeti L., Sárga istenek, sárga emberek. Budapest, 1934. 437–439.). Hasonló okból „elégedhetek meg” a baskírok, a karakirgizek (Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930. 69–70.) és a kirgizek (Munkácsi B., Farkas-tisztelet az ókor törökjeinél. Ethn. XLII. 1931. 33.) a kutyától való származás hitével, míg a wu-szun, k'ao-cső és a türk nép (Shiratori, K., Über den Wu-sun Stamm in Centralasien. KSz. III. 1902. 135, 139.) őseit farkasra vezette vissza. Dzsingisz kán farkas és szarvas őseiről szóló hagyomány (MTT) közmert. — A farkas-kultusz legújabb összefoglalása: Eliade, M., De Zalmoxis à Genghis-khan. Paris, 1970. 13–30.

⁶⁴ László Gy., Varázslat egy középkori falusi templomunkban. Kolozsvár, 1947. 9–10.

⁶⁵ Fehér M. J., Képek a magyar sámáninkvizíciók történetéből. Warren, Ohio, 1967., Uő; Középkori magyar inkvizíció. Buenos Aires, 1968. A latin szöveget l. a Magyar Tört. Szemle (New York) I. 1970. 3–5. füzetében. Hazai kritikája: Schram F., A középkori sámánperekről. Ethn. LXXIX. 1968. 281–284.

⁶⁶ Bosnyák S., „A Föld úszik a tengeren...” A Gáspár-házaspár világképe. Világosság, 1970. 7. 432–437, Képes G., A magyar ősköltészet nyomairól. IIK. LXVIII. 1964. 191–192.

⁶⁷ Méri L., A nadabi kályhacsempék. Arch. Ért. 1957. 199, Nagy K., Alakos kályhacsempék Kevermesről. MFMÉ. 1968. 92–97.

nunk a pogány varázslások nyomaira középkori temetőikben,⁶⁸ templomokban (!) és templomok környékén.⁶⁹ A jánoszállási kutyaeskü (vagy esküáldozat) korban az 1060—1061-ben lezajlott „pogánylázadás” — amikor Békésben nyilvánosan is a régi szokásokhoz tértek vissza⁷⁰ — és az 1165-ös zimonyi ostromnál látott varázslás időpontja közé esik. Ugyanerre az időszakra keltezhetők a békésszentandrás-i ló-, szarvasmarha- és szarvas-áldozatok is.⁷¹ Az újonnan előkerült régészeti adatok tehát a forrásokat, a művészeti és néprajzi tanúságokat igazolják: a kora Árpád-korban a köznép nyíltan vagy titokban, de folytatta dédapái áldozatait, hitte vagy gyakorolta babonáit, megőrizte gondolkodásmódját.

LE RÔLE DU CHIEN DANS LES CROYANCES RELIGIEUSES CHEZ LES HONGROIS DU Xe—XIIe SIÈCLES

par

Csanád Bálint

(Szeged, Musée du Ferenc Móra)

Au cours des fouilles de sauvegarde menées à Jánoszállás (à 20 km du Nord de Szeged) nous avons trouvé des fosses du XIe—XIIe siècles, dont une contenait quelques ossements d'un chien. L'animal avait été d'une taille moyenne, et fut, sans doute au cours d'une cérémonie rituelle découpé en deux, et la partie d'avant-train a été déposée dans la fosse avec beaucoup de soin. (fig. 6—7.) L'auteur considère cette trouvaille comme un vestige d'un serment fait à chien, ce qui était, d'après les sources, exécuté de telle façon chez les Hongrois du Xe siècle (voir la lettre des évêques bavarois au pape, en 900, et très certainement le refus d'un propos d'alliance des Slaves d'Elbe, noté par Widukind). Le chien jouait un rôle remarquable dans les cérémonies suivantes la signature d'alliance entre nomades et chrétiens (voir le contract des Bulgares avec Byzance en 815, signalé par le patriarche Nicéphore, et au début du Xe siècle l'attaque violent dans une lettre du patriarche Nicolaos Mysticos) lorsque les données de Joinville et d'une charte hongroise nous en parlent bien détaillé dans le cas des Coumans, entre 1228—1251 et en 1245.). L'Histoire Secrète des Mongols indique qu'à l'occasion de l'élection de Ghenghis khan on a fait une sacrifice, où, parmi d'autres animaux un mâtiné fut aussi tué.

Parfois le chien était un compagnon dans l'au-delà aussi. Les récentes fouilles de l'auteur et d'autres ont permis de vérifier les données concernant la présence des tombes de chiens dans les cimetières du Xe—XIe siècles. (fig. 9—10.) Il paraît très vraisemblable qu'il s'agit plutôt des tombes complètement séparées de ceux des hommes, et non d'une croyance qui aurait exigé l'enterrement commun avec son maître (comme il est bien le cas des tombes à sacrifice de cheval). Ce fait doit concorder à un autre objectif rituel.

Afin de le saisir nous avons fait un analyse détaillé de la proportion des ossements animaux trouvés dans les habitats du VIIIe—XIIIe siècles en Europe orientale (voir la table ci-jointe). Cette méthode très apte d'ailleurs pour l'enquête de la mode de vie chez différentes populations, nous a permis de constater que le chien ne pouvait avoir un rôle important dans la vie ni des Slaves ni des peuples sémi-nomades non plus. Ce fait reflète la même image que les données de l'ethnographie

⁶⁸ *Szőke B.*, *Spuren des Heidenthums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns*. Stu. Sla. II. 1956. 119—126. Bakay K. az ipolytölgyesi középkori temető egyik lelete kapcsán e kérdést dolgozza fel.

⁶⁹ I. 64. j.

⁷⁰ *Kristó Gy.*, *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez*. Acta Hist. (Szeged) XVIII. 1965. 49—52.

⁷¹ *Bálint Cs.*, 1970. i. m. A korrektúrák idején került kezembe egy, a szibériai kutya-temetkezésekről szóló adatközlés, ld. *X. Арсланова: Погребения тюркского времени в Восточном Казахстане. Культура древних скотоводов и земледельцев Казахстана*, К. А. Акишев ред. Алма-ата, 1969. 51. — Cik kemhez a rajzokat Kratochwill Mátyás, a fényképeket Könyha Kálmán (8. kép) és Toppantó Istvánné készítette. Itt köszönöm meg Hoppál Mihálynak és Székfi Lászlónak a feldolgozás közben adott tanácsait, valamint az értékes segítséget lektoraimnak, *Méri István-nak* — és *Dószegi Vilmosnak*, akihez ez az írásos köszönet későn jut el.

nous offrent. Pourtant une chose distinctive se présente: pour les peuples indoeuropéens le chien est rangé toujours à côté du Mal, signe de l'Enfer, et fut, dès le Moyen âge, un attribut de la sorcellerie, ce qui lui a valu de violentes attaques de l'Église. En revanche, pour les nomades et des peuples de Volga, l'âme du chien est parfois un compagnon protecteur contre les mauvais esprits de l'au-delà qui guettent le nouveau-venu, ou aide de combattre le Mal et la maladie. Quelquefois l'affection personnelle pouvait aussi motiver l'enterrement du chien, comme il nous en témoigne le récit d'Adam Brand, à la fin du XVIIe siècle. Quant à l'importance du chien dans les serments, l'auteur accorde une importance essentielle à une tourmente de la lettre des évêques bavarois. D'après eux, on pratique le serment à un chien *ou* à un loup (*per canem seu lupum*). Une série de données archéologiques et ethnographiques nous prouvent que le chien remplace souvent le loup, animal sacré des peuples des Steppes et bien des Hongrois aussi.

Ce qui vaut d'être encore noté c'est l'époque même du serment à chien de Jánosszállás. Cette coutume purement païenne se date au moins un siècle plus tard de la christianisation des Hongrois. Or la survivance des pratiques ancestrales (hélas, de celle des idées nous n'avons guère de précisions) peut être prouvée pendant tout au long du Moyen âge. Les vestiges archéologiques justifient l'attestation des sources historiques et ceux de l'ethnographie et de l'histoire de l'art: à haut Moyen âge le peuple commun hongrois, soit en public soit en secret, n'abandonnait pas les sacrifices de ses aïeux, croyait ou pratiquait ses coutumes et gardait sa mentalité.

Köszönettel nyugtázzuk a SAJTÓALAPRA küldött hozzájárulásokat.

Dr. Balogh Károly USA

dr. Balogh Lajos USA

Baur István USA

Bornemissza Katalin Ausztria

Csáky László USA

Csörgeő László USA

Csörgeő Lipót USA

Dávidházi János USA

Fodor Dezső USA

Dr. Hites László USA

Karlai Kohl Károly Hollandia

Dr. Kertész Tivadar Venezuela

Kiss József USA

Muslay István Venezuela

Dr. Nagy Talavéra Miklós USA

Dr. Nimród Ferenc USA

Orbán László Canada

Dr. Palínay Gyula USA

Pavláth Katalin USA

Persik Béla USA

Dr. Péterfalvy János Németország

Puskás László USA

Sumir Tóth József USA

Szabó Sándor Canada

Takács Zoltán USA

Tomaschek László USA

Tócsák József USA

Tóth Attila USA

Vladár Ervin Venezuela

A magyar köznép a X–XI. században

VITÁZÓ GONDOLATOK A KOR RÉGÉSZETI LELETEIRŐL

BÁLINT CSANÁD

A honfoglalás és kora Árpád-kori magyar köznépi régészeti anyag pontos meghatározása még ma is nehézségekkel küzd. Igaz, az utóbbi évtized hazai kutatásai azal biztatnak, hogy kiléphetünk a szemmel láthatólag szűk keretek közé szorult kutatási helyzetből. Mivel azonban ezt a jelenleg is folyó munkát legutóbb egy jugoszláv kolléga „nagy magyar ábrándozásnak” („grossungarische Faszination”) bélyegezte, szükségesnek érzem, hogy a kérdést ilyen szempontból is felülvizsgáljuk.

A legelején kell kezdenünk.

1834 nyarán, a mai Ladánybene határában, Benepusztán gyűjtötték össze az első, tudományosan ismertetett honfoglalás kori sir néhány mellékletét. A megmentett emlékeket, az eltemetés módját barokkosan hosszú cím alatt (benne volt az egész cikk történeti veleje) Jankovich Miklós tette közzé a Magyar Tudós Társaság Évkönyvében (II. 1832–1834): „*Egy magyar hősnek, — hihetőleg, Bene vitéznek, — ki még a' tizedik század elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újonnan felfedezett tetemeiről, 's öltözetének ékességeiről.*” A leletek értékelését Jankovich a maga korában hibátlanul végezte el. Következtetéseiben figyelembe vette, hogy „perzsa” jellegű díszítéseket, lócsontokat, kardot és kengyeleket stb. találtak, s velük együtt több, a keltezést biztosító pénzt: I. Berengár király majd császár (888–924) páviai és milánói veretű dénárjait. Mindezek láttán teljes joggal állapíthatta meg, hogy honfoglalás kori sirről van szó, és az átlukasztott, tehát ruhát díszítő pénzek valamelyik itáliai kalandozó hadjárat zsákmányaként kerültek az országra.

A következő lelet 1853-ban, Vereben látott napvilágot. Minthogy ez leletanyagában, temetkezési szokásában hasonlatos volt a benepusztaihoz, s ismét csak voltak benne X. századi nyugati pénzek, természetesen ugyanilyen joggal a verebi sirt is a honfoglalókhöz köthették. A későbbiek során felbukkanó leleteket mindig az említett sírokhoz hasonlították. Ily módon gyarapodott a honfoglalókének tartott hagyatéka a századforduló tájáig, s — mint egy történésünk rámutatott — lényegében ma is ezt a nyomot követjük. A közelgő ezredéves évforduló táján, a múlt század végén került sor az első nagy összefoglalások megírására. A történettudósok — ekkor még nem vált el a történelem és régészet — azt találták meg a földből kiásott anyagban, amit a nemzeti lelkesedés, a millennium ünnepi hangulata elvárt tőlük. Felfogásuk szerint Árpád magyarjai csupa keleties öltözkű, lovas vitézek voltak, kiknek pusztá neve is sok népet rettegésbe hozott. A honfoglalás kori „szép” anyagot „lefoglalták” a magyarság számára. Kézenfekvő volt hát a gondolat — s az akkori politikai beállításnak ez jól meg is felelt —, hogy a számos, leleteiben és temetkezésében hasonló, csak éppen szegényesebb benyomást keltő X–XI. századi temető az alávett szlávok hagyatékát jelzi.

A nemzetiségek történetírása szintén a századfordulón vett lendületet. Őseik régészeti „lefokozásán” nem kellett bándniuk; az idő múlása őket látszott igazolni. Egymás után váltak ismertté ezek a szegényes temetők, ill. temetőrészletek. Leleteik a tarsolylemezes, övgarnitúrák stb. temetkezésekkel szemben letelepült, földművelő népességről tanúskodtak, és számuk felülmúlta az előbbiekéét. A szomszéd országok kutatói szinte kivétel nélkül ma is a régen kialakított úton járnak. Ők a helyi lakosság, a szlávok anyagát a ma általunk köznépnek nevezett temetőkben látják, a magyarságot — akár romantikus történészelődeink — változatlanul kizárólag ékszerekkel teleítűzdeit, nomád katonanépnek tartják.

Egy fél évszázadig tartó, a korábbinál rendszeresebb anyaggyűjtésre volt szükség ahhoz, hogy felismerjük: a klasszikus honfoglaló leletcsoport szűk a magyar hagyatékteljes meghatározásához. E területen valóban még csak a kérdések megfogalmazásánál tartunk, így itt csak két problémát említek meg. A jellegzetesen honfoglalónak tartott leletek Magyarország egyes területeiről szinte teljesen hiányoznak, míg ugyanott gyakran fordulnak elő köznépi temetők. Egy kutatónk már húsz éve felfigyelt arra, hogy a tarsolyemezek stílusával jellemzett emléktárgyak a Dunántúlon ritkábban fordul elő. Ez különösen azért szembetűnő, mert a honfoglalás korában a fejedelmi család szállása is valahol Magyarország nyugati felében kellett legyen (Budapest, Pécs környékén és a Kisalföldön keresik), sőt, a legtöbb középkori nemzetség bölcsője is a Dunántúl volt. Hasonló hiányt tapasztalunk az államalapítás korának viszonylag jól kutatott, ismert központjai körül is (Székesfehérvár, Esztergom, Veszprém). Ugyanakkor elgondolkoztató, hogy a honfoglalás kori lelőhelyek két olyan vidéken (elsősorban a Felső-Tisza vidéke és kisebb mértékben a Tisza—Maros—Körösök köze) sűrűsödnek a legjobban, melyeknek nem volt a X. század folyamán az említettekhez mérhetően fontos szerepük. — Nem látunk még tisztán a magyar fazekasság egy jellegzetes terméke, a cserépüstök kérdésében. Ez az edényfajta a Kárpát-medencében kétségtelenül a magyarokhoz köthető. Az ország egyes részein a honfoglalástól talán egészen a tatárjárásig használatban volt. Még ilyen széles időbeli használat esetén is figyelemre méltó, hogy az Alföldön egy-egy falu határában 3—6, bográcsos lelőhelyről is tudunk, és olyan tájakon is gyakoriak (pl. Dél-Bánát), ahonnan a kutatás hiányossága vagy egyéb okok miatt ma még nem tudunk magyar emlékekről. Sokszor más típusú, de formailag egyező cserépüstök vannak X—XI. századi leletegyüttesekben az Al-Duna mindkét oldalán; ott sejtetőleg besenyők használták. A cserépüstök által felvetett néptörténeti kérdés megoldása a megfelelő korú déloroszországi régészeti anyag megismerésének függvénye.

Térjünk vissza a köznépi anyag meghatározásához. A századfordulón még gondolhatták azt, hogy csak a lovassírokban kereshetők a honfoglalók halottai. Időközben azonban tisztázódott, hogy a lovastemetkezések csak a társadalom felső és középső rétegeit jelzik, míg a köznépi tömegek anyaga másutt keresendő. E felismerésben egy nagy történészünk járt elől, aki századunk első éveiben az alábbiakat írta: „...Van-e időbeli különbség a honfoglaláskorinak nevezett pogány-magyar, meg a hajkarikák, nyakpercek által jellemzett s rendszeren Árpád-házbeli királyaink érmeivel datált keresztyén magyar temetők között: erre határozott feleletet nemigen adhatunk. Mégis valószínűbbnek tartom, hogy inkább nemzetségi és társadalmi különbség van a két csoport között.”

Nos, a hajkarikás, keresztyén magyar temetők egyik jellemzője, hogy a régész csak kevés tárgyat visz be a múzeumba az ásatásról — sok sír „melléklet nélküli”. Ez a kifejezés — egymás között gyakran használjuk — valójában annyit jelent, hogy nem volt a halott mellett a romlásnak ellenálló fém, csonttárgy vagy pl. agyagedény. A századok óta sírban nyugvó emberek ruházatáról, fából faragott és egyéb műlékony anyagból készült tárgyairól szinte semmit sem tudunk. A régészet mégsem hibázik alapvetően, amikor e halottakat a társadalom legsőbb rétegeihez köti, hiszen a fémtárgyak legtöbbször valóban magasabb értékű volt, mint azok fából, csontból stb. készült megfelelői. Akinek pedig annyira sem tellett, hogy legalább egy bronz-huzalból hajlított karikát fűzhessen a hajába, az tényleg csak igen szegény ember lehetett. A „melléklet nélküli” sírok nagyobb számú jelentkezésének két fő oka lehet: a társadalom differenciálódása (az uralkodó osztállyal szemben kialakul a szegény alattvalók tömege) és a világvallások elterjedése. Nyugaton a keresztyénség felvételével a frank, alemann, bajor temetők egy csapásra elszegényednek, és még a sírokban talált tárgyak technikai színvonala is ritkábban egyezik meg a korábbival. Ott senki sem gondol valamilyen idegen népesség feltűnésére. Tudott dolog, hogy a pogánykodásra, eretnekségre egyformán ügyelő egyház ideológiai és gazdasági okokból (ne vesszen kárba az értékes ruha, használati tárgy stb.) egyaránt csak a személyi jellegű viseleti tárgyak eltemetését engedélyezte. Ez tapasztalható Keleten is: a moha-

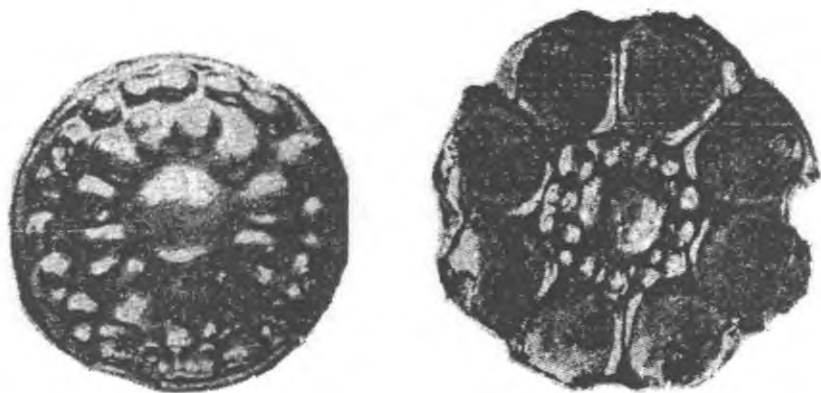
medán és zsidó vallás elterjedését többek között — az adott korszakokban — a melléklet nélküli sírok szaporodása is mutatja. Kitűnő, nálunk már régen feldolgozott példa erre a lovastemetkezés megváltása: az egyház nem engedélyezte az értékes ló leölését, helyette a buddhista pap vagy — éppen nálunk — a katolikus egyház kapta meg az áldozatra szánt, felszerszámozott lovat.

A kereszténység hazai elterjedésének ezért jó jelzője a lovastemetkezés eltűnése. A lovassírok száma éppen abban az időben ritkul meg rohamosan, amikor az egyház kiépíti hatalmát, megszervezi a hozzá tartozó falvak adózási rendszerét. A szigorú királyi rendeletek ellenére mégis könnyen előfordulhatott, hogy egy-egy halottat tél-időben, tavaszi nagy vizek idején a pap tudta nélkül tettek le a földbe (megesett ez még a múlt században is). Ilyen esetekben — ha tehette — a család leölte az elhunyt hátasát. A lovastemetkezés kihunyóban levő szokását a XI. század közepén a Vata „lázasadását” jelző, illetve támogató népi mozgalom valószínűleg még egyszer felszította. Ha Vata „leborotváltatta fejét és pogány módra három farkocst eresztett” (ezért találni férfikoponyák mellett is hajkarikákat!), varázslókkal vette magát körül, lóhúst evett és — megint csak a krónikás szavait idézem — „mindenféle gonosz bűnt” is művelt, hogyne lenne lehetséges, hogy az ő idejében az uralma alá tartozó földeken a pogányságra hajló családok — újból hangsúlyozom: ha anyagilag megengedhették maguknak — bizony leölték az elhunyt hátasát! (A Békés melletti Povádon feltártak egy Vata-korabeli temetőt, melyben előfordult loáldozat is.) Leventét, András és Béla királyaink testvérét 1047-ben temették el pogány módra! Azt is mondja róla a krónikáiról, hogy „ha tovább élt volna, és hatalmat nyer az országon, kétségtelenül egész Magyarországot megrontja a pogány bálványozással”. Semmi kétségünk nincsen aziránt, hogy a Vazul-fi hercege! népe is követte az ősi életmódban és temetkezésben. Ilyen — és más — pogány magyar szokások mutathatók ki a Kárpát-medencei X—XI. századi temetőkben, melyeket a nemzetközi kutatás — a magyar eredmények figyelembe vétele nélkül — ma is az ún. *bjelobrdói kultúra* néven jelöli meg.

Bjelobrdó ma kis község Eszék alatt, a Duna és a Dráva szögleténél. Határában a múlt század végén mintegy kétszáz síros temetőt tártak fel, melyet első királyaink által veretett pénzék a XI. század közepére, második felére kelteznek. A leletanyag meglehetősen szegényes benyomást kelt, sok sír volt „melléklet nélküli”. A bjelobrdóival teljesen egyező temetők a kora Árpád-kori Magyarország egész területéről ismeretesek, sőt, sokban hasonlók majdnem egész Kelet-Európában előfordulnak. A hazai anyagban a honfoglaló temetkezési szokásokkal közös vonások: a halottaknak arccal kelet felé való eltemetése, s mint említettem, a magyarokra jellemző lovastemetkezési forma megléte. A leletanyagból az a legfontosabb számunkra, hogy több, bjelobrdóinak tartott tárgytypus megvan vitathatatlanul magyar temetőkben is. Az utóbbiak zöme a X. századra esik, míg a bjelobrdói típusúak túlnyomórészt a következő században voltak használatban. Arra kell gondolnunk, hogy a honfoglaló magyarság jelentős mértékben hozzájárult e kultúra kialakításához, egy-szerűbben fogalmazva: a honfoglalók XI. századi utódai — és elsősorban ők — joggal kereshetők a XI. századi temetőkben.

Tételesem nehéz összefoglalni a szomszéd államok kutatói által képviselt felfogást, hogy a bjelobrdói kultúra miért elsősorban a szlávok hagyatékával egyezik meg. Álláspontjukat a kérdés kutatásának alakulása formálta ki. Ma már csak a korábban felrajzolt kép gazdagítását, finomítását végzik, és eredményeinket élesen kritizálják. Egy meglehetősen túlzó nézet szerint azok a sírok tekinthetők nem magyarnak, amelyekben nincsen lovastemetkezés, szablya, tarsolylemez, palmettás övveret. E meghatározás sejtetőleg nem a fentiek együttes előfordulására vonatkozik, hiszen tudunk olyan tarsolylemezről, melyben nem volt loáldozat nyoma; az eddig leggazdagabb honfoglalás kori temetkezésben nem találtak tarsolylemez; a szablyás sírok száma mintegy félszáz körül van. Az említett szempont alapján nem beszélhetnénk a magyarok asszonyairól sem, mivel az ő csontjaik mellől igazán nem várhatjuk a katonáskodó férfiak felszereléseit. (Igaz, az 50-es években nálunk is

úgy képzeltek el a magyar—szláv kapcsolatokat, mintha a honfoglalók nők nélkül érkeztek volna az új hazába, s feleséget az itt talált szláv lakosságból választottak. Az embertani kutatás azóta bebizonyította e nézet tarthatatlanságát.) A lovastemetkezések rangjelző szerepéről fennebb esett szó. Az előbb a magyarokat meghatározóként felsorolt tárgyak mindegyikéről régészeink részletes elemzésekben mutatták ki, hogy azok csak a vezető-, illetve középréteg (annak is talán csak egy része) temetkezéseiben fordulnak elő. Még egy példát sorolnék ide, a magam ásatási gyakorlatából. Az egykori Zaránd megye területére eső, ma Szabadkígyós (Békés m.) határában levő dombon egy 19 síros, a X. század közepére keltezhető temetőt tártam fel. Senki nem vádolhat nemzeti elfogultsággal, azért hogy az ide temetkező népeiséget magyarnak határoztam meg (lovastemetkezések, préselt ezüst ruhadíszek, íjászfelszerelések stb. jellemzik a leletanyagot). Ugyanakkor voltak a sírokban a határainkon túl bjelobrdóinak, szláv eredetűnek tartott tárgyak is (sima bronz karperecek, több szálból sortort nyakperecek, hajkarikák stb.). A bjelobrdói kultúra kezdetét a X. század közepére, második felére szokták tenni. Ha az valóban szláv alapú lett volna, hogyan lehetséges, hogy a tárgyalts régészeti műveltség jellemző darabjai néhány évtizeddel korábban, vitathatatlanul magyar környezetben jelentkeznek?

HONFOGLALÁS KORI PRÉSELT RUHADÍSZEK KETSZERES NAGYÍTÁSBAN,
A BÉKÉS MEGYEI SZABADKÍGYÓSRÓL

A bjelobrdói kultúra eredetében a hazai és külföldi kutatás egyaránt a figyelmét csak a Kárpát-medencére fordította. Ez a vizsgálati módszer eredményezte, hogy mind ez ideig a magyarok és *egyes* szláv népek (horvátok, szlovének, szerbek, szlovákok) kapcsolatairól volt szó. A kutatási irány ilyen alakulását az okozta, hogy a bjelobrdói kultúrához kapcsolt (illetve kapcsolható) temetők és szórványleletek súlypontja a honfoglalás kori Magyarország területére esett, míg a szomszéd népek lakhelyeiről csak szórványosan kerültek elő ilyen leletek.

Igen valószínű, hogy itt egy tudományos optikai csalódással van dolgunk, melyet a kutatás egyenetlensége okozott. A Kárpát-medence középső területei régészetileg viszonylag jól átvizsgáltnak vehetők. Szakmánk elődei és lelkes amatőrök az avar és magyar sírok ezreit bontották ki. Legtöbbjük munkája ma sok kritikával illelhető, de a régészetnek így is értékesebb, mint hogy egyes tájakon egész megyék maradnak „fehér foltként”. Csehszlovákiában csak negyedszázada indult meg a koraközépkor céltudatos, ma kitűnően vezetett kutatása. Tőlünk délre és keletre — a kérdéses korszakban — még mindig csak egy-két helyen folyik rendszeres feltárás. Ezért

hosszú ideig óvatosnak kell lennünk a következtetések levonásában. Annyi azonban máris látszik, hogy a Szent István kori Magyarországon nagyban elterjedt női ékszerek parjai szinte egész Kelet-Európában jelen voltak; megfigyelhetők Kis-Lengyelországtól a Balkán déli csücséig, Karinthiától a Kijevi Oroszországig. Nem lehet tehát ezeknek az emlékeknek keletkezését, elterjedését az eddigiehez hasonló határozottsággal kizárólag a Kárpát-medencei népekhez kötni. A bjelobrdói kultúránál a szláv komponens túlbecsülésére egyes kutatókat az késztette, hogy a fent említett egész területen mindenütt lehetett jelentős szláv csoportok jelenlétére hivatkozni. Így még a korinthuszi ásatások értékelésénél is, hiszen forrásos adatok beszélnek arról, hogy a kérdéses századokban a Pelloponnészoszi félszigeten szlávok is éltek. Csakhogy ha egy tárgy elterjedt az Elba mentén, a cseheknél, a délszlávoknál és Magyarországon földjén, valamilyen rejtett, „etnikus vonzalomra” kellene gondolni, mely hatalmas területeken szinte egyszerre kedveltetett meg a szlávokkal számos ekszertormát, ugyanakkor más népek (köztük a magyarok) már csak szláv közvetítéssel ismerték volna meg ezeket. A bjelobrdói kultúra kialakításából különösen a magyarokat nehéz kivonni, mivel a szóban forgó viseleti tárgyak elkészítése a köz tudottan magas technikai felkészültségű honfoglaló őtvösvöknél semmiképpen sem jelenthetett nehézséget. Szélesebb etnikai-történelmi magyarázatra lenne szükség. A megoldás a jövő feladata, itt csak egy gondolatot vetek fel. A tárgyalt régészeti kultúra születését a X. század közepére, virágkorát az ezredfordulóra teszi a kutatás. Ebben az időben kezdenek kialakulni a nemzeti államok (Lengyelország, Csehország, Magyarország, Horvátország), stabilizálódik a feudalizmus (Bulgária, Kijevi Oroszország). Egy olcsó nyersanyaggal (bronz), egyszerű, szinte háziipari technológiával (öntés, préselés) dolgozó régészeti műveltségről van szó. Mindez jól megfeleltethető az Európa keleti felében újonnan kialakult s alávetett néptömegek izlésének és főként anyagi lehetőségeinek. Korábban a Skandinávia—Balkán—Ural közti óriási térséget elsősorban arab és iráni kereskedők látták el keleti áruval. Belpolitikai és gazdasági zavarok miatt ez a kereskedelem a 960-as években egész Európában viszszafejtődött. Helyében „nemzetközi vásárvárosok” születtek (Prága, Krakkó, Perejaszlavec stb.). Ezek a központok gyorsan elterjeszthették az újonnan formálódó népi divatot, mely természetesen merített Kelet-Európa nagy fémműves hagyományaiból (a kérdéses területen és időben Bizánc és a magyarság volt a fő közvetítő). Egy időnek előtte elhunyt régészünk kimutatta, hogy több ruhadísz és ékszertípus (bronzcsörgők, egyes karperec típusok, apró tengeri kagylók nyakékként való használata stb.) a magyarok bejövetele után terjedt el szomszédaink között. Ennek legjobb példája a ruhagallér szélének ún. csüngős korongokkal való díszítése. E díszből egy-két darab többször is felbukkan a velünk határos szláv területeken — a magyar nők 25—30—35 darabból álló „garnitúrákat” viseltek. Kereskedők szállíthatták ide-oda: ezzel magyarázható, hogy egész készletek is előfordulnak belőlük olyan Dráva és Száva menti temetőben, ahol magyarok bizonyan nem voltak jelen.

Az elmondottakkal a legújabb magyar eredményekhez csatlakozom, mely egyes tárgy típusok elemzésére támaszkodva kimutatta, hogy mivel azok kereskedelmi árucikkek voltak, etnikus jelzőként nem használhatók. Az alábbiakban azt kíséreltem meg bemutatni, hogy mégis miért nem ellentétes ezzel az az elgondolásom, hogy ugyanekkor a XI. századi Magyarország határain belül a bjelobrdói kultúra temetőiben elsősorban magyar lakosságot kell keresnünk.

Már az eddigiekben is szóba került néhány olyan szempont, mely e lehetőség mellett szól. Nézzünk meg még egy párat. Először a legdöntőbbet említem: a nyelvészet bizonyosságát. Ha a bjelobrdói kultúra a Szent István kori Magyarországon valóban szláv alapú lett volna — melyben a magyar elemek csak járulékosan voltak jelen —, akkor nem tudnánk megmagyarázni finnugor nyelvünk fennmaradását, és tanácstalanok lennénk a magyar népi tömegek régészeti anyagát illetően. Az utóbbira még lehet találni sokféle magyarázatot, de a szigorú törvények alapján dolgozó nyelvtudomány eredményei aligha vitathatók. A nyelvészek a hangtörténet szabályai alapján időrendbe sorolták szláv eredetű jövevényszavainkat. Kiderült, hogy a Kár-

pát-medencében átvett, korai (X—XI. századi és részben a XII. századra tehető) szláv eredetű szavaink száma nem éri el a harmincat! (A „korai” jelző azt fedi, hogy vannak „legkorábbi” szláv kölcsönszavaink is, mint pl. az „orosz” és „lengyel” népnévek, s amelyeket még Dél-Oroszországban ismertünk meg a keleti szlávok révén.) Ez a szám azt fejezi ki, ami az alábbiak végiggondolásával mindenki számára kézenfekvő: jelentős szláv tömegek esetén a honfoglaló magyarság (és utódai) elvesztette volna finnugor nyelvét (amint ez megtörtént a török eredetű dunai bolgárokkal). Számottevő arányú szlávság és azok komoly kulturális hatása esetén pedig egész népi műveltségünk tükrözné e hatást (a kelet-európai példánál maradva: ez figyelhető meg a román nép kultúrájában).

Szláv kölcsönszavainkon belül is van két csoport, melyek az átvétellel kapcsolatban további megfontolásra késztetnek bennünket. Az egyik szóbokor a kovácsmesterség szavait tartalmazza. Néhány éve három szakember (régész, történész, kohómérnök) fogott össze, hogy tisztázza ennek a tekintélyes kultúrtörténeti súlyú szócsoporthoz történeti háttérét. Ásatásokkal alátámasztott megfigyeléseik egyik fontos eredménye, hogy a honfoglaló magyarok komoly kovácsmesterséggel rendelkeztek, tehát a szláv jövevényszavak még nem jelentik okvetlenül e mesterség szláv eredetét is. Ez eléggé hihetően hangzik, hiszen csak a IX. századi magyar fejedelmi katonaság lovas felszerelése — egy másik történész számolt utána — legkevesebb 20 tonna vas feldolgozását igényelte. Ilyen mennyiséget valóban bajosan szerezhetek volna be idegenektől. Hasonló, talán még szembetűnőbb az eset a másik szócsoporthal, nyelvünk szláv eredetű lovasterminológiájával. „Zabla”, „kanca”. „poroszkál” — ilyen és hasonló alapvető szavakról van szó. Nem kívánjuk ezzel „leszólni” a szláv népeket — hiszen természetesen előkelőik, katonai vezetőik avar és frank hatásra használtak hátasokat —, de lovas népek, jelesül a magyarokhoz hasonlíthatóan, egyikük sem volt nevezhető. Elképzelhető vajon, hogy a zablát használó, százféle lószínt ismerő magyarok a jellegzetesen nomád *poroszka* járás szavait csak a IX. század végén, a Kárpát-medencében ismerték volna meg? A nyelvtudomány hasonlóan furcsa szókölcsonzések meglétét több népnél is kimutatta — megnyugtató megokolást még nem talált rá. A kovácsmesterség műszavait illetően sikerült magyarázatot találni: a kovácsokat a sztyeppén mindenütt különös tisztelet övezte. A magyaroknál tiltott dolog lehetett e szavak használata, s ezért vettek át idegen kifejezéseket.

Nemrég a ló és lószerszám X—XI. századi értékét próbáltam megbecsülni. Számításaim egykorú rendeletek adataira és újkori néprajzi feljegyzésekre támaszkodnak. Könyves Kálmán 1100-ban kiadott törvényéből (I. 36.) indultam ki: „Amikor a király vagy a herceg valamelyik megyébe megy, egy megyebeli harci mént vezessenek elő, s ha ez valamely okból elpusztul, a ló tulajdonosának tizenöt pensát adjanak.” Nos, ez a 15 pensa ugyanannyi bizánci aranypénzzel volt egyenlő, aminek súlya 66 gr tiszta arannak felelt meg. A lószerszám vas tartozékai (kengyelek, zabla, hevedercsat) kikovácsolására kb. 10 munkaóra szükséges, a fanyereg megfარგása egy teljes napi munka, a kantárat elkészítése 25 órát igényel. (Ezek a számadatok a honfoglalás korától nem jelentősen eltérő, újkori technológiából származnak.) Kálmán király egy másik törvényében a falvak lakosait nehéz fegyverzetű lovas katoná állítására kötelezte, ami esetenként 100 pensa terhet jelentett. Ebből a páncél ára kb. 150 gr arany súlyának felelt meg. Mint láttuk, a lóra 60 gr-ot számolhatunk, így tehát a lószerszám értéke kb. 30 gr aranyéval lehetett egyenértékű.

Nézzük meg mindezt a bjelobrdói temetők szemszögéből. Kis számban, de ezekben is előfordulnak lovas- és lószerszámos temetkezések. Azok a külföldi kutatók, akik az egész műveltséget szláv eredetűnek tartják, a lovassírokat hajlandók magyarnak elismerni. Megfelelnek azonban arról, hogy a sírból előkerült tárgyak nem kizárólag a halott rangját mutatják (már amennyiben az ő személyes tárgyai kerülnek melléje), hanem azokat a család helyezi a halott mellé, a hozzátartozók válnak meg sokszor drága ékszerektől, használati tárgyaktól — egyszer s mindenkorra! Így tehát a halott rangjából (a sírjába tett tárgyából) egy kicsit egész családjára

is következtethetünk. Következésképpen ha egy temetőben lovastemetkezést találunk, akkor nemcsak a lovas, hanem az ő egész családja (a vezetése alá tartozó kisebb közösség) is nomádnak, sztyepei eredetűnek tartható. A Duna jobb partján, Zimony közvetlen szomszédságában, Batajnica falu mellett egy nagy dombon közel száz sírt tártak fel. (Ilyen távol a mai magyar határoktól, Árpád-házi királyok pénzével keltezett, bjelobrdói típusú anyagú temetőt a legtöbb jugoszláv régész szláv eredetűnek tart.) A temetőben — a többi sír közé szervesen beilleszkedve — két lovassír és három lószerszámos temetkezés volt. (Az utóbbiak jellemzője, hogy nincsenek bennük lócsontok, csak a lószerszám vas tartozékai.) Az öt sír magyar származását mindenki elismeri. A sztyeppe népeiről szóló történeti forrásokat, újabb kori néprajzi feljegyzéseket futólag olvasó is tudja, milyen fontossága volt a nomádoknak, a keleti népeknél a családi, nemzetségi temetőknek. A temetésnél a család súlyos anyagi áldozatot vállalt magára a ló leölésével, a nyereg s kantár eltemetésével.

A SZAFADKIGYÓSI RUHADÍSZEK HELYZETE A SÍRBAN

Úgy vélem, a batajnicai halottakat magyaroknak kell tartanunk, akik szemtanúként és talán aktív résztvevőként éltek át a XI. század magyar—bolgár—bizánci határvillongásokat.

Dél-Magyarország kiterjedésére más adataink is vannak. A Szerémségből magyar törzsnevi eredetű helyneveket (Nyék, Megyer) és további X—XI. századi lelőhelyeket ismerünk. Belgrádtól fölfelé, a Duna jobb partján tíz honfoglalás és kora Árpád-kori lelőhely sorakozik. Az Ada Ciganlija nevű szigeten talált magyar típusú kengyel mutatja, hogy a Duna és Száva torkolatát magyarok is szemmel tartották. A Zimony fölötti Belegisen egy, az ezredfordulón használt település részletét hozták napfényre. Az itt talált ló- és juhcsontok, marhabéklyó stb. az állattenyésztő életmódhoz sokban közelálló lakosságról szólnak. Magában Zimonyban került elő a korai magyar fémművesség első ötvöseszköze: egy bronzból öntött verető, melyet a női felsőruhákra varrott kerek ezüstdíszek készítésére használtak. Az előállítás a következőképpen történt: vékonyra kalapált ezüstlemezről kerek, a veretónél 1—2 mm-rel nagyobb lapot vágtak ki. Ezt ráhelyezték a veretőre, majd valamilyen közvetítő anyag — pl. szurok — került az ezüst lemezre, így az ötvöskalapács ütése egyenletesen oszlottak szét, s a lemez belepréselődött a verető mélyedéseibe. Hasonló ezüstdíszek a honfoglaló női viselet legjellemzőbb darabjai közé tartoznak, a ma-

gyarok megszállta valamennyi vidéken előfordulnak, a magyar etnikumhoz való tartozásukat külföldi kutatók sem vonják kétségbe. Ezek a régészeti adatok jól alátámasztják a történészek megállapítását Szerém megye István kori megszervezéséről. Ugyanez a vélemény a másik szerémségi megye, Valkó kialakulásáról, melyet a régészet szintén megerősít. A megye székhelyén, a mai Vukovárnál az 50-es években nagy kiterjedésű, bjelobrdóinak mondott temető részleteit ásták ki. A történeti adatok alapján nem volna-e helyesebb ebben — a temetőt ismertető kolléga szerint is „magyar hatást” mutató — temetőben inkább István király népét látni, mintsem a cikkíróval együtt a lakosság horvátországi kapcsolatait kutatni? (Megjegyzendő, hogy a horvát uralkodók hatalma sohasem terjedt ki ennyire északra.)

A SZABADKÍGYÓSI DÍSZ KINAGYITOTT
RÉSZLETE. A FELVARRÓSZÁL MEGMARADT
A LYUKBAN

A honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarország déli területeit a jugoszláv kutatás legtöbbször úgy tünteti fel, mintha az tulajdonképpen a mai határokig tartott volna, holott éppen e vonatkozásban egyértelmű, hitelt érdemlő forrásos feljegyzéseink vannak. Az egyik a X. század első feléből származó értesülésen alapul, a másik a XI. század első harmada körüli állapotokat adja vissza. Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár 950 körül írt munkájában (*A birodalom kormányzásáról*) a következőket írta a magyarok (nála: türkök) határaitól: „... a türkök a Duna folyón túl, Moravia földjén laknak, de azon innen is, a Duna és Száva folyó között...” Egy másik fejezetben a Turkia (= Magyarország) földjén levő régi emlékeket ismerteti: „... az első, ahol Turkia kezdődik, Trajánusz császár hídja...” (Utóbbi a mai

jugoszláv—román határnál volt.) A Gellért püspökről írt Nagyobbik Legendában az 1028 körül levert Ajtony „országa” kiterjedéséről a következőket olvashatjuk: „Ennek a férfiúnak ugyanis a Körös folyótól az erdélyi részekig s Vidinig és Szőrényig eső föld szolgált s mindezt hatalma alatt tartotta.” (Vidin az első bolgár város a Duna partján, Szőrény pedig a mai Turnu Severin.) Még egy, a korai déli határainkra vonatkozó adat, ezúttal a helynévadásból. Östörténetünk leghitelesebb forrásai szerint a honfoglaló magyarok a bolgárokat „nándor”-nak hívták. Gondoljunk Nándorfehérvár nevére, eszünkbe jutnak a Zimony fölött sorakozó magyar lelőhelyek — hihetően hangzik, hogy a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarország déli határa Belgrádig húzódott le.

Legvégül néhány szót témánk kutatási nehézségeiről. Sajnos, nemcsak az aktuálpolitikai szemszögből érzékenyebb népvándorlás és középkori, hanem az évezredekre visszanyúló őskori régészet területén is elterjedőben van az a gyakorlat, hogy a cikkírók anyaggyűjtése, érdeklődése országuk jelenlegi határánál élesen lezárul; a tárgyak, jelenségek elterjedési térképen a lelőhelyek a sokszor 50 éves határoknál megtorpannak. Célzerűbb lenne inkább földrajzi tájegységek vagy — középkori tanulmányok esetén — az egykori országrészek nevét használni.

Vita van közöttünk a szomszéd országok kutatóival arról, hogy mikor jelent meg és mekkora területen terjedt el a szlávság a mai Magyarországon. Megnehezíti az együttműködést, hogy az országonként eltérő tudományos iskolák más-más tudományos nyelvet használnak. Így pl. az egyik az edények formáira, díszítéseire alapozva ír történelmet, a másik olyan övgarnitúrás, lovassíros temetőket nevez szlávoknak, amelyeket mi jellegzetesen avarnak tartunk. A történeti határok eltolására a Morva Fejedelemség („Nagymorva Birodalom”) déli és keleti határait említem. Ezeket délen a Drávánál és keleten az Erdélyi Középhegységnél keresik — holott sem régészeti, sem történeti adat nincs arról, hogy a Mojmiridák uralma akár a Dunától is délre áttért volna.

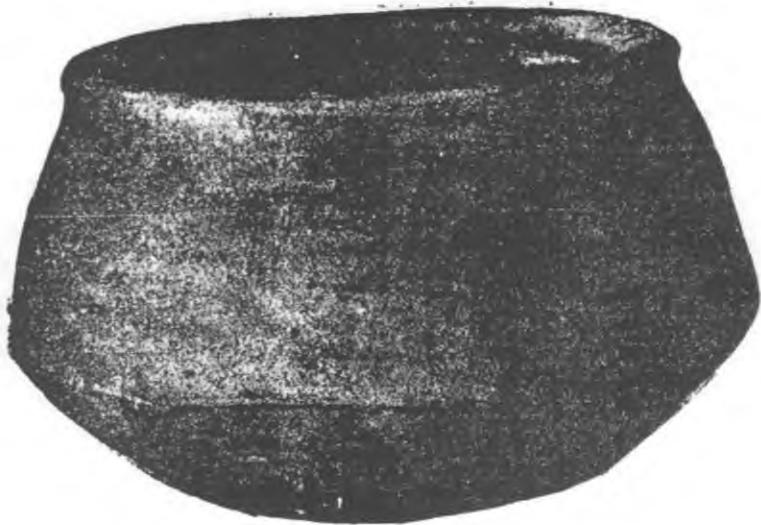
A kora-középkori szlávság Kárpát-medencei megjelenését illetően a magyar nyelvészeknek és régészeknek az a megalapozottnak látszó álláspontja, hogy Árpád magyarjai elsősorban délszláv csoportokkal kerültek itt kapcsolatba. Az utóbbiak jól ismert történeti események kapcsán, a 820-as években jelentek meg a későbbi Dél-Magyarországon. Ami az ő régészeti hagyatékukat illeti, a meghatározással még valóban adósak vagyunk. Eddig csak egy-két IX. századi szláv temetőt ismerünk, de módszertani nehézségeik vannak szomszéd kollégáinknak is. A X—XI. századi szlávok hagyatéka természetesen jelentősen nem térhetett el a velük azonos rangra süllyesztett magyar köznépétől. Mindezek tisztázására nagyon sok új, pontos ásatásra lesz szükség valamennyi Közép- és Al-Duna vidéki országban.

Az alföldi szlávság kutatásában központi szerep jut Csongrád városának. A helység neve — néhány, nem nyelvésztiől származó megfigyeléstől eltekintve — szláv nyelvekből magyarázható. A történeti-régészeti szakirodalomban Csongrád egyaránt szerepel a „Nagymorva-Birodalom” és Bulgária határbástyájaként. A zavart kájában a következő, gyakran idézett sorok olvashatók: „Ond fia, Ete sok szlovént gyűjtött össze, s Alpár vára meg a Bódi rév között igen erős földvárat építtetett, melyet a szlovének a maguk nyelvén Csongrádnak (Surungrad), azaz fekete várnak alighanem Anonymus okozta. A magyarok cselekedeteiről címmel írt regényes műneveztek.” Újból csak a magyar történettudományra hivatkozom, mely pontról pontra kimutatta, hogy a Névtelen — sajnos — valóban nem „a parasztok hamis meséiből” vagy a régészek csacsogó énekéből” merített, hanem saját kora viszonyait vetítette vissza három évszázaddal korábbra. (Ezzel kapcsolatban csak a román kollégák vannak eltérő véleményen.) Csongrád esetében a régészet mondhatja ki a döntő szót. Az ún. Belvárosban egy földvár nyomai láthatók, melyről személyes beszélgetésekben már több régész felvetette, hogy az esetleg őskori eredetű. A kérdést — ha egyáltalán sikerül a házakkal erősen beépített területen hozzáférközni — még ebben az évben ásatással kívánjuk tisztázni. Erre égető szükség van, mert egy elgondolkodtató körülmény teljesen más irányba terelheti az egész kutatást. Csong-

rádon él egy — a régészetet nem főfoglalkozásként művelő ember. 40 éve járja a várost és tanyavilágát, feljegyez minden apró régészeti leletet. Évtizedek óta ott van a városban minden csatornaásásnál, földmunkánál. Ő mondotta el nekem előkészületben levő munkája egyik eredményét: a Belváros területéről mindmáig egyetlenegy, a XIII. századnál (Anonymus kora!) korábbi edénytöredék sem került elő! Megfigyelése tehát azt sugallja — ismétlem, az ásatásra vár ennek megerősítése vagy elvetése —, hogy Csongrád várának honfoglalás kori eredetéről és így ott a korai magyar időkben szlávok nagyarányú jelenlétéről nem lehet szó.

•

A vita barátok között szolgálja legjobban a fejlődést. Ezért próbáltam beszámolni azokról a tudományos adatokról és egyéb körülményekről, melyek a korszak kutatását irányítják. Kívánjuk a pozitív törekvések további erősödését.

A HONFOGLALÓ MAGYAROK TERJESZTETTEK EL A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN
A CSEREPÜST HASZNÁLATÁT. (EZ A DARAB A SZEGEDI MÚZEUM
KIÁLLÍTÁSÁN LÁTHATÓ)

SZERKESZTŐSÉGÜNKBE BEKÜLDÖTT KÖNYVEK :

- L. CASTIGLIONE - A. SALAMON (Szerkesztők) : Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. I-III-1972 Budapest, 1973
- MÁLYUSZ ELEMÉR : Az V. István-kori Gesta. - Akadémiai Kiadó - Budapest 1971
- MALYUSZ ELEMÉR : Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon. - Akadémiai Kiadó (Irodalomtörténeti Füzetek 79. szám) - Budapest 1973
- H. INGSTAD - SÜLYÖK V. : Vikingek az Újvilágban . (Normann település felfedezése Észak Amerikában.) - Gondolat Kiadó - Budapest 1972
- TÖRÖK GYULA : Sopronkőhida IX. századi temetője. - Akadémiai Kiadó - Budapest 1973
- H. TÓTH ELVIRA : Cumania (Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei) I. Archeológia Kecskemét 1972
- MARIO BUSSAGLI : Chinese Bronzes - (Fabbri Ed.) - Milan 1972
- FRANCESCO ABBATE : Chinese Art (Octopus Books - Fabbri Ed.) - Milan 1973
- I. BERNAL - C. CZITROM : 3000 years of art and life in Mexico. - (Abrams Ed.) London 1973
- TAMARA TALBOT RICE : Ancient Arts of Central Asia (Praeger Books 3. Ed.) New York 1973
- DIENES ISTVÁN : A honfoglaló magyarok - Corvina Kiadó - Budapest 1972
- I. DIENES - M. MERAN : Die Ungarn um die Zeit der Landnahme - Corvina - Budapest 1972
- MÓJZER MIKLÓS : Torony, kupola kolonnád. - (Művészettörténeti Füzetek) Akadémiai Kiadó - Budapest 1971
- GALAVICS GÉZA : Programm és Műalkotás a 18. század végén. - (Művészettörténeti Füzetek 2.) - Akadémiai Kiadó - Budapest 1971
- SZABÓ JULIA : A magyar aktivizmus története - (Művészettörténeti Füzetek 3.) - Akadémiai Kiadó - Budapest 1971
- GERVERS-MOLNÁR VERA : A középkori Magyarország rotundái. - (Művészettörténeti Füzetek 4.) - Akadémiai Kiadó - Budapest 1972
- WALTER FRESACHER : Das Ende der Edlinger in Kärnten. - Verlag des Kärntner Landesarchiv. - Klagenfurt 1970

Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög egyházi vonatkozásai.

Dr. Krajnyák Gábor.

A veszprémvölgyi oklevél, Szent István királyunk e megbecsülhetetlen értékű emléke, vallási vonatkozásában a görög szertartású egyház szellemében készült és mint ilyen, az Árpád-kori görög kultúrának élő tanuja.

Jelen értekezés tárgya: kimutatni, hogy az oklevél egyházi része, különösen a poena spiritualis, a görög egyház szertartási könyveiből és szokásaiból lett véve, továbbá, hogy a monostor lakói a nagy Szent Vazul rendjéhez tartoztak.

Szent István 1001—1009 között a maga, neje, gyermekei és az egész haza üdvére görög bazilissza monostort alapított Veszprémvölgyében. Ezt a történeti faktumot a tudományos világ a múltban éppúgy, mint a jelenben elismerte és elismeri. Egyesek indokolatlanul felhozott nehézségeikkel szemben a szaktudósok beható, alapos, minden irányra kiterjedő vizsgálata kimutatta, hogy a veszprémvölgyi oklevél megfelel annak a kornak, amelyben készült. Hitelessége ellen eddig komolyabb kifogások nem merültek fel.

Az oklevelet Szent István király udvarában tartózkodó görög papok egyike írta. Az eredeti, Szent István-tól származó oklevél megvolt egészen 1109-ig. Akkori szokás szerint egészen viaszba csavarva, lepecsételve, tehát érintetlen, használatlan állapotban. 1109-ben azonban valami peres ügyből kifolyólag az apácáknak elő kellett mutatniuk az eredeti oklevelet. Akkor történt az oklevél első használata, illetve felnyitása. De a felnyitás által a rajta levő pecsét is megsérült, miáltal az oklevél hitelessége is megszűnt. Ezért vált szükségessé a Kálmán féle renovációs oklevél kiadása. Ennek a renovációs oklevélnek az első felén a Szent István eredeti görög szövegű oklevele, a másik felén a Kálmán féle renovációs oklevél latinnyelvű szövege van rávezetve. Ennek eredeti, hiteles példánya az, amely a Nemzeti

Múzeum levéltárában őriztetik. A belőle 1280- 95 között készült hamisított példány az Országos Levéltárban látható.

Az oklevél *iuxta linguam auctoris graece scriptum est*. Az oklevél görög szövegét egyesek a véletlenre bízák, vagy olyan beállításban kezelik,¹ mely az oklevél belső szellemének mond ellent.

Szent István, elsősorban a görög apácák számára adott ki alapító oklevelet. A dolog természetes rendje kívánta, hogy az általuk értett nyelven legyen az oklevél megszövegezve. Továbbá a görög nyelv általános elterjedtsége, a Bizanccal való gyakori érintkezés, *a görög egyház szertartásainak általános ismeretsége, Szent István, Szent István anyjának görög kereszténysége és az a térítői tevékenység, melyet a görög egyház a pogány magyarságnál, a legrszigorúbb kritika szerint is, legalább félszázadon keresztül végzett elsőnek*, mind a mellett szólnak, hogy a görög nyelv Szent István kancelláriájában nem az exotikumok közé tartozott és hogy a szent királynak is tudnia kellett görögül. Kálmán király természetesnek tartja az eredeti oklevél görög nyelvét, mert a bazilita apácák számára adott okmány nyelve más nem is lehetett. Van olyan vélemény is, mely szerint az apácák, ha görög szertartásúak is, de nemzetiségre nézve szlávok voltak s így a görög nyelv érthetetlen oldala az oklevélnek. Itt azonban tudni kell azt, hogy az ó szláv templomi nyelv a görög nyelv elemeiből lett ó szláv nyelvvé. Az akkori görög szertartású szláv egyházaknál a görög nyelv egyáltalában nem volt ismeretlen. Így, ha az apácák szláv eredetűek is lettek volna, amire semmi bizonyíték nincs, a görög nyelvet, mint egyházuk hivatalos nyelvét, érteniök kellett. Egyesek azzal érvelnek az oklevél görögösége ellen, hogy a IX—XI. században az okleveleknek a mai értelemben vett fontosságuk nem volt, mert inkább a bíróság, mint magánszemélyek számára készültek. Ha az apácák nem ismerték volna az oklevél tartalmát, sérelmes ügyekben hogyan tudtak volna orvoslásért a bírósághoz fordulni? Az oklevelet a lepecsételés előtt felolvasták előttük, vagy betekintésre kiadták nekik s ők bizonyosan magánjegyzéket csináltak mindarról, amit az oklevél a

¹ Karácsonyi: Szent István élete 40. és 59. lap; Szent Gellért élete: 77-78. l.

monostor számára biztosított. Ezt pedig csak úgy teheték, ha az oklevél nyelvét ismerték. Ezt a felfogást, bár ellenkező céllal, igazolja Karácsonyi: „Ez a délitáliai és így a délitáliai kancellária szokásaival, görög nyelvezetével ismerős ügyész, vagy syndicus volt azután az, aki 1108-ban, vagy 1109 elején a veszprémvölgyi monostor régi szolgáinak és azok lakóhelyeinek jegyzékéből összeállította a Szent István nevében szóló görög oklevelet.”¹ Az oklevél görög nyelve természetesen folyománya az alapítás görög egyházi jellegének.

A monostor görög szertartású apácák lakóhelye volt. Az oklevélben előforduló keleti egyházi vonatkozások ezt eléggé bizonyítják.

Az oklevél a keleti egyházban szokásos invocatióval kezdődik: Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. A keleti egyházhoz tartozó embernél a kereszttétel kíséretében mondandó: Az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében, olyan veleszületett szokás és lelki igény, hogy a legkisebb dologát is vele kezdi. Innen van az, hogy szóban nem elégszik meg az egyszeri keresztteléssel, hanem nagyobb nyomaték kedvéért háromszor vet magára keresztet. A keleti egyház az invocatióra nem is használ más formát. Ezt a szokást látjuk a keleti egyházhoz tartozó szláv népeknél is: „Ѧ ѿ Оца и сына и святаго дѡуха”, „Въ иже Отца и сына и святаго дѡуха”.² A latin egyház invocatiója inkább a következő formákban fordul elő: „In nomine Domini Dei.” „In nomine sanctae Trinitatis.” stb.³

Az oklevél poena spiritualis része egészben a keleti egyház szellemét tükrözteti vissza:

Az első niceai egyetemes zsinat (325. évben) 318 atyáira való hivatkozás a keleti egyháznak a zsinati atyák iránt táplált nagy tiszteletén alapszik. A zsinati atyák között ott látjuk Szent Athanást és Myrai Szent Miklós püspököt. E két szent, mint az Anyaszentegyház két kimagasló alakja, különös tekintéllyel övezte körül a niceai zsinatot. Az alapos, mély dogmatikai

¹ Karácsonyi: A görög kath. magyarok eredete II. 12. l. *Ez a munka nézetem szerint indokolatlanul válassz Miklósy István hajdúdorogi püspöknek 1922. nov. 17 én kelt VII/1922. számú körlevelére.*

² V. ö. a IX-XI. századbéli szlávnyelvű oklevelekkel: Weuczel Gusztáv Árpád-kori Oklevéltár 349. l.

tudományú Athanász Arius tévtanításával szemben kifejtette és megvédte a Jézus istenségéről szóló tant. Az ő megvilágításai alapján a zsinati atyák megalkották a niceai hitvallás szövegét. Myrai Szent Miklós püspök a szent életnek, a jótékonyságnak és szelidségnek volt a mintaképe. Az egész keleti egyház védőszentje ő és az egész világ kedvence „Mikulása”. A többi zsinati atyák között sokan voltak olyanok, kik az üldözések alatt kapott sebek látható jeleivel jelentek meg. Magát a zsinatot Nagy Konstantin császár hívta össze Szilveszter pápa hozzájárulásával. Nagy Konstantint a keleti egyház szentnek tiszteli. A zsinati atyáknak a poena spiritualisban való szerepeltetése azon a nagyrabecsülésen nyugszik, amellyel a keleti egyház az első niceai zsinat iránt mindig viseltetett és nem jelenti azt, „hogy mivel a délitáliai-szicíliai oklevelek frazeológiájában egymás mellett, mint szerves alkotó elem megvan”,¹ azért az oklevél a délitáliai szicíliai hatás alatt készült. Előbb a délitáliai szicíliai hatásra következtetni nem lehet, mert ott is csak azért használták, mert akkortájt az a terület is a keleti kereszténység által lakott terület volt. *Általában a keleti egyház hatása mellett bizonyít.* „A bizantzi okleveleknek pedig szinte nélkülözhetetlen része.”²

A poena spiritualis Szűz Máriára vonatkozó része a görög szertartási könyvekhől szóról-szóra van átvéve. Az Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Vazul liturgiájának a kánon után a Szűz Máriáról szóló megemlékezés így hangzik: ἐπαίτιος τῆς παναρίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου, δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.³ A szokásos ekténiák Szűz Máriára vonatkozó része ez: Τῆς παναρίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες, ἱενοῦς, καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν τῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ παραδωμέθα.⁴ A misei előkészülethez ú. n. proszkomidiában a Szűz Mária tiszteletére kívágot háromszögű proszfora résznek a patenán való elhelyezésekor ezt mondjuk: Ἐἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῆς ὑπερευλογη-

¹ Czike Gyula: A veszprémi-völgyi görög oklevél szövege 1916. 66. l.

² Hóman: Szent István görög oklevele 18-19. l.

³ Ἐυχολογίων τῶν ἁγίων Πατρῶν 1873. 65. l.

⁴ U. o. 44. l.

μένης ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.¹ Mint látjuk a poena spiritualis Szűz Máriára vonatkozó része: ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας καὶ πάντῳ τῶν ἁγίων a görög szertartás szinte a leggyakrabban előforduló részeiből került be a poena spiritualisba. Az apostolokra vonatkozó rész: ἐνδόξων ἀποστόλων² a proszkomidiában, a mindkét misei, továbbá a csütörtöki, a szombati elbocsátásban, a litiai ekteniában és fennhangjában és a szertartásnak számos helyén fordul elő mint egyik része ennek a teljes szövegnek: ἅγιοι, ἐνδόξοι, καὶ πανευφῆμοι ἀποστολοι. Még teljesebb szöveggel a proszkomidiában: Τῶν ἁγίων, ἐνδόξων, καὶ πανευφῆμων ἀποστόλων Πέτρου, καὶ Παύλου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων Ἀποστόλων.³ A szövegben előforduló ὑπεραγίας Θεοτόκου magasztaló jelzők mint az előző kifejezések a keleti egyház karakterét tüntetik fel. A keleti egyházban a Mária kultusz nagyon fejlett. A szertartás minden részében külön a Szűz Máriára vonatkozó dicsőítő himnuszokat úgynevezett θεοτοκίον-okat (Istenszüloi ének, ὁροποδιον) látunk. Ezek az egyházi költészet ragyogó gyöngyei: fordulatosságaikkal, változatos szövegükkel páratlanok. A Szűz Mária istenanyai méltóságát dicsérik a vallásos lélek színpompás kiáradásával. A megkapó jelzők között a leggyakoribb, de a legkarakterisztikusabb is a θεοτοκος. A görög madonnák feliratain is ez jut kifejezésre a ΜΡ. ΘΟΥ. jelzésben. Megállapították, hogy a keleti egyház szertartáskönyveiben több mint 300 dicsőítő, magasztaló jelzője van a Boldogságos Szűznek. Ezek közé tartozik a ὑπεραγία, a ὑπερευλογημένη. A poena spiritualis utolsó része: ἀπ' ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτολοῦ az előbb említettekhez hasonlóképpen a szertartási részekből van véve. Előfordul a szentmisei részben közvetlen az áldozás előtt: Ὁ Θεὸς ἰλασθητί μοι τῷ ἁμαρτολῷ.⁴ Ugyanígy a proszkomidiában⁵ és a mindennapi imafüzér befejező részében. A felsorolt egyházi vonatkozások amellelt bizonyítanak, hogy aki az oklevelet írta és

¹ U. o. Ευχολογιον τὸ μερὸν Ρωμη 1873. 35. l.

² U. o. 36. l.

³ U. o. 36. l.

⁴ U. o. 71. l.

⁵ Katona: Historia critica 169. l. Szegedi.

akik számára írta, azok előtt a görög szertartás ismert, tudott volt. Olyan részekből vannak véve, amelyeket az ájtatos hívők könyv nélkül szoktak tudni.

Milyen rendhez tartoztak az apácák? Az oklevél görög nyelve, keleti egyházi szelleme, az apácák görög volta mellett szól. A keleti egyházban csak egy szerzetesi intézmény van: a Nagy Szent Vazul rendje. Az ő nagy reguláját követik a keleti egyházhoz tartozó összes férfi és nő szerzetesek. E korban még azok az elnevezésbeli különbségek sem voltak meg, amelyek újabban esekélyszámú taggal jelentkeztek, t. i. az örményeknél a mechtáristák, az ukránokkal a sztuditák. Más rendhez, mint a Vazul rendjéhez nem is tartozhattak, mert más keleti egyházi rend nem is volt. „Fuisse autem huius metropolitanae monasterii de valle Vespreniensis incolae moniales Graecae, ex orientis partibus accitas et regulam Sancti Basilii, monasticae vitae in oriente auctoris sequutas.” Az apácák Vazul-rendűsége mellett foglaltak állást: Pauler, előbb Karácsonyi is, Ipolyi, Pray, Bárdosy, Gyomlay, Hóman, Czebe stb.

E mellett szól a rend általános elterjedtsége. Olaszországban még a XI. század elején is alakultak új bazilita apátságok. Így a grotta-ferratai apátságot Szent Nilus 1005. alapította. Máig is fennáll, mint italogrekus apátság. Sziciliában, Calabriában és Nápolyban még XIII. Gergely idejében is 40-nél több görög bazilita apátság létezett. A keleti részeken és a Balkánon a XII. század végéig más, mint bazilita monostor talán egy sem volt. El volt terjedve a rend Spanyolországban, Németországban: „Divi Basilii filios vitae sanctitae ac doctrina insignes toto terrarum orbe... multis saeculis floruisse”.¹ A rend nagy elterjedtsége mellett mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy a VII–IX. századi római pápák között sok a bazilita szerzetesből lett római pápa. Így Szent Agatho, V. János, VI. János, VII. János, Sisinus, Konstantin, III. Szent Gergely, Zacharius, III. Szent István, IV. Szent István, II. Adorján.²

Hazánkban is el volt terjedve a rend. Történeti bizonyossággal ismeretes alapítású a biharmegyei tornó

¹ Katona: Historia critica 169. l. Szegedi.

² Ordinum religiosorum in ecc. mil. cath. Paul Max a P. Philippo Bonani, S. I. I. 90–91. 1732.

³ P. Zankiewicz Demetrins O. S. B. M.: Cedr. Mystieczny, 1711. és Chobot Ferenc: Pápák története.

vai apáca monostor, a marosvári, melyet Ajtony alapított, a tihanyi apáca monostor, a visegrádi, a száva-szentdemeteri, melyben a görög és a szláv baziliták mellett az első magyar bazilitákról hallunk említést tenni. Ezek a magyar liturgia prototípusaiként jelentkeznek. Ez a monostor áll legtöbább. Még 1344-ben is létezik. A „Halotti beszéd és Könyörgés“ valószínűleg egy ilyen magyar bazilita megmaradt emléke.

Az említett monostorokon kívül még számos mind két nemű monostornak kellett Magyarországon léteznie. Ezt sejteti velünk III. Ince pápa Imre királyhoz intézett ismert levele. A levél szorosan függ össze azokkal az áldatlan állapotokkal, melyeket a frank keresztések az 1204-ben alapított konstantinápolyi latin császárság következtében előidéztek. A két szertartású kereszténység között az ellentétek a végsőig kiélesedtek s mivel a keletiek voltak a gyöngébbek, a szenvedések hosszú sorát kellett vállalniuk. Ezen áldatlan állapotoknak káros hatásai észlelhetők Magyarországon is. A szerzetesek között kitör az elégedetlenség, fegyelmük meglazul. Az őket fenyegető pusztulási folyamattal szemben gyengének bizonyulnak és pusztulnak. Ezt a pusztulási folyamatot akarja megakadályozni Imre király, azért görög szertartású magyar püspökség felállítására kér a pápától engedélyt. A pápai levél szerint Magyarországon sok (multa) görög monostor volt, ellenben latin csak egy. Az a beállítás, mely szerint a levélnek az „in regno tuo“ kitétele nem Magyarországra, hanem Szerbiára és Boszniára,¹ mint meghódított területekre vonatkozik, minden alapot nélkülöz. A kérdés megvilágítására nem szabad figyelmen kívül hagynunk egy fontos körülményt: Olaszországban még a XI. században is voltak manicheusok. Ezek érintkezésbe léptek a görög pauláciánusokkal és a boszniai bogumilekkel és átvették tanításaikat. Felsőolaszországban patarénusoknak nevezték őket. A tévtan Boszniában még III. Ince idejében is megvolt és a bazilita papságot is megfertőzte. Imre király 1203-ban a boszniai patarénusokat visszavezette az egyházba és a szentszék iránti engedelmségre bírta őket. A pápa ez ügyben írt levelében Boszniáról „in regno Bani Culini de Bona“ beszél. Imre király az ügy sikeres elvégzéséről adott jelentésében Boszniát „terra

¹ Karácsony: A gör. kath. magyarok eredete. 1924. 15. l.

Culini bani"-nak mondja,¹ holott a levél elején már ott szerepel „Rex Bosnae“ címe. E szerint Ince pápa leve-
lének az a kifejezése, „in regno tuo“, Boszniára semmi
képen sem vonatkozhatott, mert a pápa éppúgy, mint
a király, ha Boszniáról lett volna szó, mint azt egy
évvel előbb tették, most is az előbbi elnevezéseket hasz-
nálták volna. De különben minden újabb intézkedés-
szükségessége is tárgytalanná vált: a rend biztosítva
volt. Ugyanez áll Szerbiára is. Minek is akaratott
volna Ince király Szerbiában új püspökséget alapítani?
De ha mégis szüksége merült volna fel annak, a boszniai
eset után valószínűleg „in terra Serbiae“ megkülönböz-
tető kifejezéssel jelezve lett volna. Az „in regno tuo“
úgy céljánál, tárgyánál, mint egyenes értelmezésénél
fogva csak Magyarországra vonatkozik.

A multa graecorum coenobia Magyarországon vol-
tak. Ott kell őket keresnünk az „ismeretlen rendűk-
nek“ elnevezett monostorok és apátságok között. Közel
ötven ilyen apátságot és monostort ismerünk e korban
Magyarországon.

*A bazilita rendnek Magyarország területére is ki-
ható nagy elterjedtsége a veszprémvölgyi apácák bazi-
lita volta mellett mindenesetre olyan nyomós érv, melyet
nehéz cáfolni.*

Az apácák görögsége mellett bizonyít a görög művé-
szetek, nevelőintézetek Európa szerte való térhódítása.
E korból való a velencei remek byzanci stílus San Marco
templom. Németországban a kiskorú III. Ottó (983-
1002-ig) császár anyja görög császárléány: Theophana,
a veszprémvölgyi zárdához hasonló zárdát alapított.
Udvarában ott voltak a görög művészek, miként Szent
István udvarában a templomépítők.

A veszprémvölgyi apácák magas műveltségének és
finomult hímnőművészetének megmaradt remek emléke
az a miseruha (casula-felon, peca), mely jelenleg is
koronázó palástul szolgál és mely 1031-ben a zárdában
készült. Minden vonatkozása: anyaga, szövése, hímnő-e,
képeinek elhelyezése (ikono-ztázion), az alapkereszt
alakja, a görög művészet és a keleti egyház irányát
viseli magán. Az a körülmény, hogy a paláston latin
feliratok vannak, egyáltalában nem érinti annak görög

¹ Pray: Spectamen. II. 396-402.

eredetét. A palástot Gizella királyné csináltatta ajándéknak s így a feliratot a maga ízlése szerint rendelte meg. Különben, amint Czebe Gyula elmésen megjegyzi, a latin betűk hűnzése bizonyára nem okozott nagy gondot az apácáknak. A koronázó-paláston kívül a Szent László koronázó-palástját és a Szent István erszényét is a görög apácák munkájának tekinthetjük.

Az erszény ószláv-nyelvű felirata a keresztalakú mintájában: *Будь господи милость твоя на нас нынѣ и въ вѣки. Legyen Uram a te kegyelmed rajtunk (amint mi tebenned bízunk: a tér elégtelensége miatt elmaradt) most és mindörökké. A görög szertartás szerint vasárnap első hang szerinti misei prokimen. Az alsó felirat ez: Боже умедри ны и благослови ны, просвѣти лице твое на ны и помилуй ны. Könyörüljön rajtunk az Isten és áldjon meg minket. Derítse fel reánk az ő orcáját és könyörüljön rajtunk. (66. Zsoltár első verse.) Mint teljes szövegű szertartási szöveg előfordul a köznapi éjjeli istentiszteleten és a nagyböjti vasárnapi veesernyén a szt. Efrém imája előtt mint fenhang. Továbbá a görög szertartású új misések ezen szavak kíséretében adják a primiciái áldást. Ezek a feliratok egyházi vonatkozásban karakterisztikusak, ugyanezt a koronázó paláston lévő feliratokról: „Casula haec data et operata . . . stb.“ nem mondhatjuk.*

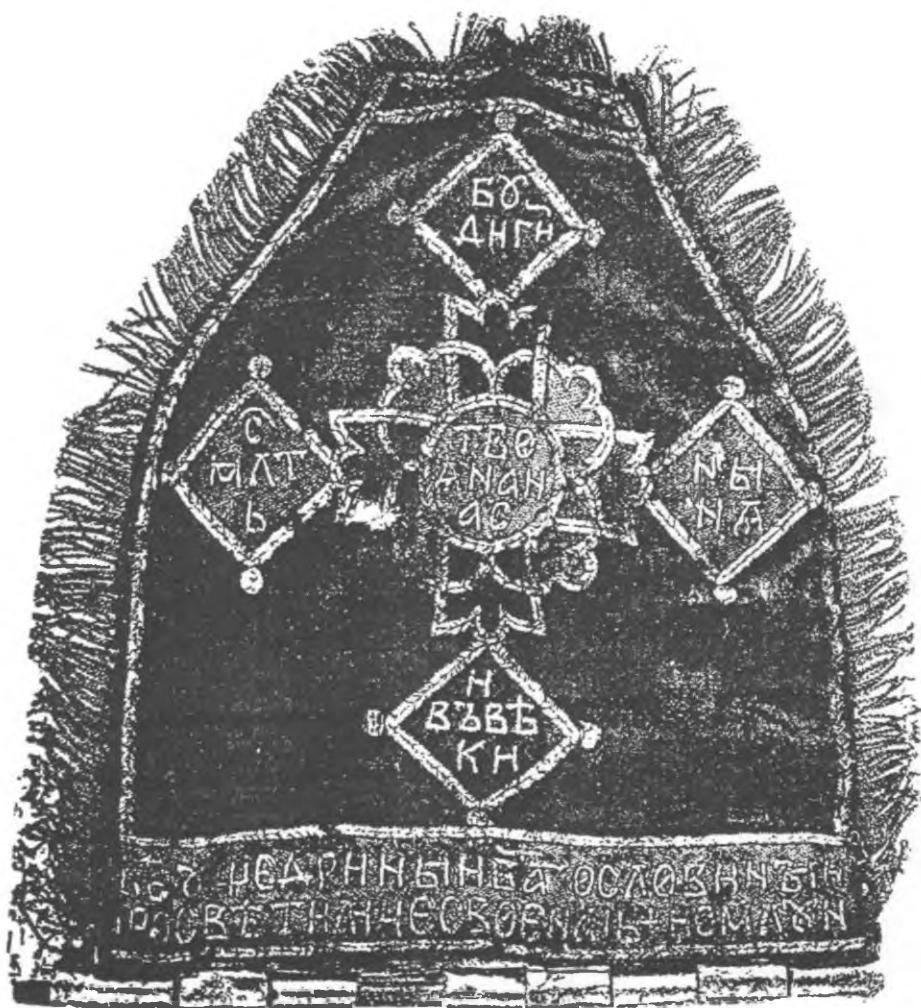
Szent István a görög apácákat inkább Görögországból, mint Olaszországból hozatta. Egyrészt ez volt az ősforrás, másrészt a templomépítőket, művészeket is onnan hozatta. Konstantinápolyban magyar zarándokházat és templomot építtetett. Szent Imre herceg neje a görög császár leánya és mindketten a szüzességi fogadalmat a veszprémvölgyi zárdában tették le. *Egyházi vonatkozásban pedig a délitáliai-szicíliai-görög egyház a szertartásmenet (tipikon) tekintetében önálló irányt követett és követ, á. n. italogrekus tipikont, míg minden más terület, tehát Magyarország, a Balkán stb. vagy a bizanci Sztudita tipikont, vagy a jeruzsálemi Szt. Száva tipikont követle és követi.*

A zárda még IV. Béla idejében is mint a királyleányok nevelőintézete állott fenn. Boldog Margitot ide hozta édesanyja, míg elkészült a róla elnevezett margitszigeti zárda. Ez ülőtajt a monostorban már eisztereita-

rendű apácákat látunk. A görög apácák a többi görög szerzetesekkel együtt, kellő gondoskodás és védelem híján az idők folyamán felmorzsolódtak, illetve a latin szertartásba olvadtak be.

Veszprémben a Miklós-u. 22. szám alatt régi monostor és templomka romjait láthatjuk. Ezt a helyet tartja a kegyelet a veszprémvölgyi monostor egykori helyének.

SZÁZADOK 1925

Szent-István állítólagos erszénye.

Egy pécsi török történetíró

THURY JÓZSEF.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

Egy török történetírónak, *Pecsevi Ibrahim* efendinek életét akarom elmondani és irodalmi működését megismertetni. Igazságot akarok szolgáltatni neki épen harminadfél század mulva; neki, a ki valamennyi török író között legjobban érdekel minket, magyarokat; neki, a kivel még eddig mindenki méltatlanul bánt, a ki csak néhány sort is írt róla.

Pecsevi nem csak annyiban érdekel beenniünket, hogy munkája igen becses forrásul szolgál hazánk történetéhez, hanem hazai történetírásunkhoz való viszonyánál fogva is. Mert míg a mi történetírásunk — a helyett, hogy közvetlenül használta és értékesítette volna a török historikusokat — mind e mai napig idegen közvetítők kalauzolását vette igénybe s Zinkeisen, de főleg Hammer munkáira támaszkodott, olyan emberek munkáira, a kik némely török írók már maguk is franczia, vagy olasz fordításban használtak; s azon Hammer munkájára, a kiről már ketten is kimutattuk,¹⁾ hogy teljesen megbízhatatlan ember: addig Pecsevi, már a XVII. század első felében tudatára jutván annak, hogy a törökségnek Magyarország területén lefolyt történetét nem lehet eléggé ismerni és megírni a magyar történeti kútfők felhasználása nélkül, közvetlenül fordul a mi forrásaink felé s átveszi belőlük, a mire szüksége volt. Míg nekünk — a kik a magunk földjén másfél századig együtt laktunk a törökkel — be kellett érniünk azzal, hogy történetíróink egykori lakótársunknak és ellenfelünknek ránk vonatkozó adatait olyan német fordításból

¹⁾ Vámbéry a Magy. Akad. Értesítő (szerk. Toldy F.) 1861—62. évf. II. k. 104. lapján, én pedig a Hadtörténelmi Közlemények 1890. évf. III. és IV. s az 1891. évf. I. és II. számaiban.

ismertették meg velünk, a mely a *török* eredetinek *olasz és franczia* nyelvű átdolgozásán alapszik: addig a törökség azon szerencsében részesült már 250 esztendővel ezelőtt, hogy egyik historikusa közvetlenül nemzeti nyelvén szólaltatta meg a magyar történetírókat. Csak 250 esztendőt mondtam; mert ezáltal nem szándékozom beszélni *Mahmud terdsümánról*, a ki a magyar történeti irodalom ismeretében és ismertetésében egy századdal megelőzte Pecsevit, a mennyiben kévéssel a mohácsi vész után egy latin nyelvű magyar krónikát fordított törökre, vagy talán helyesebben átdolgozott,¹⁾ — egy olyan krónikánkat, a melyről még maig sincs kiderítve, hogy melyik az, vagy megvan-e még, vagy csupán e török fordításban maradt ráuk.

A külföldön is, itthon is volt egy-két ember, a ki Pecsevi munkáját forgatta, de senki sem volt, a ki alaposan tanulmányozta volna. Innen van az, hogy sem életét, sem történetírói működését mindeddig nem ismertük a maga valóságában; ismerete úgy szólván a *félreismerésből* állott s ezt segítette elő úgy Vámbéry, mint Hammer, meg az is, a ki ez utóbbinak nyomdokát vakon követte. Senki sem volt, a ki érdeme szerint méltatta volna; senki sem találkozott — még azt sem véve ki, a ki magyar kútfőkből vett részeket fordított vissza magyarra munkájából — a ki megmondta volna, hogy ez az ember ismerte a korabeli magyar történeti irodalmat s kimutatta volna, hogy abból micsoda forrásokat használt.

Ez a méltatlan bánásmód s az a fontosság a magyar történetírásra nézve, serkentett bennünket arra, hogy Pecsevit, munkája megalkotása után harmadfélszázad múlva, feltámasszuk halottaiból; mert megérdemli, hogy igazáu tudjuk: ki volt és mit tett. Ezzel tartozunk neki is, de — talán még inkább — magunknak is.

Ez előleges tájékoztatás után elbeszélem Pecsevi életét, azután szólok róla, mint történetíróról s végül bemutatom, hogy hogy, mit és hogyan használt fel a magyar történeti kútfőkből.

II.

A legtöbb, a mit eddigelé Pecsevi életéről tudhattunk, ama kis cikk tartalmából állott, mely 1890-ben *Gömör Gusztáv* tollából megjelent a Hadtörténelmi Közlemények harmadik évfolyamának III. számában (417—419. lapokon) »*Adalékok Pecsevi életrajzához*« cím alatt. Megvallom, hogy azonnal gya-

¹⁾ Megvan a M. T. Akadémia kéziratai között »*Tárikh-i-Üngürüsz*« czímen. Ismertette Vámbéry Magy. Akad. Értesítő (szerk. Csengery A.) 1860—61. évf. I. k. és Budenz József ugyanott 1861—62. évf. II. k.

nakodólag fogadtam az e cikkek-kében mondottakat, mihelyt alatta e jegyzetet pillantottam meg: »*Hammer József irataiból*«; — mert Hammernek s a török historikusoknak összehasonlító tanulmányozása eléggé megtanított arra, hogy utánjárás nélkül soha sem lehet hinni e német tudós szavainak. S az eredmény most is megmutatta, hogy gyanúm nem volt alaptalan, — a mint a következőkben pontról-pontra be fogom bizonyítani.

Pecsevi *életrajzát* a leghitelesebb forrásból, t. i. a maga történeti munkájából ¹⁾ lehet megírni, illetőleg összeállítani a különböző helyeken elszórt egyes adatokból. S ez a leghitelesebb forrás egyszersmind egyedüli is. Már Hammer is azt írta, ²⁾ hogy Pecsevi azon török írók közé tartozik, a kiket a török biographusok hallgatással mellőztek; — a miből természetesen az következik, hogy az életére vonatkozó adatokat ő is csak a munkájából szedhette ki, épen úgy, mint mi. A csodával határos aztán, hogy ezen, közös forrásból merített életrajzi adatok — mint ki fog tűnni — mégsem egyeznek egymással.

A mi pedig a török biographusoknak Pecseviről hallgatását illeti, annak egyik oka az, hogy más török historikusokat is csak az a körülmény meutett meg az elfeledtetéstől, hogy vagy főméltóságokat viseltek, vagy egyszersmind költők, vagy hittudósok is voltak. Másik oka pedig az lehet, hogy Pecsevi úgy szólván egész életét Magyarországon töltötte, távol a török műveltség és irodalom székhelyétől s így inkább csak halála után ismerték munkájából.

Történetírónk neve tulajdonképen *Ibrahim* volt, a mint munkája II. kötetének 268. és 314. lapjain maga említi; a *Pecsevi* előnevet pedig szülővárosáról kapta, minthogy Barauya-megyében, *Pécsett* született, melyet a törökök *Pecsevi*-nek hívtak. Ezt pedig nemcsak előnevéből tudjuk, hanem saját vallomásából is, a mennyiben mindjárt könyve 2. lapján ezt mondja: »tudva legyen, hogy hazám: Magyarország«; alább az I. köt. 436. lapján pedig: »a kedves *Pécs*, mely nekem szülőföldem.«

Születési évét nem mondja meg, s hogy ezt legalább nagyjában meghatározhassuk, tudnunk kell, hogy mikor írta munkáját. — Könyve elején (8. lap.) így ír: »most, hogy az 1050. év a vége felé jár«, alább a 437. lapon: »jelenleg, mikor a hidsre 1050. évének vége járja.« A mohamedán időszámítás 1050. éve pedig a mi időszámításunk szerint tartott 1640 április 23-tól 1641 ápr. 11-ig: műve első részét tehát az 1641. év első felében

¹⁾ Újabban nyomtatva is megjelent Konstantinápolyban, 1866. két kötetben »*Türikh-i-Pecseri*« czímen. Én ezt a kiadást használtam s mindeütt ennek lapszámaira hivatkoztam.

²⁾ Geschichte des Osm. Reiches. Zweite Ausgabe. II. Band, 839.

írta. Munkája második részének vége felé, a II. köt. 424. lapján, olyan eseményről beszélve, mely 1631 márczius közepén történt, úgy nyilatkozik, hogy *azóta 10 évnél több* telt el, de azt még máig sem felelte el. Itt tehát már az 1641. év második felét, vagy még inkább az 1642. évet akarja értetni velünk. De leg pontosabban meghatározza az időt a II. köt. 433—434. lapjain, mikor azt írja, hogy »jelenleg megkötetett a béke a hitetlenekkel Musza pasa (a budai beglerbég) helyes tanácsa és találó terve szerint«. Ez a békekötés t. i. a *szőnyi béke megújítása* volt, mely, mint tudjuk, 1642 márczius 19-én fejeztetett be. Ugyanezen a helyen mondja: »hála a felséges úristennek, hogy *életkorom a 70-hez jutott.*« Ha tehát Pecsevi 1642 márczius 19-ike után kevéssel, mondjuk: 1642. év közepén, vagy második felében fejezte be munkáját s akkor, t. i. a mohamedán időszámítás 1052. évében (= 1642 ápr. 1.—1643. márczius 21.) 70 éves volt: ebből azt lehet megállapítani, hogy 982-ben született, mely 1574 ápr. 23-tól 1575 ápr. 11-ikéig tartott.

Gömöry Gusztáv, a Hammer irataiból vett életrajzi adalékaiban, *hibásan* ezt mondja Pecsevi életkoráról és munkája iratásának idejéről: »Pecsevi, midőn az 1594-iki hadjáratban részt vett, körülbelül a 30-as években lehetett és midőn 40 évvel később történelmét írja, a 70 évet jóval túlhaladhatta.« Történetírónk e szerint az 1560—64. évek közt született és 1634-ben írt volna, a mi pedig nem igaz.

Ugyan csak ott olvashatjuk a következő állításokat: »Pecsevi magyar születésű volt. . . . Történelmének első lapján említi, hogy ő Nisandsi *Dselálzáde* (a nagy történetíró) *családjából származik.* . . . Igen valószínű, hogy vagy ő, vagy az apja *renegát* volt.« Mindebből egy szó sem igaz. Pecsevi sem magyar születésű nem volt; sem ő vagy apja nem volt renegát; sem egész munkájában sehol sem említi, hogy *Dselálzáde* családjából származott volna. Történelmének első lapján azt említi *Dselálzadéről*, hogy annak történeti művét használta kútfőnek. S hogyan érthető az is, hogy ámbár magyar születésű volt, mégis *Dselálzáde* családjából eredt? Tehát *Dselálzáde* is magyar eredű volt? Hiszen épen maga Pecsevi mondja róla (I. 43.), hogy egy *Dselál* nevű kádinak volt a fia, a ki Kis-Azsiában, *Toszia* városában lakott (délre Kasztamunitól); — a maga származásáról és rokonságáról pedig egészen mást mond.

Mielőtt a *mohácsi vész* elbeszéléséhez kezdene, előzőleg a következőket mondja el (I. 87—88.):

E fényes hadjáratban *nagyapám* mint boszniai alajbég, boldogult *atyám* és *hét testvére* pedig mint közvitézek vettek részt s ezek Boszua-Szeráj vidékén jelenleg is »alajbég

fiai« néven ismeretesek. A »hódító« (azaz II.) Mohammed szultán a 877. évben ¹⁾ Boszniának legnagyobb részét meghódítván, egy szandsák-bégséget alapított s ezt kezdetben Minnet bég oğlu Mohammed bégnek adta. *Osüm, Kara Daud aga*, ki a boldogult padisahnak ²⁾ szilihdárja ³⁾ volt, talán a nevezett béggel való rokonsága miatt, vagy más okból, 50,000 akce ⁴⁾ jövedelmű ziámmal ⁵⁾ boszniai alajbéggé neveztetett ki s a szultáni udvarból oda költözött. Később, Bajezid szultán idejében, Jahjapaszáde Kücsük Bâli bégnek ziámete is neki adatott. Az erről szóló eredeti okmány jelenleg birtokomban van. ⁶⁾ Boldogult atyámtól sokszor hallottam, hogy »Boszniában Kara Malkocs bég idejében jó hírnevet szereztünk. A moszlim harcosok annyira megdagadtak a zsákmánylásból, hogy csak én magam is egy szolgámmal 60,000 akce értékű zsákmányt szereztem. A nevezett emír ⁷⁾ közbenjárásával atyám (azaz Pecsevi nagyapja) alajbéggé neveztetett ki s én fölvettem a hadseregbe ujoncznak. Azután a persa hadjáratra ⁸⁾ mentem, a melyből visszatérve, egy timárt ⁹⁾ kaptam.«

Az említett adománylevelet közli munkája I. köt. 102-104. lapjain s utána említi, hogy Kara Daud fia, vagyis az ő nagyapja *Dsáfer bég*, vagy *Dsáfer Cselebi* volt, a ki még 1542-ben is részt vett Pest védelmében, mikor a keresztyén sereg vissza akarta foglalni, (I. 233.) *Apja* nevét egész munkájában sehol sem említi.

Pecsevi családja tehát: *Kara Daud*, előbb II. Mohammed szultán udvarában szilihdár, vagyis fegyverhordó, 1472-től fogva pedig *boszniai* alajbég s mint ilyen, több faluból álló ziámet, azaz nagyobb hűbér-birtok tulajdonosa *Boszniában*. Ennek fia: *Dsáfer bég*, vagy *Dsáfer Cselebi*, szintén boszniai alajbég. Ennek fia: *Pecsevi apja*, eleinte egy timár, azaz kisebb hűbér birtokosa. Végre fia: *Ibrahim efendi*, a ki már *Pécsett* született.

A mi pedig Pecsevinek *anyai* részről való rokonságát illeti, ő maga mondja, hogy *anyja* a boszniai híres *Szokoli* (Szokolovics) családból való, a mely kitűnő családból 2 nagyvezír, 5 vezír és 10 béglerbég került ki s mint ilyen, első unokatestvér volt a

¹⁾ Tartott 1472. június 8-tól 1473. május 28-ig.

²⁾ T. i. II. Mohammednek.

³⁾ *Szilihdár* = fegyverhordó.

⁴⁾ *Akce* = asper, oszpora.

⁵⁾ *Ziámet*: 20,000 oszporánál többet jövedelmező hűbéres birtok.

⁶⁾ Kelt 902-ben, azaz 1497. évben.

⁷⁾ T. i. Kara Malkocs bég.

⁸⁾ Az 1533 - 1535. évi hadjárat értendő.

⁹⁾ *Timár*: kisebb hűbéres birtok, mely 20,000 oszporánál kevesebbet jövedelmezett.

bíres *Szokoli Mohamed*, I. Szulejmán, II. Szelim és III. Murád szultánok nagyvezírével. (II. 41.) Anyjának egyik testvére volt *Ferhád pasa*, II. Szelim alatt emír, III. Murád idejében boszniai béglerbég, a ki e minőségben 1574-ben megverte és megölte Auersperg krajnai kapitányt s elfoglalta Buzin, Zrin stb várakat; 1584-ben pedig Krímbe küldetett a lízadás elfojtására s a ki később Budán egy katonai zendülés áldozata lön (I. 453 — 455. és II. 96. Nem tévesztendő össze azzal a Ferhád pasával, a ki 1591/2-ben és 1595-ben nagyvezír volt.) — Másik testvére s Ferhád pasa öccse volt *Dervis Haszán pasa*, előbb (1578.) diarbekri, később (1592.) boszniai helytartó, a ki 1593-ban esett el Sziszek ostroma alkalmával. (II. 41.)

Szintilyen közeli rokona volt Pecsevi a Szokoli Mohammed nagyvezír első unokatestvérének, *Lala Mohammed* pasának is, a kihez való viszonyáról ezt mondja: »A boldogultnak közeli rokona lévén, 15 évig (t. i. 1591 — 1606.) szüntelenül mellette voltam s szolgálatában álltam. Meghitt, bizalmas embere s a népnél gyakran szószólója voltam.« (II. 323.)

Ennyit tudunk magától Pecsevitől, származására és rokonságára vonatkozólag s ez — mint látjuk — egészen elüt attól, a mit Gömöry Gusztávnak Hammer után készített életrajzi adalékaiban olvashatunk.

Hogy Pecsevink atyja mikor és milyen minőségben került Pécsre, nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy ez 1543 után történhetett; mert ez évben jutott Pécs török kézre; s viszont 1574 előtt már ott kellett laknia; mert történetírónk már ott született.

Nem egyetlen gyermeke volt ő szülőinek; mert megemlékezik két *fitestvéréről* (II. 8.) s azt is mondja, hogy *nővérének* férje Ali efendi, budai mukábeledsi volt. (II. 134.)

Gyermek-éveiből a legkorábbi emlékezése a következő. A budai ejáletbe tartozó emirekről irván, ezt mondja Szári Ali, másképen Patur Ali bégről: Sokáig *szigetvári* parancsnok volt s portyázásai közben több várat és palánkot elfoglalt. Egy ízben a hitetlenek országának kulcsául szolgáló *Kanizsának* külvárosát felgyújtotta és földülta s tömérdek zsákmányt és foglyot ejtett. Sőt ez idő alatt (a míg t. i. szigetvári bég volt) egyszer Pécssett boldogult atyám vendége lévén, még most is emlékezem, hogy engem, még *mint kis gyermeket*, ölébe véve megczírogatott s a foglyok közül egyet oda ajándékozott.« (I. 451.) --- Kanizsának e romlása 1573. év február 3-án történt, a mikor Pecsevi még nem élt; Szári Ali pedig okvetetlenül az 1578. év előtt volt Pecseviék vendége; mert a mondott évben a Persia ellen indított hadjáratra ment, a mely után Csildir béglerbégjévé lön s e minőségben halt meg.

Egy-két évvel czután történt a következő esemény, melyet Pecsevi így ad elő: »Mikor Musztafa pasa kivégeztetett,¹⁾ a budai ejálet Ovejsz pasa, előbbi fő defterdárnak adatott. Én akkor még nagyon kis gyermek voltam, de azért mint valami álomkép, híven emlékezetemben maradt egy esemény. Az élet és halál urának végzéséből történetesen egyszerre halt meg két *édes testvérem* s az egyiknek ziámeto, a másiknak pedig 16,000 akcso jövedelmű timárja ürrült meg. Boldogult atyám Ovejsz pasához ment, kérte tőle a ziámetet és timárt, háromezer ötszáz piaszter ajándékot adván neki. Ovejsz pasa teljesítette a kérelmet. A boldogult szájából hallottam, hogy azon éjjel, lefekvés után, néhány ember visszahozta ugyanazt az erszényt. »Minthogy ajándékom nem fogadtatott el, azt hittem, hogy a ziámet és timár másnak adatott s ezért egész éjjel nem jött álom szemcimre. Reggel elébe mentem, arczomat lábaihoz dörzsölve könyörögtem neki, hogy családomat ne tegye tönkre s engemet ne mellőzzön el. Mi történt? -- kérde ő; a ziámetet és timárt neked adtam, adományomat nem vontam vissza.« (II. 8.) — Ovejsz pasa az 1578. és 1581. évek közt volt budai helytartó s Pecsevi ekkor 6 vagy 7 éves gyermek lehetett. Apjáról mindössze még csak annyit mond, hogy 1542-ben részt vett Pest védelmezésében. (I. 233.) Hihetőleg 1587., vagy 1588-ban halt el; mert azt mondja Pecsevi, hogy ő 14 éves korában anyai részről való nagybátyja, Ferhád pasa keze alá került (II. 433.), a ki ez időtájban budai helytartó volt.

Életének e korszakából említi, hogy az 1000. év előtt²⁾ fiatal kedytöltésből és sólyommal való vadászat alkalmával többször keresztül-kasul járta a *mohácsi mezőt* s fölment néhányszor azon »Khunkjár tepeszi« (Császárs-csúcs) nevű halomra is, melyen a nagy Szulejmán a mohácsi vész alkalmával megszállt és haditanácsot tartott. (I. 89.)

Ferhád pasát a félévi zsold elmaradása miatt fölzendült budai őrség 1590. végén agyonverte s ekkor került Pecsevi egy másik rokonához, *Lala Mohammed* pasához, mely időtől fogva 1606-ig úgyszólván összeforr életének története amazéval, a mennyiben a 15 éves háborút azzal együtt élte át.

1592-ben, mikor rokona, Dervis Haszán pasa, boszniai váli, másodszor ütött be Horvátországba, Pecsevi *Boszniában* járt s Banjalukánál találkozott az előbbi szegedi béggel, a ki egy ízben az *ő pécsi birtokukon* szállt meg s vendégük volt. (II. 125.)

Katonai pályáját a harcztéren 1593-ban, tehát 19 vagy 20 éves korában kezdte meg. Ezen év őszén jött ugyanis Szinán

¹⁾ 1578. év október havában.

²⁾ 1591. okt. 19. — 1592. okt. 7.

pasa, nagyvezír, 150 ezrenyi haddal Magyarország ellen s miután Veszprémet és Palotát elfoglalta, a *Tatánál* állomásozó keresztyén sereget akarta megtámadni. »Csekélységem is — írja Pecsevi — azok között volt, a kik előre küldettek hidat verni. De mivel híre érkezett, hogy a keresztyének serege igen nagy s Demeter napja is közel volt már, visszatértek Budára s hozzánk is az a magas parancs érkezett, hogy vonuljunk vissza.« (II. 136.) Ura és rokona, Lala Mohammed pasa, akkor anatóliai béglerbég volt s bizonyára ennek seregéből való volt az a csapat, melyet Tata felé előre küldtek.

Részt vett 1594-ben Győr elfoglalásában (II. 148.) és Komárom sikertelen ostromában is, a mely esemény után ezt írja Szinán pasáról: »Uramat, Mohammed pasát, az anatóliai sereggel *Székes-Fejérvárba* rendelte« (II. 156.), a hova természetesen Pecsevi is vele ment.

1595 elején, midőn Ferhád pasa lón nagyvezírré, a budai ejálet — mondja Pecsevi — »boldogult uramra, Lala Mohammed pasa anatóliai béglerbégre bízott, ennél fogva *Székes-Fejérvárból Budára* mentünk. (II. 165.)

Ugyanez évben történt *Esztergom* visszavétele. Pecsevi nem csak egyszerűen részt vett a vár védelmezésében, urával együtt, hanem ő volt egyike azoknak, a kik az átadás feltételeit megbeszélték a keresztyén sereg vezérével. De hadd beszéljen ő maga. »Az ostrom negyedik napján a szerdár ¹⁾ parancsot adott Oszmán pasa győri béglerbégnak és uramnak, Lala Mohammed pasának a rohamra. Oszmán pasa tehát támadott, mi pedig követtük az anatóliai sereggel. A miut Tepedelen ²⁾ közelébe érkeztünk, a hitetlenek elsütötték puskaikat s Oszmán pasa azonnal vértanuvá lón, sőt a győri és anatóliai csapatokból is sok harcos költözött az örökéletre. Innen a Duna partján levő két erőd felé fordultunk, s Esztergomból mintegy 200 puskás kijöven, ezekkel együtt támadtunk és az erődöket elfoglaltuk.« (II. 176.) A szerdár végre is megfutott, Pecseviék pedig, minthogy az ellenség elzárta útjokat, bementek a várba. (II. 177.) Az esztergomi török őrség már nagyon követelte a vár feladását s a szerémi alajbéget, Bojali Huszejnt, küldték ki, hogy alkudozzék a keresztyénekkal. Ez magával hívta Pecsevit, ki eleinte habozott, de azután Lala Mohammed pasa titkárát, Ahmed Cselebit is rábeszélvén, hárman kimentek. A magyarok közül három fő ember fogadta őket, a kikkel kezet fogtak. Ezek Tepedelen felé vezették őket, a hol leültek és beszélgettek. (II. 182.) E közben — mondja Pecsevi —

¹⁾ Fő vezér, a ki Szinán pasa fia: Mohammed volt.

²⁾ Szent Tamás-hegy.

»az ujbári generális, Pálfi Miklós, ki e végvidéken általános ismeretes és az iszlámnak nagy ellensége s a ki Győr várát is elfoglalta a faágyuval, a moszlim seregnek Oláhországban történt vereségét és Szinán pasának mocsárból mocsárba kerülését részletesen elbeszélte. De észrevette arczomról, hogy szavainak nem adok hitelt, tehát felém fordulva így szólt: »Talán te nem hiszed ezt?« Én pedig ezt válaszoltam: »ha megtörtént is, de nem így lehetett.« — »Nem úgy van, -- mondá ő -- nézz a szemembe, én nem vagyok az az ember, a ki hazudik.« (II. 173.) Végre eszébe jutott Pecsevinek, hogy milyen nagy hibát követett el, mikor a capitulatio ügyében ő is kijött, a ki Lala Mohammed pasának *irnokai* és rokonai közül való, a ki pedig a vár megadásáról hallani sem akar. Tehát elröstelve magát, visszament a várba, a hol ura csak ő tőle tudta meg, hogy hol járt. (II. 183–184.)

Esztergom átadása után visszatért urával *Budára*, honnan *Stambulba* küldetett a veszteség hírért megvinni. (II. 121.) Ez útjában találkozott Belgrádon a magyar születésű, gyulai szandsákból való *Dsáfer* pasával, a ki előbb gyulai szandsákbég, azután székes-fejérvári mir-i-liva, majd damaskusi, tebrizi, bagdádi stb. helytartó volt, végre vezíri rangra emeltetett s részt vett az 1596-ki mező-keresztesi ütközetben. a hol igen vitézül harczolt. (II. 121. 26. 195.)

1596-ban III. Mohammed szultán személyesen vezetett hadat Magyarország ellen s Pecsevi jelen volt mind *Eger* elfoglalásánál, mind a *mező-keresztesi* ütközetben, »Boldogult uramnak, az anatóliai béglerbég Mohammed pasa vezírnek — írja *Eger* ostroma alkalmából — nyolcz faltörő ágyú adatott, melyeket a vár északi részén, egy dombon állított fel mellvédek mögé s éppen úgy lövette a várat, mint a hitetlenek Esztergomot (1595-ben), t. i. most mind a nyolczczal egyszerre s egy pontra célozva tüzelt, majd egyenkint sorban működtette ágyuit. Az egész sereg azt mondta, hogy Mohammed pasa a vár-lövetést Esztergomban tanulta s a többi szárnyakon is hasonlóképen jártak el.« (II. 193.) Épen Lala Mohammed zászlótartója, Kuzun Mohammed aga, volt az, a ki — miután egy ideig a fal tövében meglapulva várta a kedvező alkalmat -- először mászott fel a falon zászlójával; őt követte több török is és így foglalták el aztán a »német várat«. Az őrség a várat, a főbb tisztekkel együtt, október 12-én (Pecsevi szerint) átadta a töröknek. Mivel pedig e keresztyén tisztek közt három olyan is volt, a kik a múlt évben Mohammed pasánál voltak kezesekül Esztergomban, mikor Pecseviék kimentek alkudozni s köztük volt az a fiatal cseh herczeg is, a kivel akkor Pecsevi összebarátkozott: ez ismeret-

sógnól fogva mindnyáját Pecsevi sátorában helyezték el egy-két napra, azután pedig Belgrádba küldték őket. A herceggel később is találkozott Belgrádban s az kérte tőle pártfogását. (II. 194.)

»Eger őrizete uramra, Mohammed pasára bízott — írja tovább P. — s így én voltam az, a ki az egri összes őrségnek létszámát csapatok szerint, hozzátartozóikkal s az önkényes csapatokkal együtt, legelőször összeírta és zsoldjukról kimutatást készített; s azután ennek alapján adattak ki a divánból a rendeleték és berátok. (II. 195.) — Eger elfoglalását követte a mező-keresztesi ütközet, melyet Pecsevi mint szemtanu részletesen elbeszél.

1597 október havában Szaturdsi Mohammed pasa, a magyarországi szerdár, a keresztyének által visszafoglalt *Tatát* ostromolta, mely alkalommal Lala Mohammed pasa, anatóliai seregével, a *komáromi* utat őrizte a keresztyén sereg támadása ellen. Vele volt Pecsevi is. Midőn a tatái őrség az ostrom harmadik éjjelén megfutott Komárom felé, Pecseviék úzóbe vették őket, s kit leöltek, kit foglyul ejtettek, ki a mocsárba és nádasba menekült. (II. 207.) Innen, mint tudjuk, *Vác* vívására ment a török sereg s vele Lala Mohammed és Pecsevi is, honnan mind a ketten *Pozsegába* rendeltettek téli szállásra. (II. 209.)

Az 1598. év még gazdagabb volt eseményekben Pecsevire nézve. Ura a meghalt Veli pasa helyére *ruméliai béglerbég*-gé neveztetett ki, a mely örömhír *Eszéken* találta a pasát, hol serege összegyűjtésén fáradozott, s a honnan előbb *Pancsovára*, onnan pedig a szerdár Szaturdsi Mohammed seregével együtt *Becs-kerekre* mentek. Pecsevi részt vett *Csanád* elfoglalásában, honnan *Nagy-Várad* ellen indult a török sereg. (II. 214—215.) Mivel azonban ide az a hír érkezett, hogy a keresztyén had Budát vészi, visszaindultak annak segélyére. Ez alkalomból a következőket írja historikusunk:

»Tizenkét nagy folyón kellett átkelnünk, még pedig egyiken hídon, tizenegyen pedig tutajokon s ezerféle baj és vesződés között. Az ágyúkat a vízen keresztül nyújtott kötelekkel húzták át. Az víz elcsapván az ágyú fölött, kerekeiből csak kicsi rész látszott ki, s arról látni lehetett, hogy nem forognak, hanem csúsznak, mert beleragadtak a sárba. Murád pasa, akkor diárbekri béglerbég, később nagyvezír és Uzun efendi, uramnak Mohammed pasának titkára, ketten egy hámra bújva húzták az ágyút. Szintígy Szófi Szinán pasa vezír és anatóliai béglerbég s Mahmud pasa, aleppói béglerbég is egy hámra bújva húzták másik ágyút. Uzun efendi így szólt hozzám: »Ezt megírd a historiában; jegyezd föl, hogy a padisahnak két vezíre és egy

béglerbégje hámat véve nyakukba lúzták az ágyut. Ne feledjék el sok idő múlva se! (II. 218.) -- Uzun esendi bizonyára azért mondhatta ezt Pécsevinek, mert tudta, hogy ez jegyezet és történeti munkát szándékozik írni.

Midőn Gyulára érkeztek, Iszkender pasa, akkor Terjáki Haszán pasa szigetvári bég kiaiája. huszadmagával azon hírrel jött ide a szerdárhoz, hogy a keresztyének ostromolják Budát és elfoglalták Veszprém, Palota és Tata várakat. Mivel Iszkender pasa Pecsevinek földije és ipa volt, az ő sátorában szállt meg. (II. 220.) — Pecsevi tehát ekkor már, 24 éves korában, házas ember volt és pécsi leányt birt nőül. Családi életéről különben nem értesít bennünket, csak annyit tudhatunk még tőle, hogy volt leánya; mert az 1622. évből említi, hogy a *reje* Ramazán csaus volt. (II. 381.)

Gyuláról Budára igyekezvén, csak *Szolnokig* mentek; mert a szerdár innen *Szegedre* vezette a hadsereget, honnan Lala Mohammed pasa *Pécsre* küldetett téli szállásra. (II. 221.) Pecsevi tehát a telet, sőt valószínűleg a következő 1599. évet is otthonában, Pécsen töltötte; mert nem említi, hogy ez év eseményeiben részt vett volna.

Az 1600. évben azonban újra találkozunk Lala Mohammed pasával s bizonyára ő vele is, mint a ki urát nyomon követte. Azt írja ugyanis, hogy Pápának vallon őrsége — mivel egy év óta nem kapott zsoldot — néhány embert küldött Budára Lala Mohammedhez, hogy ha megfizeti nekik az elmaradt zsoldot, átadják neki a várat. A pasa küldött is oda egy csapatot, míg ő maga — ki eddig ruméliai béglerbég s egyúttal budai helytartó is volt — Budát átadván Terjáki Haszán pasának, *Nagy-Kanizsa* ellen indult seregével, elfoglalván útközben *Bolondvár* és *Lak* palánkokat. (II. 232.)

1601-ben a keresztyén sereg visszavette a töröktől *Székes-Fejérvárt*. De alig hogy ez megtörtént, Jemiscsi Haszán pasa, az új nagyvezír, fölmentésére sietett a török sereggel, melyben Pecsevi is jelen volt Lala Mohammeddel s így mint szemtanú írja le az eseményeket. (II. 236 — 238.) E kudarcz után *Budára* tért vissza urával, a kinek ismét átadatott a budai ejálet. (II. 239.) A beállott tél folyamán ura *Pozsegába* küldte a harács beszédére. (II. 239.) Ez alkalommal *Pécsen* is járt, sőt — mint mondja — ott jelen volt a tatár khán tanácsában, mikor az a nála megjelent Székely Mózeszt fogadta. (II. 244.)

1602 augusztus havában újra elfoglalta a török *Székes-Fejérvárt*, mely ostromban Pecsevi is részt vett urával együtt, a ki eleinte a vár déli részét lövette. Mint mondja, egy Ahmed nevű fiatal vitéz volt épen Lala Mohammed seregéből, a ki elő-

ször feltűzte a félholdat az egyik bástyára. (II. 243.) Innen visszatértek *Budára*, melyet a keresztyén sereg ugyanazon év őszén, Pest elfoglalása után, szintén vívni kezdett s melynek megtartásában legnagyobb érdeme urának, Lala M. pasának volt (II. 247 - 250.), a ki azután ezért *harmadik vezíri* rangra emeltetett.

A következő telet ismét *Pécsett* töltötte ura engedélyéből, mivel mint mondja maga beteges, erszénye pedig üres volt. (II. 249.) Ugyanitt telelt a tatár khán, Gházigiraj is, míg seregei Szigetvár, Koppány, Mohács és Simontornya vidékén voltak elszállásolva. »Több napon át a felséges khán társaságában voltam írja Pecsevi - néha vadászatra és sétára is vele mentem; máskor írással és más eféle foglalkozással töltöttük az időt.« (II. 251.) Később Lala Mohammed pasa is — miután kinevezetett *magyarországi szerdár*rá — lement Pécsre és Pecsevi vendége volt. Ennek kedvéért aztán a tatár khán is ellátogatott Pecsevi házához, a ki tőle telhetőleg megvendégelte őket. (II. 252, 267.)

1603 tavaszán Lala Mohammed pasa, mint magyarországi szerdár, készüléteket tett a háboru folytatására s Pecsevit *Szgy-szárd*ról a tatár khánhoz küldte azon üzenettel, hogy seregével csatlakozzék az ő hadához. Pecsevi a siklósi kerületben, a Dráva mellékén találkozott a khánnal, a ki őt barátságosan fogadta ugyan, de határozott válasz nélkül bocsátotta el. (II. 267.) Ezért ura még egyszer visszaküldte hozzá Etmekesi defterdárrel együtt; de ekkor is eredmény nélkül jártak; mert a khán haza takarodott seregével Krimbe. (II. 268 - 270.) Visszatértek tehát Lala Mohammed táborába *Földvár*hoz, honnan *Pest* alá mentek, melyet a keresztyén sereg elfoglalt volt. Az ütközet után Lala M. Budát Murád pasára bízván, *Belgrádra* ment telelni, hova Pecsevi is követte. (II. 276.)

Ez év végén halt meg III. Mohammed szultán. Gömöry G., Hammer iratai után, ezt mondja Pecseviről: »Karka szandsák-bége volt. *Mint ilyen* vett részt III. Murád és III. Mohammed szultán hadjárataiban is« [t. i. 1593-tól 1603-ig.] Hogy ez teljességgel nem igaz, eddigi előadásunkból világosan kitűnik. Hammer minduntalan félrevezeti azokat, a kik az ő állításainak föltétlenül hisznek. Pecsevi volt ugyan karka i szandsák-bég, de más időben.

1604 elején Lala Mohammed pasa *Konstantinápoly*ba küldte Pecsevit egy levéllel, melyben lemondott a magyarországi szerdárságról. Azonban az új szultán I. Ahmed nem fogadta el a lemondást s így, mikor Pecsevi e válaszszal visszaérkezett *Belgrádra*, Lala Mohammed hozzálátott a hadi készülődéshez. (II. 292.)

Tavaszzal a szultán Malkocs Ali nagyvezírt is elküldte Magyarországra egy hadsereg élén, de ez, alig hogy Belgrádba érkezett, meghalt. Helyére Lala Mohammed pasa neveztetett ki nagyvezírré s most mint ilyen indult meg a hadsereggel, a melyel sikertelenül vívatta *Esztergomot*. (II. 296 – 297.) Így tehát békealkuba bocsátkozott a császári biztosokkal s a föltételeket tartalmazó okmányt Pecsevit küldte Sztambulba. (II. 297.) Innen visszatérvén, már a *szerémi* síkságon találta urát, a ki értesíté őt Bocskai jöveteléről. (II. 297.)

Az 1605. év eseményeiről tüzetesen tudósít bennünket Pecsevi.

Lala Mohammed pasa, nagyvezír, augusztus havában megindult a hadsereggel Buda felé. Hamzabég közelében azt határozta el, hogy Bécs ellen megy s meg is indította a sereget Dsánbék [Zsánbék] felé. De ennek közelében megakadtak az útban s mivel belátta, hogy ennyi pogyászszal nem lehet portyázásra indulni: *Esztergom* visszavételét tűzte ki czélul. (II. 302.) Mikor a harmadik ostromra készültek, Lala Mohammed Pecsevit a janicsár-aga öccséhez küldte, hogy biztassák a harczosokat, ígérjenek és adjanak nekik olyan jutalmat, a milyent jónak látnak; mert ha most elcsüggednek, bajos lesz újabb harczra bírni őket. Valóban Huszejn aga kezdte meg a rohamot s a város és a vár török kézbe került. A belső várat még 10 napig lötték. Mikor a 11. napon az esztergomiak észrevették, hogy a török a belső vár ellen rohamot akar intézni: hajlandókká lettek a várat feladni s embereket kértek a töröktől, a kikkel a föltételeket megbeszéljék. Lala Mohammed ekkor ezt mondta Pecsevinek: »Mikor nem volt megbízatásod, nagyon buzgón jártál a vár átadásában s a föltételeknek az ellenséggel való megbeszélésében: tehát most is te menj alkudozni.« — »Adja a felséges úristen — mondá Pecsevi — hogy bekövetkezzék az az idő. Tudod, uram, hogy azon idő óta csak az a kérésem és óhajtasom isten ő felségétől, hogy a mint az átadásakor én beszéltem meg a dolgot, úgy a visszavétel alkalmával is e szolgád legyen a közbenjáró.« — »Ime, most érkezett az az idő«, — válaszolá a pasa. Pecsevi tehát, miután *Esztergomból* kezeseket küldtek ki Lala Mohammedhez, ötödmagával egy lebecsátott hágcson bement a várba s megbeszélte a capitulatio ügyét. »Azután a foglyúl ejtett és börtönbe vetett 48 müzümánt kiszabadítottam — folytatja tovább; — lőpor-raktárukat és fegyvertárukat lepecsételtem. A janicsár-agától négy ezredest kérvén, a kincstár részére lefoglalt tárgyak mellé öröket állítottam.« (II. 304 – 306.)

Esztergom elfoglalása után Pecsevi is jelen volt a *Rákos mezején*, mikor Lala Mohammed nagyvezír megkoronázta

Bocskait, drágakövekkel kirakott kardot kötött oldalára és zászlót adott neki. (II. 309.) Ezután ismét *Sztambulba* küldetett Esztergom visszavételének örömhírét megviinni. Vele ment még Kara Haszán aga esaus és Khizr aga, a nagyvezír kapudsi-basija, meg 14 emberből álló szolgáló-kíséret. Mindannyian egy-egy értékes díszruhát kaptak ajándékul s azonfelül Pecsevi, ki eddig csak a gyalogság *mukábeledsi*¹⁾ volt, a lovasság mukábeledsijévé is kineveztetett. (II. 307.)

Az esztergomi diadal és Bocskai megkoronázása után Lala Mohammed nagyvezír Belgrádba ment a sereggel téli szállásra. Pecsevi a II. köt. 314. l. ezeket mondja: »Midőn Esztergom elfoglalása után a hadsereg *Belgrádba* jött, a janicsár-aga és az összes bölükök agái szabadságot kaptak. Mivel pedig néhány nap múlva elérkezett a zsoldfizetés ideje és 2 évnegyedi zsoldot kellett kifizetni: az e vidéken levő csapatok mind Belgrádba gyűltek össze, összesen hat bölük. E szegény szolgál [= Pecsevi] egy személyben viselte a gyalogság és lovasság pénzügyi ellenőri tisztségét s így a divánban volt elfoglalva. Behívtak tehát s a mint elébük kerültem, Báki pasa defterdár — ki csekélységem irányában jó véleménynyel volt — uramnak ilyen ajánlatot tett: »Most 6 bölük zsoldjának kiosztására 18 ember volna szükséges,²⁾ de kinestárunk nem lenne elegendő e 18 tolvajnak. Minthogy szolgál, Ibrahim efendi, mind a két irodának ellenőre [*mukábeledsi*]: ő ossza ki az egész zsoldot.« Pecsevi szabadkozott ugyan, de mégis ő reá bízták s feladatát úgy teljesítette, hogy senkinek sem volt panasza, — noha 150 *jük*³⁾ pénznél többet osztott ki.

Gömöry G., Hammer után, az állítja, hogy Pecsevinek utóbb említett működése a hidsere 1013. évében, azaz 1604-ben történt; holott — a mint itt előadtuk — egy évvel később, azaz 1605. év végén volt. A ki Hammer után megy, minduntalan botlik.

1606 elején a szultán Lala Mohammed nagyvezírt Sztambulba hívta (vele ment Pecsevi is) és úgy intézkedett, hogy a míg Naszúh pasa harmadik vezírt a Persia elleni hadjáratra küldte, Murád pasa vezírt pedig magyarországi szerdárrá nevezte ki: addig Lala Mohammednek mint nagyvezírnek Sztambulból kellett volna vezetnie és intéznie a két hadjáratot. Azonban Dervis

¹⁾ A pénzügyminisztérium (defterdár kapuszi) 27 osztályának egyike: a gyalogsági ellenőri iroda (piade mukábeleszi kalemi), másika: a lovassági ellenőri iroda (szuvári mukábeleszi kalemi). A mukábeledsi = ellenőr a pénzügyminisztérium e két osztályában.

²⁾ T. i. 6 aga, 6 kjátib és 6 názir.

³⁾ A *gurus*, vagy *piaszter* a mi 10 krajczárosunknak felel meg. Ilyen 100,000 *piaszter* = egy *jük* (egy teher), vagyis körülbelül 10,000 forint.

kapudán pasának fondorkodása megváltoztatta a dolgokat. Ez ugyanis a szultán kegyébe jutván, rávette arra, hogy Lala Mohammedet nevezte ki a persa háborúra szerdárrá. A pasa e miatt elkeseredett, de végre is megvigasztalta Naszuli pasa s kész volt menni Persia ellen. Kérdezte Pecsevitől, hogy vele megy-e? »Uram, míg ásó s kapu nem választ el bennünket, én nem válok meg tőled«, viszonzá Pecsevi. — Nem sokára ez is bekövetkezett. A méltatlan bánásmód beteggé tette Lala Mohammedet, de azért átment Szkutariha, hogy onnan a hadsereg élén Persia ellen induljon; azonban Dervis pasa megmérgeztette egy portugál orvossal (II. 317 — 321 és Hammer II. 695.) s mindenét lefoglaltatta az állam részére, úgy hogy árváinak is alig maradt valami.

Igy vesztette el Pecsevi urát és pártfogó hatalmas rokonát, a kinek oldala mellett láttuk őt mindig 17 éves korától fogva 32. éveig s a kinek halála után az ő élete és környezete is sokkal változatosabbá lön az eddiginél.

Lala Mohammed halála után Dervis pasa, a szultán kegyeltje, lön nagyvezírré, ki mindjárt kineveztetése után öccsének adományozta a negropontei szandsákok s megbízta a negropontei, lepantói és karli-ili-i szandsákok leírásával. Mivel azonban a fiatal bég nem értett az ilyen dolgokhoz, Etmekcsizáde Ahmed defterdár ajánlatára Pecsevit bízták meg e három szandsák leírásával, a ki e czélból a nevezett béggel *Negropontéba* utazott. (II. 294.)

Dervis pasa nagyvezír nem sokáig élvezte a hatalmat; mert még az 1606. évben maga a szultán fojtatta meg. Magyarországon ez alatt Murád pasa megkötötte a *zaituntorokí békét* (1606. november 11.), a mely után *Belgrádba* tért vissza seregével. Pecsevi is ugyanekkor érkezett vissza Negropontéről s Murád pasa visszaállította őt előbbi ellenőri hivatalába (mukábeledsi). Kevéssel ezután, még 1606 végén, megkapván a nagyvezírré kineveztetéséről szóló szultáni kéziratot, felszólítá Pecsevit, hogy legyen neki mint nagyvezírnek *tezkeredsi*-je ¹⁾ és ne maradjon el tőle. De ő jelenleg nem fogadta el az ajánlatot; mert időközben leégett a háza, ezért *Pécsre* ment, azon ígérettel azonban, hogy később követni fogja a nagyvezírt. (II. 329 — 330.)

Itt, vagyis az 1607. évtől kezdve 1612-ig elveszítjük szemünk elől Pecsevit. S mivel az ezutáni eseményekről 1617 végéig, vagyis I. Ahmed haláláig igen röviden ír, az Ázsiában viselt háborúkról is szóbeli értesítések után tudósít: bizonyosra vehetjük, hogy nem követte Murád nagyvezírt, hanem Magyarorszá-

¹⁾ *Tezkeredsi* = jegyző, írnok, titkár.

gon maradt s valószínűleg Budán tartózkodott mint mukábeledsi, — legalább ilyenfélét következtethetünk azokból, a miket az 1612. és 1613. években ír magára vonatkozólag.

Bethlen Gáborról beszélvén, többek közt elmondja róla, hogy 1021-ben, vagyis 1612-ben Konstantinápolyba ment, azután így folytatja: »Csekélységem és Iszkender pasa — ki akkor még Terjáki Haszán pasa kiaiája volt — a bécsi követtel, az arabúl és persául beszélő *Nikron*-nal¹⁾ Konstantinápolyba mentünk. Naszúh pasa²⁾ Iszkender pasának Kanizsa ejáletét adta. Ekkor³⁾ a nevezett Bethlennek Iszkender pasa lón közbenjárója Naszúh pasánál és kieszközölte, hogy az erdélyi »deli királ«⁴⁾ megbuktatására készülleteket tegyen és sereget gyűjtsön más ürügy alatt. (II. 350.)

Mikor aztán a következő 1613. évben Iszkender pasa — már most mint kanizsai bég — a moldvai és oláh vajdakkal, meg Sahingiráj tatár seregével Erdélybe ment, hogy Bethlent a fejedelmi székre emelje: Pecsevi akkor *Budán* maradt s a várnak több részét kijavíttatta. (II. 350.) Miután elbeszéli Bethlennek török segítséggel viselt háborúit, ezt mondja: »Haszontalan-ságokat fecsegő szájából többször hallottam e szavakat: »*Az én szövetségemnek oka nem az, mintha én az iszlámnak és híveinek barátja volnék; hanem az, hogy ha ellenséges lábon álltam volna a müzülmánokkal, nagyon megbánhattam — sőt kárát is vallottam volna.*« Ez a nyilatkozat bizonyítja, hogy a gyaurok ellenségei az iszlámnak s hogy közülök még azok sem óhajtják a müzülmánok diadalát, a kik legbarátságosabbaknak mutatják magokat. (II. 358.) Pecsevi tehát, mint e szavai is elárulják, egészen tisztában volt azzal, hogy hogyan kell megítélni a magyar nemzetnek azt a felét, mely a német párttal szemben állva, a törökhöz szíttott. Ő átlátott a szitán; tudta, hogy az nem szívből, csak színből történt.

Innentől fogva ismét nem beszél magáról Pecsevi egészen 1622-ig. Ebben az esztendőben pedig Konstantinápolyban volt és mint szemtanú beszéli el a janicsárok és szpáhik zendülését, a mikor letették és megfojtották II. Oszmán szultánt s utódává I. Musztafát kiáltották ki. (II. 380—388.)

SZÁZADOK 1892

¹⁾ A génuai Negroni Endre, kit II. Mátyás 1612 közepén küldött a portára.

²⁾ Az akkori nagyvezír.

³⁾ T. i. mikor ők és Bethlen Konstantinápolyban voltak.

⁴⁾ Bolondos király, azaz Báthory Gábor.